

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

11

NOVEMBER

1998

✕ HANDO RUNNELI SÕNASTIK
JA SUHTED KÜLMKINGAGA

✕ TOOMAS RAUDAM KÜSIB,
MIKS KAFKA NUTTIS

✕ MIHKEL SAMARÜÜTEL RÄÄGIB
LOO LEIDAST JA VILLEMIST

✕ MAIMU BERG OTSIB
TARTULE KAITSEPÜHAKUT

✕ VLADIMIR BIBIHHIN
MÕTLEB MAAILMAST

LOOMING

EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

11

1998

ILMUB 1923. AASTAST

© „Looming“, 1998

„Looming“ ilmub Eesti riigi toetusel.

1998. aastal on ajakirja rahaliselt abistanud:

Kultuuriministeerium

Kultuurkapital

Perioodika AS

Rahvuskultuuri Fond

Kirjanike Liit

ISSN 0134 — 4536

LÄINUD

Läkitus suursaadiku prouale

Sõitis Mersu,
sõitis Buick,
ühes Jõerüüt,
teises Luik,
meie südamed
nii hellad,
nagu lööksid
jõulukellad
juba enne
jõulukuud.
Jumal, valva
lapsesuud!

20. 09. 1998

KEELELUULETUS@LUULEKEELETUS

Otsekui hämar kala suu purpurpokaalis
ujub keel. Sukeldub, tõuseb pinnale,
lööb lupsu — keel, mis peaaegu passib
riimi sinuga, Apollinaire, selle lend-
kalaliku kujundi iginoor looja. Keel
koosneb sõnadest, häälikuist, linnu-
laulust ja -lennust, värvidest, armastajate
üksühes surevaist-sündivaist pilkudest,
mis on niisama vanad kui noored. Mis

õieti pole keel? Kas vaikiv kivi ei räägi
näiteks koguni valjemini kui kogu
kultuur — aja kannatlik-habras arhitektuur?
Loen uutest moeloojatest: Language poets.
Taas lastakse esialgu vallatult liugu
küsimärgi libedal seljal, siis aga haaratakse
hüüumärgi õlekõrrest, sest valge leht
muutub märkidest nõnda rasedaks-raskeks,
et teiseneb kiiresti vajuvaks parveks
nimega „Finneganswake“. (See ei mahutanud
Euroopat 1941. aastal.) Tiivutus pole
ilmtingimata veel siivutus, teravmeelitseks
seepeale Alliksaar. Võiksin lisadakisada
omalt poolt, et siivutus pole ka ilmtingi-
mata tiivutus ja et keel on mõnes mõttes
ainult keel ja teises mõttes ainult meel,
aga leebemas meeolus ometi saar, millel
leiduv allikas võib paista välja nagu
millimallikas. Muidugi mõista tuleks teha

v	a	h	e	t	,
kas	ma	kir	ju	tan	
horisontaalis					
v					
õ					
i					
v					
e					
r					
t					
i					
k					
a					
a					

l
i
s

(Välja tuli midagi minu enda initsiaali taolist,
mis allkirjaks sobikski. Või oli see hoopis
puur, mille juure uurdeulatus ei mahu aga
enam sellele lehele ega ühelegi järgmisele
ja seda ei aima keegi ära)

S
e
s
t
l
õ
p
p
o
n
a
i
n
e
t
u
a
i
n
e
m
e
l
e
t
u
m
e
e
l
e
e
l
e
t
u
k
e

ATLANTIC BELL

Me täname, et meie teenust te kasutada otsustasite. Küll hõivatud on hetkel meie töötajad, kuid õige pea me ühendame teid. <muusika> Me täname teid, et kannatlikkust üles näitasite. Üks kolmest numbrist valige: 1 — kui on üldine probleem, 2 — kui on asi perekonnatulis, 3 — kui tööandja teid on kimbutanud. <1> Palun täpsustage oma muret. Kui teie näol on tegemist meil daamiga, siis vajutage star. <?> (Ei mitte lavataht, vaid asterisk te telefoni numbrilaual.) <...> Kui mees te olete, siis bar. <?> (Ei, mitte baar, kus alkoholi pruugitakse, naisi jahitakse ja kraageldakse, me mõtleme siin trelle.) <?> (Ei, mitte vanglas, vaid telefoni numbrilaual, allpool, täрни kõrval.) <#> No tore, numbraid valigem nüüd taas. Kui patoloogia valda teie mure kuulub, vajutage 1, kui tegemist on ülemineva probleemiga, siis 2. <2> No kena, palun täpsustage oma hingeseisu: 1 — liialdatud rõõm, 2 — unisus, 3 — üksildusetunne. <3> Kui üksildus teid valdab ärkvel olles, vajutage star, kui magades või unenäos, siis bar. <*> Nüüd peame küll lausa isiklikku ellu tungima. Kui on teil naine-lapsed, siis vajutage 1, kui õde-vend või armuke teil on, siis 2, kui kõik on ära surnud, siis 3. <3> (Ah mis te ütlesite, et otsekohe ise vedru välja viskate? Te palun oodake, las teenindame teid me lõpuni.) Kui vaja läheb teil naturaalselt kirstu puust, siis star, kui käib plastmassistki, siis bar. (Nüüd kahjuks enam kuulda te vastust pole, kuid me kinnitame teile, teie keha me vaklade valdusesse mullapõue õrnalt süngitame; et selle maa truu kodanik te olete ja meie truu klient, siis kindel võite olla selleski, et inglitega koos Atlantic Bell teid vastu võtab taevavärvavas. Seal samuti me telefoniteenust kasutada teil võimalus on. <sfääride muusika> Me täname, et kannatlikkust üles näitasite. Üks kolmest numbrist nüüd valige: 1 — kui üldine on te probleemitus, 2 — kui enam pole perekonda koormaks teil, 3 — kui issand ise eal teid pole kimbutanud. (Muuseas, siinkohal vastust ootamatagi te vajutage star. Me kinnitame teile, juba täna te (kui mitte varem) ehtsaks taevatäheks muutute. Adjöö! By-by!)

MULLA ERIKAALU MUUTMISE VÄLJAVAATED

Pole kahtlust, professor Seeme,
et enne kui sa jõuad kärvata,
saab sinust jumal ise (nõnda
sa oma sihtidest ju äsja pihtisid)
ja sinu püha teadus teeb
maailmast uue paradiisi —
niipea kui oma instituudis
Chicagos oled valmis kloonind
mustmiljon seemet,
mis täpipealt sind ennast jäljendavad,
see tähendab, professor Seemet,
uutesse sugupõlvedesse kandes
just sinu DNA-d — nii universumisse
külvates täiuslikku rassi,
kel nimepanijagi pole jumal, vaid on Seeme.

Sel viisil saab maailmaks Dasein
ja Freiburgis üks koltund kolbake maapõues
luupainajatest lõpuks lahti.

ÜHELE NATURALISTLIKULE KIRJANIKULE

Ma saadan sulle oma vanu riideid kuhja,
sa tõmba jalga sokid, püksid
ja selga kasvõi õhukene kuub
oma tegelastele, kes, nagu ütled,
on elust võetud. (Kes mullast
võetud, see...) Kes elust,
eks see naase jälle ellu. Kuid
et sa neid kujutasid alasti,
siis ära unusta: vahepeal
talv alanud on väljas.

MEES JA NAINE

Oi meest, kes nõnda poolikuna
aja teedel hulgub, et üha täiendada
omadussõnadega on teda vaja:
homo sapiens, homo ludens,
homo politicus või homoseksuaal.
Too aga, keda hüütud küll
on mehe küljeluuks, ei ole
mingi luu, sest tema nimigi
ei ripu teise sõna küljes,
vaid lõhnab — mis keeles seda
hääldada ei tuleks —
alati ühtemoodi: nagu rohi,
meri, puhas muld või õhk
või, kui soovitakse täpsemat
kujundit — just nii ja ainult nõnda
nagu tema ise, naine.

*Kui mingi haiguse puhul silmad täituvad
pisaratega kiiresti, siis on see hea,
kui aeglaselt, siis halb.*

Hippokrates

1 Sergei Sobakov sarnanes oma koeraga ka siis, kui koera lähedal polnud. Tema kitsas laup, mis kulmude kohalt järsu randina üles kerkis, ja pikk ninajuur, mille otsas asetsesid suured ning alati niisked sõõrmed, tuletasid ilmeksimatult meelde tokerjate karvadega foksterjerit. Muuski osas kippus võrdlus kehtima: kunstniku pikk loivav jalaaste tõi täpselt samuti silme ette pildi tänaval omaniku kõrval lontsivast koerast, ka juuksevärv oli sama — punakaspruun; ning suitsetamisest kollaseid sõrmeküüsi polnud mõttes raske terjeri paksude käppade otsa panna.

Sobakovil oli naine — Tatjana Sobakova, kes sarnanes oma mehega ning seetõttu ka koeraga. Mees oli linna saabunud neljakümne üheksanda aasta lõpul Leningradist, kus talle asu ei antud. Ta oli kunstnik, küll mitte mõni avangardist, tühjade ruutude tühine joonistaja, vaid lihtsalt inimene, kes ihkab oma töö tegemiseks rahu ja vaikust — temasugused peavad tasahilju luuramist ja selja taga sosistamist sõjast hüllemaks, sõda aga on nende jaoks parim aeg oma hinge vaadata, pilte teha või luuletusi kirjutada.

Lapsi neil polnud, kuid kui oleks olnud, oleksid needki kohe sündides olnud pikakoonulised või aegamööda selliseks saanud.

Koera nimi oli Kafka. Mulle jääb see elu lõpuni saladuseks, miks Sobakov oma koerale niisuguse nime pani. Või kas ta „kafkakafkakafka“ hüüdes või vilistades üldse teadis, et peale tema koera eksisteeris kunagi üks sama nimega kirjanik. Koertel eesnimesid pole, muidu võinuks ma Sobakovi käest küsida, kuid tollal ei teadnud ka mina (oletan, et samuti nagu tema) Franz Kafkast midagi.

Kuid see, et Sobakov teda nõnda hüüdis — just f-i, mitte hv-ga (mis olnuks hoopis teine nimi ning tähendanuks sootuks midagi muud) —, on tõesti fakt: näen seniajani tema pruntis toruhuuli, kust f väljub nagu piisk purskkaevust. Sama väike, nagu Kafka ise olla soovis. Sama väike nagu siis, kui ta oma kirjade lõppu Franzi asemel f kirjutas.

Ning sealt ta tulebki, hopsaki-hopsaki, teda on hüütud, ta on kuulnud, oma nime kõikidest teistest tänava ja maailma häälest eristanud. Mis polegi nii kerge, kui arvesse võtta, et kojamehe varahommikune luud ja labidas teevad trotuaari kraapsates ja kivi taha kinni jäädes umbes sama häält ning et mõne tunni pärast saabuv rongki ähib täpselt nii: kaff ja kaa, kaff ja kaa! Kusjuures lähenedes on kaff tugevam, kaugenedes aga paisub kaa, valgub heinamaa kohal laiali, ja kaff, pommitanud paaril korral raudteeäärsete puumajade seinu, haihtub samuti õhku, tabamata, tabamatu.

Meie tutvus sai alguse ühel varakevadisel pärastlõunal lasketiiru taga heinamaal. Olin sinna piiluma läinud. Ja mitte piiluma, vaid vaatama! Või

uurima, mis on veel õigem, kuigi minu jaoks pole neil sõnadel suurt vahet. Ning seekord mitte inimesi, vaid loodust. Inimesed ei pakkunud mulle enam suurt midagi, ma teadsin neist kõik. Teadsin, mida teeb vend, kui ta ütleb, et tahab üks omaette olla ja õppida; teadsin, millest mõtlevad ema ja isa, kui nad küsivad, kas ma kinno ei tahaks minna. Ei ütleks, et vaid see mulle huvi pakkus, kuigi oma hüüdnime — Piiluja — teenisin just sellega. Ning kes muu kui mu vend mind sellelt tabas ja nime andis. Mina andsin talle vastu, ütlesin Pupu-Juku, sest kuigi ta käis tüdrukutega kohtumas, kannis ta samal ajal salaja veel mänguasjadega, ladus klotse üksteise peale, kui keegi ei näinud, ja puristas huuli, nagu oleks ta auto, kuigi oli juba vähemalt viisteist aastat vana (ma pole selles kunagi väga kindel olnud, kui vana mu vend õieti on, tean ainult, et ta on vanem). Aga see nimi ei jäänud talle külge, kuigi oli minu arvates kohutav. Oleks mulle selline antud, oleksin ei tea mida teinud, võib-olla isegi nutma hakanud, kuigi seda kommet mul juba ammu pole. Kes teab, ehk pole mul üldse pisaraid, sest omateada poie ma mitte kunagi kurbusest vesistanud, küll aga karjunud, viha pärast röökinud jms. Piilujal pole pisaraid, see kõlab hästi! Võibolla on mu vend minu eest kõik nutud ära nutnud. Sest erinevalt minust on temal alati silmad veekalkvel. Tal on ilusad silmad, sügavpruunid ning soojad, ja sellepärast meeldib ta tüdrukutele. Minu silmad on sinised — jälgi jälgija, pahelise piiluja omad!

Nende silmadega piilusin taevast, kui Kafka mulle oma külma nina ribide vahele tonkas. Mul oli kahju taevast lahkuda, olin juba terve tunni või isegi kaks tundi pilku temasse puurinud. Praegu, varakevadel, oli pilvitu laotus nagu minagi: külm ja kõle, pikkamööda hakkas taevakumm küll üles sooje-nema, seda oli näha tantsisklevaist õhuvoogudest, mille harjal linnud tiibu laiali laotades end kanda lasid, kuid vennaks ei saanud ta ealeski. Kes on näinud pruuni taevast, põlenud äärtega pannkooki, teades, et see on vend?

Kafka torkas mind oma ninaga, võibolla pidas ta mind kellekski teiseks, sest kui ma ennast soojalt mättalt üles ajasin, kalpsas ta minema, nagu oleksin mina mingi kõvakooreline must putukas. (Nagu ma juba ütlesin, ei teadnud ma tollal „metamorfoosist“ mõhkugi.) Aga ta tahtis, et ma talle järgneksin. Või miks muidu ta liivajärsaku all kohe kinni pidas ja tagasi vaatas — kutsuvalt, nagu mulle näis.

Ning ma läksin. Koer tegi puude ja põõsaste vahel siksakke, kuid need polnud mõeldud eksitamiseks, vaid selleks, et minagi (keda ta tõenäoliselt endaga kas võrdseks või vähemalt sarnaseks pidas) sedasama teeksin. Ning ma tegin, kuigi aimasin, kuhu Kafka tahab mind viia.

Sergei Sobakov oli oma maalihargi üles sättinud ühte sellisesse kohta, mis on muust maastikust kõrgem, ehkki minnes seda ei märka, sest märgatavat tõusu nagu pole, kuid ometi taipad ühel hetkel, et ennäe, siit paistab ju terve linn kätte! Ning mitte ainult linn, vaid ka jõepael koos vana jahuveski varemetega, millest vasakut kätt on lasketiiruvallid, kust Kafka mind leidis. Nii oskuslikult oli see paik valitud, et tükist aimdus tervik — paksu samblaga kattunud puuselgadest nende taga jooksev jõgi, hambulisest kivimüürist veski, kuhu siis, kui jõgi veel linnani ulatus. sõitsid talumehed, vankreil viljakottide kuhjad. Minu, tähtsusetu täpi, sõgeda sitasitika, oli Sobakov muu prahi hulgast oma pintslipilguga välja sõelunud.

„Mis see on?“ küsis ta, kui olin lähemale astunud. Ning torkas — umbes, nagu mulle tundus — peenikese pintslitsa keset lõuendit. Tegelikult ta ei küsinud, ei saanudki küsida, sest ei osanud eesti keelt, lihtsalt suskas, välkkiirelt. Et ma ei näeks, kuhu ta torkab. Aga ma nägin, hüppasin lõuendi taha, nägin seal pruuni täppi, mis sarnanes kõikide pruunide asjadega, ekskremendist sooja ahjusaiani, eelkõige aga (ja ma võpatasin seda ära tundes) — minu venna silmateraga!

„Kafka.“

Avastamisrõõmu maha salates ütlesin seda punktiga, mitte hüüumärgiga, mida oma hinges tundsin. Ja õigesti tegin, sest Sobakov ütles:

„Sina.“

Kuigi meie seiklus (järgnevat teades ütleksin isegi, et elu) oli alles nüüd sama alanud, pooldas ka tema punkti, sõnatut puudet, mille ta pintslivarre otsaga minu suunas sooritas. Pintslits puudutas mu vasakut rinnanibu, tabas kümnesse nagu nool või püssikuul, mille eest ma olin pagenud. Öhtul oli mul häbi näidata vennaie puutest (või tabamusest) tekitatud ebasümmeetriat oma kehal; pugessin varem voodisse, tõmbasin teki üle pea ja teesklesin magamist.

Ma olin haige, kuid kavatsesin kähku terveks saada. Selleks oli tarvis säilitada külma verd. Mida ma ka tegin.

2. Järgmisel hommikul juhtus just see, mis vaja. Mind käsutati vanaisa poole, pidin talle ütlema, et ta võib mõtlema hakata vagude tõmbamise peale. Vanaisa oli vanaaegne mees, sündinud täpselt siis kui sajandki (teistele mäletamiseks, mulle unustamiseks), tema mõtlemine ja tulek võtsid tükk aega, mõnikord juhtus koguni, et maa oli juba ülesoojenenud, aga vanaisa ja tema Miirat polnud kuskil. Selle vältimiseks saadeti mind. Õigemini küll Pupu-Jukut, aga kui ma seda kuulsin, ütlesin kohe, et lähen ise, sest ma tundsin, et pean minema või muidu jääb juhtumata see, mis ilmtingimata peab juhtuma, kuid mis pole sugugi mitte kartulipanek, vaid midagi muud, tähtsat. Hüppasin kohe sadulasse. Kahjuks on meil kahe peale üks jalgratas ja jalgratas on vennale sama mis klotsidki, kuid õnneks mitte nii varasel hommikutunnil. Pupu-Juku ei teinud teist nägugi. Kust ta saigi, selle teise näo varustasin ma temalt ära nagu kõige kallima mänguklotsi, mille ühele küljele on joonistatud sinise tutiga lind, teisele allalastud kopaga ekskavaator, kolmandale pooliku pilvega taevas, neljandale koheva sabaga rebane, viiendale number viis ja kuuendale lahtine raamat.

Sobakovide majast mööda sõites nägin, kuidas Kafka küünte krabisedes üle tänava lontsib. Mulle tundus asi imelik, koera kõnnak oli kohmetu, ta jäi keset teed seisma ning võttis sisse küsijaasendi — tagumik vastu maad, kõht paljas, käpad naljakalt lontis. Kellega ta rääkis, kellelt ja mida oli tal küsida? Sellist asja polnud ma varem näinud. Oleks ta siis häält teinud, ulgunud või haukunud. Aga ei — abitus anujapoois seisis ta keset tühja teed, kõnetas kedagi, kes oli talle armas. Kedagi, kes võis teda aidata.

Enne ratta seljast mahatulemist vaatasin hoolega ringi. Seal, kuhu Kafka vaatas, polnud tõepoolest kedagi, kelle või mille pärast ennast alandada lasta,

ole sa kas või koer. Ikka seesama majanurk, mille taha kadus raudtee, tõkkepuud, raudteevahi putka, mis sel kellaajal tühi, ning tee, mis viis linna, kust mina hetk tagasi olin tulnud. Oleksin ju võinud Kafka ette astuda ning tervitada teda kui kadunud poega, aga see, teise teesklemine, tolles olukorras küll täiesti võimalik, olnuks nii selgelt ebaaus, et viskasin selle mõtte kohe kõrvale ning liginesin palvetavale (nagu mulle tundus) koerale selja tagant.

Olin umbes Kafka varju suurune (minu peatuti otsas tema teravad kõrvad), kui avastasin selle, mis kui mitte varem, siis varjude täielikul kattumisel nangunii ilmsiks oleks tulnud.

Kafka vaatas linna kunstniku pilguga! See tükike, mille tema tundlik pilk linnast ära lõi, oli samaväärne sellega, mis Sobakov oma piltidele oleks kandnud, puudusid ainult maalikast, palett ja harkjal, kuhu kinnitada lõuend või papitükk. Kafka oli kaitsetu, tema sinine kõht, kust paistis roosade nibude ebaühtlane rivi, oli valla hammustustele ja löökidele, mida võisid jagada nii inimesed, autod, rongid. Kuid eks ole ju ka kunstnik selline? Sobakovilegi oleks olnud kerge haiget teha, kui ta oli parajasti ametis oma pildi kallal. Meie lühikese tutvuse vältel pätsasin talt vähemalt kümnel korral kella, mille kett ta vestitaskust välja tolknes, ning panin jälle tagasi, nii et kokku kakskümmend korda puutusid mu sõrmed tasku prügist põhja ning tundsid läbi riiete hõõguvat ihusoojust. Nii süvenenud polnud oma klotsimängu isegi Pupu-Juku; ka ema-isa, kes muidu minu „luuramisest“ arvatavasti teadsid, poleks mul lasknud omavolitseda sellega, mis kindlalt neile kuulus: aluspesust ateismini välja. (Mu isa oli kõige hullemat sorti jumalasalgaja, käis küll jõulude ajal kirikus ja laulis kaasa kirikulaule, ja mulle meeldis ta sügav bass, mis argisest kõnepruugist suuresti erines, kuid mulle ei meeldinud sugugi see, et ta oma usu hiljem maha salgas ning emagi sama tegema sundis.)

Siis astusin ma täies pikkuses Kafka ette. Minu vari kattis koera üleni, kuid ta polnud üllatunud ega loobunud oma „rääkija-asendist“. Võtsin tal lõdvalt allarippuvatest käpaotstest kinni.

„Tere, Kafka! Mis sina siin teed?“

Vastuseks kostis madalat urinat. Nagu siis, kui isa koju jõudis ja jumala häälelt inimese häälele üle läks. Kafka pehme ninaots võdises, kahel pool lõuga ripendavad mustad sakilised mokaservad võbelesid, paljastades lumivalged hambad.

„Mu jumal küll, millega sa hakkama oled saanud!?“

Ütlesin ning panin peopesa Kafka lõua alla.

„Anna siia! Anna kohe siia!“

Minu pihku kukkus paar tilka sooja sülge — kaks-kolm miniatuurset effi — ning alumine hammasterida.

3. Sobakovid elasid kahekordses puumajas, mis võttis enda alla peaaegu kogu tänava. See oli lühike tänavajupp ja kandis omaette nime — mõistagi Pikk; Lai oli linna kitsaim tänav, selline on juba kord väikelinnade iroonia: kui mitte muuga, siis sellega näitavad nad sulle koha kätte. Vaata neid millise nurga alt tahes, võitjaks jäävad alati nemad.

Läksin trepist üles. Juba kaugelt kostis ärritatud hädaldamist, kuid mitte sõimu. Nii palju ma vene keelt mõikasin, et aru saada, kas öeldakse sõnu või häälikuid. Ses suhtes olin ma nagu Kafka: ka tema sai aru, mida ma tema käest tahan, tabas toonist, kõnemeloodiast, et talle on kuritegu andeks antud ning et ta polegi võibolla nii palju süüdi, kui ise arvab.

Enne Sobakove (ja sõda, justkui oleksid need üks ja seesama) elas samas kohas poissmehest Fotograaf. Tal nagu ka Miilitsal oligi selline nimi ning ta tegeles just sellega, milleks tema nimi teda kohustas. Mina teda ei mäletanud, ei saanudki mäletada, kuid teadsin, et ta oli poissmees ning et linnarahvas pidas teda impotendiks. Kes teab, kuidas see tegelikult oli või päriselt välja nägi — lõppude lõpuks räägitakse seda või hullematki igauhe kohta, kes eelistab olla üksi. Huvitav on see, et kui oled näiteks Kalamees, siis antakse sulle eraklus andeks, kui aga Kunstiinimene või Fotograaf, siis vaevalt. Ka Fotograafiga oli nii — kes seda ebasündsat i-sõna välja öelda ei julgenud, ütles teise: kommunist. Sest Fotograaf oli punane, seda näitas tema pagemine koos venelastega 1941. aastal, kuid paraku mitte see, et ta püüdis 1944. aastal teist korda põgeneda, aga valele poole (kui ta just topeltagent polnud) — Rootsi. Ükski versioon pole lõplikult välistatud, ka see mitte, et ta end oma üksinduse pärast rohkem süüdlasena tundis kui ükskõik milline parteilane oma parteilisuse tõttu, sest süü suurus ei sõltu kunagi objektist. On teada inimesi, kes on ennast maailma saatuse pärast surmale määranud.

Elu, mida Fotograaf oli elanud, ei suutnud imiteerida ükski hilisem sealviibija, kuid ebamäära kohustust oma elust mingi fotograafivääriline tükk välja lõigata ja normaalse elu vastu välja vahetada tundsid kõik, kes olid selles majas, selle katuse all elanud. Kuid korda ei läinud see kellelgi: kõik, kes tulid, olid ajutised ega suutnud majas vastu pidada kauem kui paar aastat, ilma et pereisa jooma poleks hakanud (justkui võinuks joodik ja impotent teatud tingimustel täpselt sedasama tähendada mis kommunistki) või et pereema poleks sünnitanud lapsi, kelle isaks polnud pärisisa (samad sõnad). Lapsi ei maksaks mainidagi: murtud varbad ja kaelad läbisegi täiskustud voodilinate, leinavate küünealuste ning umbes ninasõõrmetega ehk polüüpidega. Seda, et polüüp on kasvaja, mis oma haarmed ajusse ajab, teadsime niisama hästi kui seda, et sellest võib pääseda paha väljaajamise ehk operatsiooni teel. Nii tehti Fotograafiga, nii tehti ja tehakse kõigiga, sest Inimene on oma loomult süüline. Nagu Puugi.

Sobakovid olid ainsad, kes oma elust midagi ei loovutanud, vaid vastupidi — andsid. Maja ei avaldanud neile mingit mõju, küll aga nemad majale. Selle paari aastaga, mis nemad seal elasid (kõige keskel, õuna südamikus), oli korralikust kodanlasemajast, millest silmi tõstmata mööda lähed, saanud lõbus vaatepilt. Põhiline vaatamisväärsus oli aken. Küll rippusid seal sibulavanikud ja voblad läbisegi sokkide ja sukkadega, mõnikord aga ilmus sinna pikk koon, mis võis kuuluda ühele kolmest, sest olid nad ju kõik omavahel sarnased, Sergei, Tatjana ja Kafka, eriti siis, kui midagi muud peale pea ning esijäsemete paista ei olnud. Aken oli nagu pilt, mille värvid olid pidevas liikumises.

Kafkat pissitati veidra riistapuu abil, mille Sobakov oli tavalisest vintsist,

nahast ja köiejupist valmis meisterdanud; arvatavasti juba Venemaal, sest Eestis leidub nii pederaste kui kommuniste, nii impotente kui lastevägistajaid, kuid kindlasti mitte inimesi, kes koerte pissitamiseks (kuulake: kas mitte piinamiseks?) sellise riista välja mõtlevad. Hommikuti pidasid Sobakovid paremaks oma unaega koera peale mitte raisata: aken avanes, nähtamatu käsi eemaldas aknalaualt paar lillepotti ning juba järgmisel hetkel laskus taevast maa peale karvane Kafka, kes oma ebamaist olekut vapralt taludes (ta võis hirmust poolsurnud olla) pikkamööda allapoole laskus. Niipea, kui Kafka sai käpad maha, ärkas temas koer, keda igast küljest torgivad lõhnad ning kes peab neile reageerima kas siis nuhutamise ja meeldejätmisega või jalatõstmise ja mälust kustutamise. Kafkal oli seljas nahkne nööppihik, mis kattis kogu kere kaelast sabani ning oli tehtud nii oskuslikult, et koer püsis allalennul enam-vähem tasakaalus. Ühest küljest võis Kafkat pidada õnnelikuks väljavalituks, saatuse soosikuks, kellele on osaks langenud mis-sioon olla liigikaaslastest millegi poolest erinev, teisest küljest tekitasid must nahk ja pihikut kooshoidva naistepalitu kandilised nööbid ning ülalt kostev õlitamata masinavärgi nõrk, kuid ühtlane kriuksumine mulje, nagu oleks tegu piinariistaga, millega ususalgajalt patukahetsust välja pressitakse. Kusjuures, ja see on üliväga oluline — piinaja nime ei tea me keegi, tema nagu pole keegi näinud!

Tol hommikul selletaolist vaatepilti ette ei tulnud, sestap oli Kafka seismine hooviväraval ilma „skafandrita“ imelik.

Esimene asi, mida ma ust lahti tõmmates nägin, oli nutt. Just nimelt nägin, sest nuuksuva inimese puhul on žestid häälest hoopis olulisemad. Olin oma lühikeses elus juba üht-teist kogenud ning oma ihusilmaga tunnistanud, et nuttis terve maailm, kollasest kõrrest rohelise rohuliblieni välja. Kõik nuttis, kõik nutsid, isegi linna kõige julmem inimene, Miilits, kelle kohta olnuks loomulik arvata, et tal pisaranäärmed puuduvad (tatipolüübi delikatess ajude kõrval), tõnnis kino taga kapsaaias, kui seadust rikkuvad jalgrattahuligaanid, väikesed poisid, tema käest minema pääsesid. See viis, kuidas nuttis Miilits (eesnimepidi teda keegi loomulikult ei kutsunud), ning mil moel Sobakovid, oli omavahel võrdlemisi sarnane. Aeg-ajalt rehmased nad käega, nagu võiks mingi nähtamatu punkti riivamine õhus nutule lõpu teha. Miilits lõi veel rusikaga lisaks, aga see võis tulla tema teenistuskohast ega kuulunud n.-ö. instinktiivsete, loomuldasa nutu juurde kuuluvate liigutuste hulka. Kõik inimesed, keda olin nutmas näinud, käitusid kuidagi ebaadekvaatselt, mõnikord trampisid isegi jalgu, nagu minu poolt ülesärritatud Pupu-Juku, kes oma naeruväärset müdistamist saatis veel naeruväärsemate sõnadega: „Ei taha enam elada, ei taha, ei ta-haaa!“ Pisarate tekitamine poleks põhimõtteliselt tohtinud olla kuigivõrd teisem kui veekraani lahtikeeramine või jõel paisutamist lahtise laua ülestõstmine, kuid inimesed käitusid selle juures nii, nagu oleks kätte jõudmas viimnepäev ning nad võiksid selle tulekut energilise kätevelkimise, jalgadega trampimise ning kileda kiljumisega veidi edasi lükata. (Kuivõrd ma sellist tegevust enda jaoks liiga lihtsaks pidasin, siis ei hakanud ma seda ka praktiliselt rakendama.)

Niisiis, kui ma uksest sisse astusin, Sobakovid nutsid. (Veel üks eripära: Sobakovid ei lukustanud kunagi uksi, soovi korral võis igaüks paokil ust lükata ja sisse astuda, mida keegi loomulikult tegema ei hakanud; otse vastupidi, pärast sellise kombe avastamist osteti oma ustele lisalukud ning „igaks juhuks“ ei võetud kahekordseid aknaid isegi suveks eest.) Õigemini oli see nututants: mees keerles lohutavalt mõmisedes ümber naise, naine aga jooksis mehe väljasirutatud kätt kõrvale lükates, peast kinni haarates ning südantlõhestavalt nuuksudes temast eemale. Halamises oli ka vaheaegu, pisitillukesi auke, mis aga kohe pidid pisarate ja nuuksumisega täituma; nii ootab kuiv maa vihma. Siis jäid mõlemad seisma, kuid juba esimene rinnust pääsev heli, olgu või vaevukuuldav ohe, vallandas jälle liikumise, mis neid nagu tango-tantsus teineteisega kokku viis ja eemale paiskas. Toas olid kaks tugitooli ja diivan ning suure kirstuga sarnanev must pianiino, kuid ei ühtki maalitarvet või sellele lähedast eset, näiteks raamatukappi või pilti seinal (nagu ma varsti võisin veenduda, olid need kardina taha jäävas toas). Laest rippus keerdus juhtme otsas alla pirn, mis oli nii suur ja kumerate külgedega, et tekkis tahtmine hambad külge lüüa. Mitte kordagi ei jäänud mainitud esemed Sobakovidetele ette, kui nad halades toas ühest kohast teise paiskusid ega pörgranud peaga vastu pirni, kuigi see rippus küllalt madalal ning Sobakovid olid pikka kasvu. Mu pilk jäi pirnil pidama ning mulle meenus, milleks ma olin tulnud. Meenus ka vanaisa ning välgukiirusel kogu sündmusteahel, mis mu siia tõi, kaasa arvatud mõtted.

„Hambad.“

Ütlesin. Sõna ja punkt selle järel peatasid tantsu.

Sirutasin käe välja, tegin peo lahti. Peos oli see, mida neil polnud ning mille pärast nad nii suurt lärmi tegid: paar piiska sooja sülg, purskkaevueffi, ning naissobakov kahmas mu käest punaste plastmass-igemetega kollakasvalge hambareaa ja pistis hetkegi viivitamata endale suhu.

„Hambad“ võis Sobakovide jaoks olla esimene eestikeelne sõna, mille nad ära tundsid — teist võimalust lihtsalt polnud. Sõna tuli suust ja läks suhu tagasi. Ka Kafka oli hamba-sõna oma lõugade vahel hoidnud. Kuid ta polnud selles ise süüdi. Nagu ei leidu nutjat, kes pisarate puudumise pärast nutmata jätab, nii ei leidu koera, keda ei huvitaks proteesid, mis ooseks on unustatud veeklaasi panemata ning lebavad hoopis lauaserval.

4. Kui ma majast väljusin, seisis väravas Miilits, erariides nagu alati, kui ta minusugustele poistele linnas jahti pidas. Ilmselt oli ta oma jahimaad pisut avardanud ning julges oma kavatsustega ligineda inimeste elupaikadele, kuhu ta muidu ei sõandanud tulla, taibates, et tema indu võidakse valesti mõista. Muidu passis ta kas kino ees või turuplatsil, mis olid liikluseeskirjade kõige rängema rikkumise paigad, või siis hiilis ringi õhtuhämaruses, kui jalgratastel pidid lambid põlema — kellel meist need aga ikka nii väga korras olid? Ka nüüd oli ta mu ratta juures koha sisse võtnud ning näis endamisi aru pidavat, kuidas oleks kergem see selga vinnata ja jaoskonda tarida. Sõita sellega enam ei tohtinud, pärast vea avastamist ratta või sõitja küljes muutus ratas sõidukõlbmatuks, sõitja aga pidi mõne aja pärast ilmuma jaoskonda, kus teda

ootav Miilits käskis patustajal peast üles lugeda kõik liikluseeskirjade käsud-keelud, niihästi jalgratta kui ka mopeedide ja hobusõidukite kohta. Kui ei teadnud, tuli teist korda tulla. Ning kui ka siis katse luhtus, algas kõik otsast peale. Nüüd on ehk arusaadav, miks meiesugused püüdsid Miilitsat iga hinna eest vältida, tema nippidest oli pikapeale juba aru saadud, teati, kus on tema tüüpilised peidukohad, mis nurga tagant ta võib välja astuda, käed õieli, lai naeratus näol. Miilitsa kahjutukstegemine polnud kuigi raske, hommikust peale töötas traadita telefon, mis teatas, kas Miilits on juba üle oma maja läve astunud ning kuhu ta minema hakkab.

Miilits põrnitses minu ratast, mis surus end kabuhirmus vastu hõredate lippidega aiaplanku, üks lenkstang oligi ennast juba prao vahelt läbi pressinud, kuid kohmakas raam ei tulnud järele ning pääsu olla ei saanud. Miilits oli nõrgemad kohad välja valinud: ketilõtk, sadula kõrgus, plekk porilaua, pooltühi tagumine kumm, käsipidur, pidur ning dünamo, mis ainult petteks raami küljes, tegelikult aga üldse ringi ei käinud, vist ei ulatunud isegi kummi vastu. Kõiki neid asju teadis vend paremini, ta oli suurem ja oskas ratta kodaraid pingutades isegi kaheksast välja väänata, kuid teda polnud kuskilt võtta, pealegi poleks ta ennast sel hetkel tõenäoliselt omanikuks tunnistanud. Pidin ise kuidagi hakkama saama. Kuidas seda aga teha? Põhiline viga oli ju minus endas ja minu vanuses — selles eas poleks Miilitsa järgi tohtinud jalgrattast veel undki näha, sõidust rääkimata!

Oleksin võinud maja nurga taha tõmbuda ning oodata, mida Miilits teeb. Kuid ma teadsin seda niigi. Nagunii tuli mul karistust kanda. Tulin otsejoones Miilitsani, ei öelnud midagi, ootasin, mida tema ütleb.

„Omapärane aparaat.“

Alles nüüd märkas, et Miilitsa pilk pole suunatud minu suksule, vaid maja seinale. Mis seal olla võis, teadsin ütlema. Vaatamata. Tõepoolest, hulk maad parem oli mõelda, et need sõnad käivad sinu, sinu ratta kohta. Ning unustada võimalus, et piinariista (mille detaile Miilits paistis imetlevat) pistetud Kafka jälle seinapidi aknast alla sõidab.

5. Sestpeale olin Sobakovide kodus omainimene. Kõige rohkem huvitas mind pilditegemine. Seisin võlutult kunstnikust paari meetri kaugusel ning jälgisin iga tema liigutust. Mul oli sel alal kogemusi, olin omandanud ning meistritasemeni viinud ja lihvinud kõik vaatamise liigid, prostast piilumisest juuksejuuripidi hinge salakambritesse sissemurdmiseni välja. Sain ka toas ringi käia, kuid see oli ohtlik, sest siis võisin ma maha magada momendi, kui Sobakov mind päris juurde, pildi ette lubas. Mingil kauaoodatud ajahetkel tõstis ta äkki pintslivarre ning tegi nagu heinamaalgi minu suunas torke. See tähendas luba, jaad. Kargasin kohast, kus ma seisin, maalipuki taha ning ütlesin, enne pilgu pildile heitnud, ühe sõna, mis pidi kokku võtma pildi sisu. Pealkirja, millega Sergei Sobakov oli siis kas nõus või mille peale ta pead raputas, saates mind oma pika lõua nõksakuga pilditagusest kunstitemplist välja. Kogemus oli mind õpetanud, et olenemata sellest, mida pilt kujutab, on pealkiri alati lühike, üks, äärmisel juhul paar sõna. Mida parem pilt, seda napim nimi.

SAAPAD

MERI

AIAS (minu versioonis AED)

KAKS TANTSIJATARI

DON QUIJOTE (olin õnneks raamatut lugenud ning tundsin kujutatu kohe ära)

EMA

ISA

MAASTIK (neid oli palju, kuid pealkiri oli kõigil üks)

Selliste piltide sisu polnud raske ära arvata, lahtinõõritud lõssis saapad, aga ka meri ja ema ja isa (lisaks muidki sugulasi) olid ja jäid nendeks, kes nad olid, algstaadiumis maal ei erinenud palju lõpule jõudnust. Kuid leidis ka teistsuguseid pilte.

Üht mäletan ma eriti hästi, ütlesin selle kohta MUNA, kuid kohe hakkas mul õudne ning ma hammustasin huulde. Aga oli juba hilja, sõna oli suust välja lipsanud. Ometi sarnanes pildil kujutatu just nimelt kanamunaga. Tõsi, muna jaoks oli ta pisut liiga lopergune ning plekiline, kuid kui kunstiline liialdus (millest, nagu ka Kafkast, mul tollal õrna aimugi polnud) põhjenduseks maha arvata, võis vanaisa õuelt vahel leida ka selliseid — kana oli siis haige, pugus kuuri taha peitu ja krööksus imelikult. Küllap oli see tema nutt. Aga muna munes ta nutteski!

MUNA tegelik nimi oli KARJE. Ise ma seda ära ei arvanud, ka siis mitte, kui pilt oli päris valmis ja Sobakov mu viimast korda enda juurde kutsus. Suures hädas ja veel suuremas häbis, kord juba valet vandununa, ütlesin esimese meeldeturgutanud sõna.

KAFKA.

Minu hiljutisi üleelamisi arvesse võttes oli see küllalt loomulik. Sõna. Nimi. Ükskord oli ta mind juba alt vedanud ning vedas veelgi.

KRIK.

Sobakovi suu ei liikunud seda öeldes peaaegu üldse. Eesti keeles kõlas see nagu inimese nimi, ning kuigi ma polnud kedagi Kriki-nimelist kohanud (küll aga Kooki, isegi Vann võis teoreetiliselt olemas olla), polnud päris võimatu, et kunagi kohtan, ning siis tuleb mulle kõik jälle meelde. Läksin koju ja vaatasin vene-eesti sõnaraamatust järele, mida see sõna tähendab.

Nüüd on vist viimane aeg öelda, et Sobakovi pildid olid kõik viimse kui üheni imitatsioonid. Van Gogh, Degas, Seurat, Repin, sekka ka mõni Wiiralt. Ja muidugi Munch, kellele olen tänu võlgu „tõe“ eest. Taiplikum lugeja on sellest kindlasti juba ammu aru saanud, kuid mina tookord mitte. Ma küll

teadsin, sest „spikrit“ Sobakov minu eest ei peitnud, kunstialbumid, kust ta malli võttis, seisis avatuna ateljeepõrandal, samamoodi väljakutsuvalt pärani kui korteri ukski, kust igaüks võis soovi korral sisse astuda. Ma teadsin, kuid ei uskunud, uskusin, et saab ka nii — olla kunstnik! Olin Sergei Sobakovist kõrvuni sisse võetud, lootsin tema kaudu jälile saada loomise saladustele, heita pilk põhjustele, kust sünnib kunstniku hinge värv, miks ei kasuta ta alati sinist, kuigi maalib merd ja taevast, ning miks mõned varjud (nagu ma ühel pildil nägin) ei ühti kehadega.

Ometi ei saa ma mingil juhul Sobakovi pidada armetuks võltsijaks. Miski ei tõesta seda paremini kui järgnev stseen.

6. Pärast „muna-pilti“ (nimetagem teda pealegi nii, see polegi nii väga vale) juhtus see, mis peab juhtuma — Sobakovid kutsusid mind laupäeva õhtuks enda juurde. Sõnu neil — meil — selleks jätkus, omavaheliseks suhtlemiseks piisanuks ka piltide nimedest, neid, sünnitusvaluseid, veel õieti ristimata lõuendeid leidis Sobakovi ateljees kümneid kui mitte sadu, mõne oli kunstnik ise kõrvale heitnud. Miks läks Sobakovil selliseid pilte tarvis? Tegi ta neid puhtast kiindumusest, teadmisest, et tema võimed nagunii „originaalide“ tasemeni ei küüni? Või olid siin mängus ka „materiaalsed“ huvid?

Ühes linnas, kus elavad rahumeelselt ning mõnevõrra ka postuumselt kõrvuti Fotograaf ja Miilits, ei saa olla teisiti, kui et seal peab ruumi olema ka Kaupmehele, kes teaks, mida teha pealtnäha kasutute piltidega. Ja ta teadis — iga kuu lõpus peatus maja ees hall „Volga“, kust ronis välja paks (mis võinuks olla eesnimi, kuid võta näpust!) Kaupmees. Kaupmees oli paksem kui ühegi paksu raamatu paks kaupmees (Dickens, Gogol, Tolstoi). Ning õnnelikum — justkui selle tõestuseks, et raamatutõde ei pruugi tingimata elutõega ühtida. Vähe sellest, et ta ise õnnetu polnud (kuigi halemeele tekkimiseks piisas pilgust tema hiigelpõhule ning kõveratele tikkjalgadele, mis teda hädavaevu püsti hoidsid), ta tegi õnnelikuks ka kõik inimesed, kellega ta kokku puutus ning keda armastas.

Veidi aja pärast tulid nad koos: Kaupmees, Sobakov ja muidugi Kafka, kelle elurõõmu vahest ainsana sai Kaupmehe omaga võrrelda. Kaupmees leemendas higist; kui oleks saanud, siis oleks ta oma „Volgaga“ teise korruse lahtisest uksest sisse sõitnud, aga et see võimalik polnud, siis ajas niisugune mõte teda südamest naerma.

„Kujuta ainult ette, kujuta ette,“ kordas ta omaette ja mügistas naeru, mis tavalise inimese suus kõlanuks kõuemürinana, kuid mille tema rasvavoltides kael ja liigse lihakoorma alla mattunud rinnakorv endasse imasid, lastes välja vaid madala ümina. Sergei Sobakov, kelle ühe käe all asusid rullikeeratud lõuendid, tõmbas vaba käega autoukse lahti. Kõik kinnised ukсед tegid ta veidi närviliseks. Ta võis leppida sellega, et tema üle naerdi, nii tõlgendas Kaupmehe naerumõminat Kunstnik, kuid suletud ruum ükskõik millisel kujul tegi ta haigeks. Sellega on seletatav ka 1961. aasta ränk astmahoog, mille kätte Sobakov oleks peaaegu lämbunud. Just siis, 12. aprillil 1961 lendas esimese inimesena kosmosesse Juri Gagarin; sama aasta lõpus, usun, et novembris—detsembris, ilmus aga raamatukaupluste akendele väike ro-

hekas raamat, imeõhuke ja õrn, mis kandis pealkirja „Aruanne akadeemia-le“ ning mille autoriks oli Franz Kafka. Haiguseatakk langes kokku raamatu ilmunumisega, kuid pole mingit alust arvata, et üks oli teises süüdi. Vastupidi, just tillukesesse raudmunasse litsutud mees, kes tiirleb ümber suhteliselt suurema maamuna, juba paljas mõtegi sellisest kägarasendis karussellitamisest ajab iga normaalse inimese iiveldama. Tundub tõesti, nagu oleks inimene aldis pühitsema oma vangistust, mitte vabadust; või on siis hoopis nii, et mida väiksemaks või putukamaks (kui Kafkat parafraseerida) ta oskab ennast muundada, seda suurem ta tegelikult on või tunneb ennast sellena, ning tundmisel ja tegelikkusel pole ju mingit vahet, seda teab tänapäeval iga nolkki.

Kohe kui autouks lahti läks, hüppas esiistmele juhi kõrvale Kafka.

„Kujuta vaid ette, kujuta ette,“ kordas Kaupmees oma lemmiklauset. See tähendas heakskiitu, lubamist, luba. Kafka võib minuga ühes sõita, see ei tee midagi, natuke maad ainult, las ta tuleb, lubage, palun.

Mis jäi Sobakovil muud üle, kui kirjut sonilotut kergitades sõnatult koogetada ja vaadata, kuidas Kafka kummide vilistades tolmukosmosesse kaob. Looming oli läinud, koer kadunud. Kafka tuli varsti tagasi ning liputas oma lühikest sabajuppi sellise innuga, et tekkis kahtlus, kas ta Kaupmeest mitte nahka pole pistnud. Kuid see oli üks neist mõtetest, millele võinuks oma heatahtlikkuses, naiivsuses ning rõõmumeeles tulla vaid Kaupmees ise.

7. Kujutage ette: ma istun suure toa tugitoolis ja kuulan muusikat! Muusika ei tule raadiost — sellist riistapuud, nagu ka teisi tehnikasaavutusi (televiisor, pesupesemismasin, pardel) Sobakovid ei tunnistanud —, vaid hoopis mustast kirstust, klaverist. Ning klaveri ees, selg minu poole, istub Tatjana Sobakova. Ta ei istu seal niisama, vaid mängib! Seda on niisama raske uskuda kui unenägu, milles mul käis külas Louis Armstrong ja ütles ühe sõna, mida ma veel hommikul ärgates selgelt mäletasin. Ta oli tulnud kaugelt Ameerikast, et mulle seda sõna öelda! Ma ei teadnud, millega olin sellise au pälvinud, mul oli häbi, kuid häbist suurem oli õnnetunne ja uhkus. Kafka võis umbes sada-sama tunda, kui tal Kaupmehe kõrval autos istuda ja sõita lubati!

Ka Sobakov on üleni mustas, tal on seljas smoking, ta näeb sellega välja kunstnikum kui kunagi varem. Kuid varem pole ta seda kandnud, olen teda näinud küll pruunis sametkuues, kuid see ei tähenda veel kunsti, vastuvõetust valitud seltskonda, mille vaimu too smoking nii hästi peegeldab. Ka mina tahan sinna kuuluda! Justkui teades, mis minuga varsti juhtuma hakkab, olen ka ise valinud „tõsise“ riietuse. Olen käinud vanaisa juures ning laenanud temalt, vanaja mehelt, musta vesti, mille taskust ripub välja uurikett. Ta andis mulle vesti ja kella ja keti meelsasti, sest rohkem kui Miiirat auravate vagude vahel ohjade ja huultelaksatustega juhtida, meeldib vanaisale üks omaette olla ja raamatuid lugeda. Vahel võtab ta viina ka, aga see on teine asi, kuigi sama lugu. Vestist rohkem ma võtma ei hakka. Ja ega vanaisal rohkem pakkuda polegi, vestid on ainsana säilinud vanast ajast, kui ta oli veel noor, sabakuubede sabad on koid ära söönud ja mis teha frakiga, kui sel pole saba? Läheb kaltsuks.

Tatjana Sobakova mängib ja meie kuulame: Sobakov, mina, Kafka. Lugu on selline, mida algul mängitakse klaveri keskpaias, siis aga sõidetakse ühest äärest teise. Mulle meeldib vasakpoolsete klahvide kõmin, see on pisut õudne, kuid ka hea, umbes nagu kõu ning sellele järgnev vihm.

Ka Kafka näeb pidulik välja: pestud ja kammitud, uue kaelarihmaga. Et tema küüned ei klõbiseks vastu põrandat, on talle antud väike vaip, kus ta võib ennast tasakesi, teisi segamata nihutada ja vajaduse korral külitada. Kuid Kafka ei lase ennast pikali, ta jälgib hoolega mängijat, kikitab kõrvu ja teeb tähelepanekuid, mis sarnanevad minu omadega. Ta ootab midagi, kuid mitte lihatükki, vaid midagi muud.

Klahvistiku paremas ääres on paar-kolm klahvi, mis häält ei tee, vaid ainult klõksuvad. Mängija käsi, mille rannet ümbritseb must triip, pael või metallvõru, väldib neid, justkui kartes, et nende puutumine loo ära rikub. Mõnikord sähvab väike sõrm ligidale, annab kerge löögi, kuid põgeneb siis kiiresti sinna, kust on tulnud, andes löögiõiguse üle teisele käele.

Ma ei tea, mis lugu see on, parimagi tahtmise juures ei saa ma seda ära tunda, mulle pole kõrva peale astunud mitte elegant, vaid terve loomaaed on sealt üle marssinud! Kõminat ma eristan — kõu, mis on kanonaad või vastupidi. Keskel on kurbus, ka sellest saan ma kuidagimoodi aru. Ma kardan paremat poolt, kilksavat klahvi, mis loogiliselt võttes peaks puutumast särema, kuid on ometi luitunudkollane ja kulunud, nagu käiks keegi öösel teda kas silitamas või löömas. Kummast kulub rohkem, meelitusest või karistusest?

Siis, ühel korral, puudutab mängija sõrm toda kardetud klahvi. Ta teeb seda kiiresti, sõrmeküüs klõpsatab, klahv vajub alla ning mustast kirstust kostab selline heli nagu siis, kui kaht puupulka vastamisi lüüa.

Mul jooksevad külmajudinad üle selja, Kafka aga hakkab südantlõhes-tavalt ulguma. Mäng katkeb nagu lõigatult. Tatjana Sobakova tõuseb toolilt (must nagu muugi) ning lahkub sõnatult toast.

„Kafka nutab,“ ütleb Sergei Sobakov. Lause on venekeelne, aga ma saan sellest hästi aru, saaksin ka siis, kui öeldaks hiina keeles. Või kui ma ei teaks põhjust, mis Kafka ulguma pani. Ulguma, mitte nutma. Sest pisaraid Kafka silmis polnud, ehkki kurb oli ta kindlasti.

Sobakovide perre tuli Kafka blokaadi kõige karmimal ajal, 1942. aasta talvel. Ta oli ühe väikese poisi koer. Poiss lamas lumehanges, kintsust tükk liha välja lõigatud. Muidu olid riided terved, kehvad aga terved, ainult sellest kohast oli auk sees nii sooja karakullkraega talvemantlisiilul kui alusriietel. Arvatavasti oli lõikajal kiire, koer klähvis sealsamas kõrval ning koht, kuhu poiss oli kukkunud, asus Nevski prospektil, seal liikus teiste hulgas ka palju niisugust rahvast, kelle elujõud ning terved instinktid olid veel säilinud. Poiss oli surnud arvatavasti enne, kui tema kallal see jäle tegu toime pandi. Igale juhul jättis kannibal koera puutumata, selle mahalöömine oleks aega võtnud. Ta lõikas, meelege andis talle jõudu, muidu poleks ta sellega, mis ta tegi, hakkama saanud.

Kui Sobakovid kohale jõudsid, oli nende esimene mõte, et näljane koer

on oma hambad lapsesse löönud. Siis, uurinud lähemalt maaslamavat kogu, mille kehasoojus oli juba osaliselt jõudnud hange sisse sulatada, nii et see seal pehmes sulevoodis tundus lebavat, taipas Sergei Sobakov, mis oli juhtunud. Nad lahkusid, kuid tulid paari tunni pärast kelguga tagasi. Koer klähvis, kuid enam mitte kurjalt, seda näitas pendeldav sabatutt, kust lendas jäätükke. Nad panid keha kelgule ja viisid lähimasse miilitsajaoskonda. Sealtnaalt poisist teateid pole, küllap tehti temast pilt ja pandi lehte, pole sugugi võimatu, et vanemad ta kätte said ja maha matsid, selliseid asju juhtus blokaadi ajal tihti.

Koera võtsid Sobakovid endale. Nad võisid seda endale lubada. Sergei Sobakovi toitsid tema pildid, mille hulgas polnud ühtegi originaali, või kui oli, siis pistis Sobakov selle ahju, teades täpselt, mis on väärt ta ise ning mis teised. Nii oli ka küte garanteeritud (tõsi, mõnikord pidi ta ka mõne Van Goghi või Munchi soojasaamiseks ohverdama, temperatuuri tundus sõltuvat pildil kujutatust, tollest hingepalangust, mille kunstnik oli pilti luues endast loovutanud). Blokaadi ajal säilisid muudki eluteed peale Laadoga, ka tollal osteti kokku kunsti, mille ainsaks väärtuseks oli loomisaeg 1942—1944. Koopiad olid originaaltaiestest isegi mõnevõrra kallimad, sest väljendasid paremini ahastust, mida nälgiv, täitanud ning külmunud inimlaps tundis. Seda taipasid paljud ärimehed, kellest enamik olid kohalikud. Nad hoidsid kaupa, et see hiljem hea raha eest maha müüa. Nii tekkis kunstimaailma täiesti uus nähtus, mille põhiväärtus seisnes selles, et kuigi võltsing oli originaaliga äravahetamiseni sarnane, seisis kusagil aastaarv. Üks kolmest: 1942, 1943, 1944. Isegi mitte peidetud, pigem plekitatud. Hoolimata asupaigast (El Greco taevais, Canaletto kanaleis, Delfti tubades) ajas hinna üles just see jõhker neljakohaline number, millest esialgu, siis kui asjal veel õiget hoogu sees polnud, lähtusid ka kollektsionäärid, muutes aastad dollariteks, nii et võib arvata, et ka Sobakovile maksti just tolle skaala järgi ning et need sidemed säilisid veel pärast sõdagi.

Nii rääkis mulle paks Kaupmees, kes muus maailmas sobinuks suurepäraselt ka bojaariks või liigkasuvõtjaks, ainult ma ei tea, missuguselt pildilt.

„Kust sa seda tead?“ küsisin talt jutu lõppedes umbusklikult. „Kes sulle rääkis?“

Olin vahepeal vanemaks saanud, seetõttu võisin nii küsida — sina.

„Kafka, kujuta ette...“ Kõlas vastus. Õigemini sumbus suhu, kust ma ta uuesti kahtlust väljendades jälle pidin lahti kiskuma.

„Millal?“

„Ah et millal? Noh, eks ikka siis, kui Kafka mu kõrval esiistmel kükitas ja me koos linna sõitsime. Mis meil muud teha oli, tee pikk, aega küll...“

8. Kuid sellega pole lugu lõppenud. Me jääme tuppa kahekesi, mina ja Kafka, Sile ja Karvane, Kole ja Kallias. Ma võtan Kafkal kaela ümbert kinni, teen talle kalli-kalli ning näen siis äkki, et tema silmad on märjad.

Olid need minu, olid need tema pisarad?

VISBYVÄRSIQ

MA LAULI UMMA LAULU

Hemsen, Ojamaa pääl

sääl mängiti
vannu pille
ni pakuti
perän hääd

ni küsse
kohvilauan
üts saarõ naane
mu käest

et mille
ma kõgõ ütle
jutu seen
ESTONIA

ma seleti
tuu um rahvas

tä vasta
kas tõtõstõ vai
tä tiibev ütte laiva
uppunut äräki

mina tälle
et umgi nii
a tollõsama laivaga
kand ütte nimme
mu riik

•

NI LAKÕ MAA
no kos maq pae
muq mäeq
teid nuudsi takah

kundikõsõq
perveq äkilidseq
tan ega tuul
või pääle puhasta

ei päävä iist
 olõq päsemist
 ei kuntõ varon kasunu
 umas võtaq lakõt maad

ah pankõ uma meri pudelihe
 ja hõbõhõhe raamkõ helmeq

lämmi kahrõq
 tereq lamba
 teid ma tunnõ
 vill um vill

MARSSALI KEPIKENE

kõikaig minagi olõ
 astnu Arkaadia tiid
 vargusi hillõtasa
 müüdä jõki viirt

üle liivakundõst
 Munaküläst ni Ala Tilgast
 Ihamarust ja Karilatsist

läbi mõtsu vai üle suu
 külmi küüdseq
 ni haludi varba

aga vahel ma mitugi üüd
 magari vällä nii
 et Marssali kepikene
 oll cusatu mullõ puhuq

toda lämmüst
 ni toda hääd
 rässäq vihmaq ei pikseviiq
 minust vällä ei uhuq

•

AH KYGÕ RASSÕMB ALATI
 um kaota tuud kiä
 viil ei olõq peris umas saanuq

pilli mille kokkohelüsid
ei olõq mõistnu panda
helämä ni cillerdellemä

tõupini kutsikit kiä lastas
sutõ pähäq mahaq inne
jahti edimäst

Verevide roosinuttõ hõngu
miäq külmsi varajadsõ halla kätte
inne ku saiq valla lüvväq

ni müist kel pilvih pää
ni jalaq maah ku lebäskli
mu sängü pääl

ja ellu
 kõikaig ellu
 um kingitüs tä ega minut
 viimätseniq
minu jaoss

HOIAQ HINNÄST

Ei ilmah olõq võnkumaldaq asju
löö kellätilaginaq ütte
ja sis jälleq tõistõ viirde

Kivide päält süübev kirju vesi
ni pilveq vihmust tege
hõögav päiv

Ei ütle sõbyr sullõ hüvästet
kui saq ka toda nõvviq
käüq läbi Roomast

kui saq taht
ärq uutnu
kaenuq sis

a kas muq hingeläteq
su viil kosutas
es tiidnü lubada

a tii miä vōi
ja eloh hoiaq hinnäst
kas vai

SÕNASAATMINE TSIRKÕGAQ

Joba mitmit päivi
telehvonikaart
vidä alt
ma sinu hellü
kuuldaq kuiginaq ei saaq

süä täüs
ni silmäq vesil
üle mere mina kae

kuis küll saata sullõ sõнна
tulnuq esiq
iin lainõtasq viiq
saadas sõna
kuna jõvvus viil tuu

sääl lindlõs kilatsõv
cirkõ parv
üle hülgehaha taiva

cirguq oi kalli cirguq ti tiil
võtkõ üten mu sõna
ni veege sis tuu
mitmide merri taadõ

et mu kallis minulõ
kallis um viil
muidu üüsiiti mina
ei saaq maada

PÄIV NI HUSS

Võih tuud
maq tahtnu
teile näüdäda
ti mõtõlgõ

ikka veel hüvasti hüüda
väsida armas su verre
läbi su allika püüda
armund ja uppunud merre

UPPUVAD MERED

kaugelviibija süles
kink ja tipud ja välu
tunge kohutab üles
tagasi-edasi mälu

päevake vihurile
andumast jälle ei väsi
ühine hinge vile
häbi kallistab käsi

rohelist sinu pilku
unustada ei luba
vere vägevast vilku
Teele kannustab juba

kuu tõuseb kummaline
mindki pidi su sisse
viibi veel vabanemine
merede uppumisse

Leida armastas jäätist. Ta kogus hoolsasti raha, et oleks võimalik supermarketist iga päev mõni tuutu jäätist osta. See ei maksnud palju ja polnud eriti vaevav tegevus. Sealsed müüjad meeldisid talle rohkem kui teiste poodide kivinäod. Iseenesest talle piim ei maitsetunud, aga jäätist oli küll nõus iga kell suust sisse ajama. Piimas elavad mikroobid, aga jäätisekemikaalid tegevat nendega puhta töö. Voodipeatsis öökapil täitus vaevaliselt trullakas hoiupörsas. Päris kenakene teine. Selliste suurte punaste kõrvade ning roheline lotendava kõhuga. Isegi kunstniku signatuur leidis. Notsu pidi ta purustama siis, kui pole enam võimalik hankida raha, et end rahuldada ning ülal hoida. Igal õhtul jäätisevalgete huultega tuppa astudes lasi ta mõned vaevaga taskus alleshoitud kõlisevad mündid pisikesest pilust sisse. Nii need päevad möödusid. Days of our lives. Leidal oli ka hea sõber Villem, kes teenis leivarahaga taskuvargana. Peasi, et midagi tegi, niisama oleks vist natuke igav oleleda. Villemi jalad olid suurest kõndimisest haiged. Arsti nõuandel oli ta sunnitud vähendama oma jalavaeva ja seetõttu ühendas töö puhkusega. Nüüd ta tühendas ka sõprade taskuid ja varalaekaid, kui võimalust leidis. Ainult Leida võis mureta olla. Temal oli pangaarve. Muidugi, ta läks nii vara majast välja, et Villem ei teinud veel visiite. Samuti kupatas Leida õhtul tagasi tulles taskute sisu hoiupörsasse. Villem nuumsiga ei puutunud. Parema sada sõpra kui sada krooni.

„Sa seda „Läänerindel muutuset“ oled lugenud.“

„Mingi Hitleri raamat jälle või.“

„No see oli see Remarque ikka. Koolis nõuti paar aastat tagasi, kahjuks jäi lugemata. Selline naliakas pealkiri.“

„Mine vaata videolaenutusse, äkki seal on.“

„Ei viitsi.“

„Noor inimene, tunne oma kodumaad.“

Annelinna kivimajade vahel kajas Vössotski kassetine hääl. Poodi otsides olid Leida silmad hakanud kiiskavast päikesevalgusest valutama.¹ Venelaste kamp lorutas tühja kooli õuel. Kajakad tiirlesid kõrgel õhus, kaugel paistis pilveriba. Leida pistis käe tasku, otsis tikutoosi. Eit jälgis teda aknast.² Sõrmed sobrasid pahnas. Oli, aga tühi. Suur koer jooksis mööda. Vössotski laulmine lõpetati. Prügikastikaane vahelt paistsid närtsimata tulbid. Võtaks ja kingiks kellelegi. Kell näitas varajast lõunatundi. Päikesepirle, vot päi-

¹ *Burnt by the sun.*

² *Death becomes her.*

keseprille oleks mul vaja. Just praegu. Tegelt pole mul nii palju raha, arutles Leida ja nohistas nina. See nohu tundub see aasta eriti maias olevat.³

„Teeme nikku ka või.“
 „Ei tea mis ajast me nikume.“
 „No näiteks tänasest.“
 „Täna ei viitsi.“
 „Sul värsket ajalehte leidub.“
 „Unustasin kaubamajja.“
 „Selline nüri päev.“

„Kas sa sellepärast tulidki, et purju juua.“
 „Ei, muidugi mitte.“

Villem proovis endale süüa valmistada, aga käed ei tahtnud käsklustele alluda.⁴ Kellega öösel juttu ajasime. Üks neist olevat isegi ilus olnud, sai nagu väidetud. Ei mäleta. Harjutamine teeb meistriks. Vesi hakkas keema. Mingit naist pidi veel vaatama. Kas ma olen mingi eunuhh või. Vesi solises üle metallkruusi ääre. Nimi on nagu meeles. Ei tea ka. Jälle ei midagi.⁵ Miks miks. Kuradi mälu intriigitseb viimasel ajal, juurdles Villem, ning korteri harjumatu vaikust tabades tekkis tal vajadus suitsu teha. Fuckin' ganja life. Koolis õpetati, et suitsu tuleb teha peale söömist. Siis pidi olema peldikus mõnus potil uimerdada. Pühalik rahu ja muu selline.⁶ Ei tea, kuhu Leida õhtul kadus. Kas teda üldse oligi. Villem kratsis pead. Liivaterad jäid küünte vahele. Neid on vist sama palju kui meres.

Leida käis korra põrgus ära. Lihtsalt valis vale ukse ning seal ta oligi, eksimine on inimlik. Take it easy, handle with care. Kõik oli nii nagu muinasjuttudes, meenus lapsepõlv. See ainus ja õige. Onutütar kõrbes vardal. Kolme kosmonauti pumbati voolikutega õhku sisse. Keelumärgid.⁷ Igasugune praksumine ja sihisemine täitis ruumi. Kuraditki sai nähtud. See soovitas igasugu asju. „Ära lenda väljaspool atmosfääri, liblikadki on elavad olendid, küüslauk pole kasulik“ ja mida kõik veel. Täielik lobamokk, see hävitas mängu ilu. Viimaks silmas Leida uusi uksi ning oligi tagasi kodutalus ja koduses tajus. Astus uksest välja ning proovis Võrumaa hilissuvisest taeva laotusest tähti lugeda ja vaikust kuulata. Kastemärg rohi tekitas külma värina. Aga siis hakkasid naaberküla koerad lõugama ja Leida kobis kohevasse heinakuhja magama. Tundmatud putukad askeldasid heinatuustidel. Hommikul tuleks poodi minna ja jäätist osta.

³ „Aastad mööduvad ja kasvab suureks me kodumaa.“

⁴ „I'm the boss.“

⁵ „Kukk või kana, noor või vana.“

⁶ „Yes I do but not with you.“

⁷ „Kõik lootus jäta.“

Mingi Nirvana üksluiselt närviline kitarriplärinakatke kajas Villemi peas, kui ta bussist maha astus. Tagasi Mustamäel. Männid ja majad. Jäine tuulepuhang sundis õlgu võdistama. Polaarjoon peaks kuskil läheduses eksisteerima. Tühi buss ei andnud mingit lootust pudelit osta.⁸ Purjus soomlane kakerdas majast välja. Samas trepikojas elas Triin või mis ta nimi oligi. Paljudes korterites säras elektrivalgus. Üks lietsimaja kõik. „Ma olen üks paras pasapeeter,“ ümises Villem, kui tema king sipelga peale astus, „on sul midagi selle kohta kobiseda või.“ No comments. Hea laul on ikka tuhat korda parem kui kümme lolli anekdooti. Käed värisesid. „Mu nimi on koll, kuri koll. I'll be damned.“ Takso ootas peatuses. Vastu tuli noortekamp. Villem proovis vist õhtuseks tegevusplaaniks aju pingutada.⁹ Jah, Triinust saab mu päästingel. Või halastajaõde või kes need kurvad tegelased olidki seal muinasjutudes ja filmides.¹⁰ Delirium tremensis.

„Tere Villem.“

„Tere Leida.“

„Tule sisse.“

Roosatäpelist kleiti polnudki Villem varem Leida seljas näinud, see ei sobinud talle. Tuuletõmbus. Hämaras korteris ei põlenud ükski tuli.¹¹ Kojas surises voolumõõtja. Taburet seisis peegli ees. Raadiost kostis retrot.¹² Kingad olid korralikult nurgas. Tuppa astudes pani Leida seinalambi põlema. Villem jõudis arusaamisele, et märjad sokid ja varbad ei sobi kokku. Rohekas valguses paistis tapeet määrdunud.

„Sa oled kuidagi väljamagamata näoga.“

„Küll sa oled tähelepanelik. Vanemad käskisid hakata iseenda eest hoolitsema. Nõusid ja sokke pesema, ja ise süüa muretsema. Et olen juba aastates mees. Voodikoht on ikka tasuta, tekk ja padi eraldati ilusti mu käsutusse.“

„Õieti tegid. Tublid vanemad.“

„No tuju langes parajalt nulli ja läksin vanalinna uitama. Hommikul ajasid kell seitse püsti ja saatsid linna tööd otsima, kes seda veel oskab. Ainult mustatöölised ja ametnikud tormasid tänavatel. See ei ole ilus.“

Köögis praksatas midagi. Kaootiliselt vedelesid voodil riided ja Villem. Raadios algasid uudised. Täna olevat lastekaitsepäev ja loomaaias näidatakse rotte. Midagi paremat ei oska nad välja mõelda. Leida torutas suud ja jälgis kärbest lambi ümber tiirlemas. Neil polnudki talveund. Öökapil lamas kirju raamat. „A man facing the abyss of age and death. This is writing at it's greatest.“ Kui palju arusaamatuid sõnu, mõtles Villem mingit jututeemat otsides. Oleks vähemalt eesti keeles. Vaikse mütsatusega kukutas Villem pea teksastele.

„Miks sul telekat pole, kuidagi igav on niisama seinu vahtida.“

„Aga vot näe raha pole.“

⁸ „Ma tahaksin kodus olla, kui õunapuud õitsevad.“

⁹ „Drinking all alone, drinking alcohol, like many times before, drinking all alone.“

¹⁰ „Triin is my dream.“

¹¹ „Kogu võim nõukogudele.“

¹² „Oh keeruta, lennuta linalakkneidu.“

„Peab siis kohe nii karmilt vastama.“

„Mis sa oled papist või.“

„Ei, silikoonist.“

„Kohe näha, libe poiss.“

Villem urgitses tikuga hambavaheid puhtamaks. Nii mõndagi uut ja huvitavat leidis. Täielik Aafrika safari.¹³ Kogemata torkas hambaauku.

„Mis me jääme sotsiaalsetest probleemidest rääkima.“

„Ise alustasid.“

Raginal paiskus välgumihklist leek välja. Ta võiks võimsalt lahvatada. Oleks, mille üle imestada. Need eesti suitsud on ikka jälgid küll. ÜRO või mõni muu tervisekomitee peaks need ära keelama.¹⁴ Kärbes põrkus vastu klaasi. Äkki sai ta haiget. Leida kuulas spordiuudiseid. Torudest imbus tuppa toidulõhnu. Muud sporti peale golfi ja tennise nagu polekski.

„Mis sa loed ka seda.“

„Kästi keelt õppida.“

„Hakkad nagu karjääri tegema.“

„No ikka. Varsti olen rich bitch ja hakkan sulle Havaitl kaarte saatma.“

„Mind ei võtagi kaasa.“

„Keegi peab majaesist ka koristama.“

Leida istus aknalauale ja jälgis möödasõitvaid autosid. Neid ikka jagub. Küllaltki perspektiivikad esemed. Kunagi olen nii tubli ja tunnen kõiki automärke. Näiteks seda rohelist. Ükskõik.¹⁵ Hoopis jäätist tahaks. Hästi palju. Pähtlitega. Ja kohvi tahaks juua. Huvitav, kas Villem viitsib linna kohvikusse tulla. Paras lombakas sihuke. Talle on vaja käitumist õpetada.

„Kuule, miks sul nii naljakas nimi on.“

„Kust mina tean. Ju vanemad nägid selles rahvusaadete edasikandumist.“

„Pigem nagu venivillem või võsavillem.“

„Või Villem Vägilane. William Vallutaja.“

„Ei tasu üle oma varju hüpata.“

Paar kuud tagasi pakkus mingi kauge sugulane Leidale tööd. Võibolla oli selles pakkumises mängus vanemate käsi, ei oska öelda. Leida igatahes seda meest ei tundnud. Pruunid krässus juuksed ja sinine lips ja sirge selg. Arvati, et tüdrukul kool lõpetatud, ju ta siis kuidagi saaks poole kohaga sekretärina hakkama. Siis aga sai sugulane teada, et Leida on nikotiinik. Nemad ei tahtnud kopsuvähki haigestuda. Leida sõitis tagasi Tallinna.

Villem haigutas.¹⁶

„Keda sa jäljendad.“

„Mis keda. Ei kedagi. Mustvalget Marlon Brandot. See on senimaani tase.“

„Aga mulle meeldib hoopiski tehismõistus.“

„Veri, lumi, tankid, ristipuud, ekslemine katakombides, muutuv, õudne,

¹³ „Oo unistus, mind kaugetele maadele vii.“

¹⁴ „Just say no.“

¹⁵ „Olen Punkar-Leenu ja ükski seadus mulle ei meenu.“

¹⁶ Mäluaugu talumatu kergus.

archaisch, improvisatsiooniline, sadomasochistisch, lõpeb öösel, bussid ei käi, ees pole enam miskit.“

Villem sai ootamatult raha ja ta mõtles. Heli. Maailm. Töö. Keha. Püha. Liikumine. Sõna. Ekstaas. Vale. Teadmine. Kodu. Monotoonsus. Kuritöö. Völg. Au. Tuimus. Surm. Jumal. Süü. Lootus. Mina. Õigus. Kaelkirjak. Kohustus. Iha. Aeg. Tapmine. Usk. Palk. Algus. Vaikus. Ilu. Karistus. Mõistus. Piir. Tõde. Loobumine. Armastus. Lõpp. Mõte. Patt. Tahe. Üksildus. Mära. Rahu. Saatus. Kiusatus. Halastus. Pilt. Ma tean veel sõnu.

„Siis olin ma üpris rahul, tead, umbes nii aastakese. Valisin välja mõne kavalat kohta, tegin kuu mingit kummalist torutööd, saad aru, ja siis tuligi üleüldine koondamine ja mina sain muidu mitme kuu koondamisraha.“

„Jens, kallid, mis jama sa ajad.“

„Ei mina tea. Ei ütle. Saad aru, me sõidame sellel teel, oleme ühed paljudest ja ikka me kihutame ja loodame, et meie oleme just see üks ja ainus, tead küll, ja sa näed tänavavalgust peegeldumas märjal asfaldil ja vihm kukub pähe. Me oleme purjus juba päevi ja kuid ja pudeli nägeminegi toob vine teadvusse, elundid mädanevad selles jõuetus kestab ja ikka me ei peatu ja miski ei peata. Olemine muutub üha rajumaks ja selle lõppu ei taha ega julge näha.“

„Oi kui huvitav.“

„Ja muudkui uuritakse, et mida ma tegema hakkan. See on nii labane. Igasugu tegelased peavad vajalikuks huvituda sellest teemast. Ja mina oskan vaid ajada niisugust üleüldist udu ning pärast üksi olles võid veel ise ka hakata sellest mõtlema.“

„Sa jäätist ei taha mulle osta.“

Darkstep jungle müdises päikesevalgusest küllastatud toas teist tundi. Rajad vahetusid kaootiliselt.¹⁷ Villem lebaskles puhaste linade vahel, oodates Roberti tagasitulekut.¹⁸ Kuumav päikesevoog lähenes vargsi näole.¹⁹ Makk jäi vait. Vasakpoolne külg valutas kumminuia hoopidest. Hommikul enne tööleminekut rääkis Robert Evast. Kolme nädala eest oli see aborti teinud.²⁰ Villem oli Eva esimene ja ainuke voodikaaslane. Sad but true. Praegu maitseks hamburgeri päris hästi.²¹ Roojased aluspüksid vedelesid põrandal. Teksade taskus rippusid päikeseprillid. Kõrvalkorterit mõmin mõjus kurnavalt, nii võib stress tekkida. Päike jõudis lõuani. Habemeajamisarmil kuivas veri. Kuskil alumisel korrusel klõpsatas ukسلukk. Nüüd ta astus esikusse. Villem püüdis kujutleda klaasanumat vereklompidega. Miski osa sellest oli tema. Surnud osa. Ära lõigatud nagu juuksed või küüned või pimesool. Telefon helises. Villem tegi näo, et tema ei kuule selles heledas müras midagi. Jalad higistasid. Helistamine

¹⁷ *Man or machine.*

¹⁸ „Home, sweet home.“

¹⁹ „Mina olen algus ja ots ja miski ei peata mind.“

²⁰ „The brothers gonna work it out.“

²¹ Palju kastet, rohelist ja liha.

kestis neetult kaua. See rikkus mõneks ajaks kõrvakuulmise. Message cancelled.

„Mulle meeldib see idee, et igasugu jäsemeid ja liigeseid on võimalik asendada. Flexible. Või need plastilised operatsioonid. Need on ka kihvtid. Mina olen oma keha peremees.“

„Mis teeksid siis.“

„Võtaks näiteks uued jalad. Nii paar paari. Mingis linnas oleks ühtedega, teises jälle teistega ja kolmandas oleks üldse jalutu. Kord karvadega, kord ilma. No midagi sellist igatahes. Oleks üks parajalt popp tegelane.“

„Muretse siis juba paarsada grammi hambaproteese ka, siis oleks sul vähemalt seeditavam naeratus. Naerata ja maailm naeratab sulle vastu.“

„Keep smiling.“

„Fuck yourself.“

Ei mingit und. Ei kõige vähematki. Leida lamas voodis, poole kõrvaga Aphex Twini kuulates. Pea oli küll ioodud alkoholist uimane, aga ei miskit. Ikka ujusid kohale mingid väärastunud mõtted.²² Suudlemisest jäi vastik mõru maitse suhu. Igasugu lollustega ka hakkama saab. Kas ma olen neile ainult mingi järjekordne lits. Alustati tänavate puhastamist. Kolm traktorit sõitsid mürinal akna alt mööda. Wash and go. Pärast mõningast vaikust algas uus ambientrada, eelnevast haiglasem. Sounds of fury. Kell tiksus köögis. Juukseots sattus suhu, see ajas oksele. Aknast paistis tänavavalgust. Rind kiheles. Varsti saab kell seitse, esimesed bistrood tehakse lahti. Ma pole midagi valesti teinud, ei ole. Vastik oli kuulata selles külmas ilmas esimeste kevadlindude häälightsusi. Nad lihtsalt ronivad soojalt maalt siia, külma põrgusse, pärapõrgusse, kuhugi kadunud maailma. Lost in space. Neil ikka aru napib, päris tugevasti. Mina tean. Jalad surisesid pikast käimisest. Juua tahaks. Kas või vett. Ei viitsi kööki minna. Tulevikus organiseerin voodi kõrvale mingi veepudeli. Tuleks säilitada see teadmine. Hakkaks hoopis raamatut lugema. „Kirja on „mielelõn juttu“ harhailusta suurkaupungissa, jazz-klubeissa, yökerhoissa, museoissa, hotelleissa, kaduilla; täynnä hauskoja, jännittäviä ja ei-niinkään-miellyttäviä kokemuksia.“ Voi vittua mikä saasta. Pigem juba ootan selle kuradima une ja pääsemise ja lunastuse ja mille paganama iganes tulemist. Juba täna õhtul muretsen selle veepudeli.

Kusagil ööalleel seikleavad meie hulkurite lõpmatud armeed. Kui romantiline. Suisa vaimustav, selles leidub teatud traagikat, kommenteeris Villem endale, jälgides kohvikuaknast traatkarvalise koera nakitsemist. Kirbud või sügelised. Igal hommikul tuleb pesta hambaid ja kõrvataguseid. Üks üliõpilasneiu istus ta vastas ja luges „Neuromancerit“. Juuksesalk rippus ta vasaku rinna kohal. Kohvi aroom lahtus õhku. Selg sügeles. „Igavus on üheksateistkümnenda sajandi haigus,“ deklameeris Villem mõttes neiuile püüdlilikult. See keeldus kommunikeerumast. Tahaks midagi tarka öelda. Tahaks eilse unustada. Tahaks selle neiuga terve tänase päeva elada. „She makes me wanna die.“

²² „I can't get no satisfaction.“

Villem. Miks mul nii loll nimi on, täielik loodusõnnetus. Kas nemad on õiged otsustajad. Rumal on see, kes usub. Maailmas toimub ökokatastroof. Hakka või nutma. Olen morn inimene. Villem with bad habits. Ma tahaksin olla keegi teine. Kas või selline üliõpilane. Hommikul fiilingu saamiseks lugeda mingit Jerofejevit või Harmsi, lõuna paiku natuke Mailerit, õhtul enne väljaminekut tubli annuse keldi müüte, et siis sumbunud seltskonnas öösel piipu pahvides palavikuliste silmadega hardalt etelda Marxi või Che lendlauseid. Väga helesinine värk. Villemile meenus, et ta tahab hoopiski koera saada. Koer on inimese parim sõber ja silmad on hinge peegel. Aga ma saan peagi vanaks ja tubliks ja siis on see perekonnaaeg ja töö või olen hoopis töötu ja riik jagab mulle almuseid, et mitte häbi tunda. Possibly maybe. Allah teab kõik. Villem. Kole nimi. Parema juba Hull Hunt Kes Sõi Kuus Kitsetalle.

„Issanda loomaaed on lõputu,“ pomises Leida endamisi seebu tara ees seistes, hoides käevangus kibelevat Villemit. Ta oli nagu pirtsakas laps, paras vitsa anda ja õunakoogist ilma jätta. Nad tulid loomaaeda jalutama, et tunda, kuidas on teineteise ümbert kinni hoida. Omamoodi hea, soe. Ruraalne. Meenutas vanu filme. Villem tahtis veel kord pruunpõtra ja hülgeid näha, aga Leida venitas veisepuuri juures. Detsembrituisk libises laisalt läbi vakeikude. Seebude uks jäi ikka veel suletuks.

Ta pruunid narkarisilmad ei saanud hoobelda külgetõmbavusega. Leida keeras pea kõrvale ning jälgis mõnda aega kahe punkari pilvetõmbamist. Koledad sõrmed. See sünnilinn on mulle juba kitsas. Kolme aastaga pole palju muutunud, need majad ja tänavad. Ma hakkan vist tuttavatele vanaks jääma. Aga mida mina tean. See tüüp räägib samu jutte, nagu neid paar aastat tagasi vaimustusega taevasse paisati. Sama õhinaga. Neetud fanatism.

„Kust sa tuled.“

„Taevast.“

„Oled oma arust popp või.“

„Ikka.“

Need olukorrad vist ikkagi korduvad. Spiraal. Allakäigutrepi kakskümmend kaks astet. Spiraali võib ka mujale toppida. Miks peab kõik taanduma lihahimule, mina ei tunne seda Freudi. Olen liiga palju interneti loba endasse ahminud. Punkar puhus vägeva tossu suust välja.²³ Selg valutas. See on see tööst mõtlemine, tunned ennast keskealisena. Reuma ja koolera ja muud probleemid. Paar aastat tagasi oli rohi rohelisem ja taevast sinisem, ei pidanud söögi alla ja söögi peale läatsi tarvitama. Võiks emaks saada. Teha tuttavatele nalja.²⁴

Kõige vastikum on see ootamine. Et millal otsustatakse viimase bussi uks kinni panna, kui kaua tuleb veel istmel lõdiseda. Bussijuht on seal suitsuses

²³ *This way up.*

²⁴ „Poiss, jäta ometi ükskord see isa seljas kiikumine!“

„Miks?“

„Ega ta ennast sellepärast üles ei poonud, et sa temaga kiikuda saaksid.“

kabiinis kui jumal taevas.²⁵ Räge elu. Ja vastik on vaadata neid möödasõitvaid autosid oma rõõmsate näoollustega.²⁶ Villem surus käed jalgade vahele. Ükskõik, mis teised sellest mõtlevad. „Jah jah jah aga ainult mitte siin ei taha ma surra ja ja ma ju saan sellest aru.“ Olen üks paras natsinäru. „Mmm mmm olen vaba olen vaba, olen piiramatult vaba.“ Idiootlik laulujoru. Parem juba mingi idamaine mantra. „Sule sule uks, sule sule uks, käivitu, käivitu, käivitu.“ Ja sõna sai lihaks.

Kohvikud on elamisviis.²⁷ Selline vanamoodne. Viktoriaanlik. Kadunud aegade hingus ja uim. Vaadata aknast sügist vihmased ja tunda end maailmateadvuse osana. Kaamoslikud nägemused. Kogeda selgeid, äraseletatud tundeid. Kõiki kirjeldusi võib eelnevalt sisse ahmida, et siis reeglipäraselt tunnetada. Lehtede lend ja muu tundeline nukrameelsus, lüürivate elutöö. Leida, kallis, teised pead mõtlevad su eest. Ära pinguta üle.²⁸

„Elutempo aina kiireneb. Päevakangelasteks saavad auahned, aktiivsed, andekad ja reipad inimesed. Väsimus ja unisus tihtipeale segavad meid elamast täisväärtuslikku elu. Stress, kehalised koormused, alkohol, nikotiin — kõik see muudab meid loiuks, väsinuks, ärrituvaks, mõjub häirivalt ainevahetusele. Õigeks ainevahetuseks vajalikud ained raisatakse ära, organismi ladestuvad kahjulikud ained. Tekib vajadus taastada rikutud tasakaal.“
Ühesõnaga, nüüdsest peale kuuluvad Leida ja Villemi toidusedelisse ka energiajoogid.²⁹

Vahel oleks ikka hea, kui mäletaks midagi täpset. Et see ja see mees on nii öelnud, et „varjude metafüüsilisus seisneb nende aprioorseste komponentide konfliktis“. Võiks ju midagi sellist öelda, aga lihtsalt ei mäleta. Neid nimesid polekski tarvis, aitaks sõnadest. Villem sülitas jalge ette. Olen ikka üks paras rahvavaenlane. Kuidagi on meeles, et just see mees olevat midagi tarka öelnud, ja sina nõustusid sellega ja mõtlesid, et küll see on ikka tark mõte. Aga ei tea midagi. Naised ei ütle midagi normaalset. Kuid mis otsustaja mina olen. „Mees, kus su kuradi mälu on.“ „Ah mis, mis mälu, kelle mälu, ah et minu, ei mina ei tea mitte midagi, no mina küll midagi ei ütle, ausalt üks ju.“ Mina tahan mõelda sõnadega, mis õige mees ma muidu olen. Minu maailma piir on sõnade piir, või kuidas see oligi. Villem sattus üha enam hoogu, lasi tuulises rongivagunis endaga vaieldes kätel vabalt vehelda.³⁰ Villu võitlused tuuleveskitega. Akna taga hüples varahommikune maastik, talukorstnatest tõusis pruunikat tossu. Sisikond kargles igal jõnksatusel, soolikad registreerisid hingetorus. Aga vahel mulle meeldib hommikune pohmakas. Seisad või lamad

²⁵ *Violently happy.*

²⁶ *„Slaughtering for the name of Satan.“*

²⁷ *Sit and drink pennyroyal tea.*

²⁸ *„I pay no mind. sleep in slime.“*

²⁹ *„The trick is to keep breathing.“*

³⁰ *„Piilupart oli rongijuh.“*

või istud ja proovid hästi aeglaselt mingit kurja plaani kokku seada.³¹ Tuletada meelde öiseid ihamõtteid. Selline pärssiv mõju tekib. Tahaks nagu joon olla.

Üks tüüp oli võtnud Leida salajase jälgimise objektiks. Lühike poisike, nähtamatuks tegeva vihmavarju ja seitsmepenikoormasaabaste ihaldaja. Postindustriaalne armastus. Päevas puututi ikka kaks-kolm korda kokku. Tänaval vaateaknaid imetlemas. Raamatukogus ajalehe varjus. Kohvikus hommikust värskendajat nautimas. Mitu aastat tagasi oli ühes koolis käidud. Paaril peolgi. See oli omamoodi enesetunnet tõstev, et keegi nii naljakalt tegutseda viitsis. Süütu romantika. Platooniline ekstaas. Kuidagi vanaaegne, konservatiivne. „Lendame Lõunamere saartele.“

Aknast paistis keset merd udusse mähkunud vulkaanitipp. Kui ta peaks korraga purskama, olen ma dead by dawn. Nema arvatavasti ka. Leida vajus tagasi pehmesse istmesse. Uni kippus peale.³² Kõrvaklappides sumises mõne aasta taguseid hitte. Tüüp istus paar istet tagapool, varjates päikesepillidega silmi.³³ Väikesed jalad uppusid lahmakatesse põlvpükstesse.³⁴ Lennuemand paterdas salongi ja köögi vahet. Oksekott hõljus Leida jalgade kohal. Tüübi käed värisesid pikast ajalehe ülalhoidmise pingutusest. Huvitav, mis need õhugaugud on. Mis värvi silmad tal on. Pruunid silmad näitavad petjat inimest. Järgmine atoll libises teadvusse. Kuhu see lennuk põrutab.

„Kuule, mees, mine persse.“

Midagi äkilist tõukus pärakusse. Silmade eest läks mustaks.

„Ai ai ai.“

„Ja ma ei tea ja ma ei tea ja ma ei tea midagi, ei tea ei tea, ei ma ei oska ütelda, ära usu mind, ma ei tea, ma ei julge, oh, tõesti, sa ei tea midagi, ma ei oska arvata, võibolla tõesti olen armunud sinusse, ei ei ei, ma ei tea, need on vist valed sõnad, ehk sa saad aru, ma ei taha sulle valu teha, ma ei julge kiusata ennast, ei oska sõnadega midagi teha, sa ju saad minust aru, ehk sa kuulad mind, milleks, võibolla sa ei mõista mind, miks, ma ei tea, ausalt, ma ei taha sind vihasena näha, oh ma ei tea, oo kui vale see kõik on.“

„Räägitakse, tead, et me oleme varsti sellised infoühikud. Kenad ja klantsitud. No ma ei tea, igaüks kannab või täiendab mingit osa maailmavalgusest, või mis kurat see ongi. Neid inimesi on ikka väga palju, nii et risk on imeväike. Igaks juhaks on olemas sellised kloonid, et miskit kaduma ei läheks. Ilu täidab ja päästab maailma. Ja kui juhtubki õnnetus, tead, siis mingi aja pärast need teadmised ikkagi taastuvad. Recycle. Üheksa korda mõõda, üks kord lõika. No mind ei häiri see taastumine, aga miks mul peavad olema need teisikud. Temaga poleks ju kokku puutudes midagi rääkidagi. See teeks asja igavaks.“

„Vahel ma kõnnin öösel korterisse. Tihti kohtan siis vaid paari inimest, tee peal. Põgenevad kuhugi, võibolla. Aga see on tõesti pikk ja loogeline

³¹ „Robin Hood has left the building.“

³² „Aga unenägusid ei karda me, sest neetud teadlasi vihkame.“

³³ „Don't take her, she's all I got.“

³⁴ Lunatic of god's creation.

asukohtade vahetus. Seisan nende majade ees, ajan pea kuklasse. Kõrged kivid. Loodan näha mõnd tuttavat nägu. Pole kedagi. Kehad puuduvad. Ma olen üksi, kuid see ei tekita ängi. Sellega harjub, üksi olemisega. Peab harjuma. Seinatagused inimesed ei teagi, et ma olemas olen. See on hea. Aitab üksteise kehade nägemisest, nende tundmine, katsumine ei anna midagi.“

„Ükskord ma lugesin tõsist raamatut iidsest võitlusest meie rahva orjastajate vastu. Meel läks nukraks, isegi vihapisarad venisid põskedele. Oleks tahtnud, või õigemini, tahaks sattuda sellesse sajanditetagusesse aega. Koos mõne leegiheitja või iaseri või automaadiga. Tapnuks neid võõraid, hoidnuks vere puhta. Ultraviolence. Oleme kaotanud nendega sidemed. Ma tõesti vihkan võõramaalasi, tahaks neist suurema osa hävitada. On vaja kätte maksta esivanemate kannatuste eest. Nende hinged saaksid lõpuks rahu, nemad ja meie vajame seda. Liiga palju viha on siin sajandite jooksul raevutsenud.“

„Kui ma sinu peale mõtlen, siis ma ei tea, kas nutta või naerda. Varsti on see ehk läbi, loodetavasti. Minule. Sa ei teadnudki, et peagi tulevad nad pisitasa tagasi. See on paratamatu. Nende rohkus võiks tunduda hirmuäratav, aga ehk ikkagi ei tähenda see sulle midagi. Ära võitle nendega, sellest pole mingit kasu. Lootus jääb. Ma vähemalt usun nii, arvatavasti.“

„Sa vist kavatsesid täna tulla. Noh, tore. Ükskõik. Ma ei kahetse. Vaata et sa hambaharja kaasa võtad. Mina ei ole nõus sinu suuhaisu sisse ahmima, see on lihtsalt jälk. Sa saad sellest aru. Ka mina väärin mingisugust austust enda vastu. Me oleme juba küllalt vanad, et arvestada teineteise vajadusi. Teeme nii. Ja hommikul sa ei tohi suurt kära teha. Mul hommikuti pea valutab ja on selline vihane tuju. Riskiksid enda mõnudega. Kuula mu sõnu.“

„Que faut-il faire pour être heureux?“

„Eh bien, mon petit, il faut s'amuser.“

„Et que faut-il faire pour s'amuser?“

„Il faut avoir beaucoup de temps.“

„Et que faut-il faire pour avoir beaucoup de temps?“

„Il faut se lever tôt et se coucher tard et il faut travailler vite et bien.“

Kooljakuu möödus mõneti segaselt. Viinakuu algul Leida koondati ning selle rahaga sai hädapärast elatud paar nädalat. Rahulik vegeteerimine. Aga kooljakuu esimesel kolmapäeval tuli Jens ja tasus üüri ning asus korterisse välvoodil elama. Leidalegi anti natuke jäätiseraha, kuid peagi lõppes see rööm. Ta veetis oma päevad raamatukogus, sirvides lapsepõlves loetud raamatuid. Paljud oli ununenud. Üksikud tuttavad laenasid suitsu. Nende nägemine sundis haigutust varjama. Jens tahtis temaga paar korda magada, ent Leida ei tundnud eneseohverduseks vajadust ega huvi.³⁵ Pahad päevad. Esikus põles lambipirn läbi, nii pidi hämaras peegli ees kohmitsema. Kuid see ei tekitanud probleeme ja Leida ei viitsinud olukorra muutmiseks midagi organiseerida. Mõnel õhtul püüdsid korterisse tungida usklikud. Nad ei mõistnud vaikust hinnata, see tegi nad igavalt tüütuks. Öösiti norises Jens välvoodis. Tarakanid jooksid seintel. Villem olevat kadunud Petrogradi tööle, ju ta jalg oli jällegi tervem.

³⁵ „If we sleep together, will I like you better.“

„Mida see tähendab.“

„Kuule, sa ei ole enam nii noor, et nii palju ja asjatult küsida.“

„Kelle võõrast tarkust sa jälle õppinud oled.“

„Ma ei mäleta, ei viitsi meenutada.“

Kooljakuu keskpaiku lõppes raha ning Jens läks edasi. Välivoodi pandi vannituppa kehvemaid aegu ootama. Leida juustesse tekkis kõõma. Ta vaatas inimesi kaamoses ja ei tahtnud notsut veristada. Trammidesse ilmusid piletikontrollid. Ajalehed jutustasid tõestisündinud lugusid.

Villem vaatas kemikaalivahust vett tassis. Vastikusega sülitas selle suust kraanikaussi. Tillukesed mullid vedelesid plekil. Kell tiksus. Võigas maitse keerles keelel. Esimene hommik tuli võõra naise kõrval bussiistmel ärgates.³⁶ Naise käsi tonksas põlve. Ta pomises „vabandust“ ja tõmbas jalad koomale. Hägused silmad registreerisid ettevalmistusi päikese tulekuks Lasnamäe majade kohal. Teine hommik tuli taksomeetri numbraid loendades ning üürgavat venekeelset raadiot kuulates. See on võõras keel, otsustas Villem ja nägi armsat tütarlast teed ületamas. Ma ei ole üks. Taksojuht ei mõistnud ta juttu. Kolmas hommik tuli kõõgi tehisvalguses juua otsides. Vanemad ei oodanud Villemi külastust. Kraan pritsis leiget vett sõrmedele. Uued mullid. Olen tagasi selles tuttavas korteris.

„I’m singing in the rain.“ Ainult vihma ei ole. Kibestunud meeleolu. Keda me vihkame. Joomine pole pääsetee. Aeg parandab kõik. Jagatud mure on pool muret. Kaks korda päevas tuleb hambaid pesta. Tee päevas vähemalt üks heategu. Usu endasse. Rohkem iseseisvat kodanikualgatust. Kasvuhoo-neefekt. Ultranatsionalismi levik. Likviidsusprobleemid. Kus lõpevad piirid. Leida hakkas juba küüsi närima. Loitsiks viha taevasse, manaks valu vaen-lasse.³⁷ Mida ma arvan. Et ööpäev on päris pikk aeg. Et liha ei saa hästi seedida. Kilud ujuvad ookeanis. Asfalt mureneb. Astuks veel kaks sammu, kukuks katuselt alla.³⁸ Kondimootor pole igavene. Peole ei tasu sattuda enne keskööd. Talvel luuakse elu alus. Libahundid on välja surnud. Maailmalõppu ei tulegi. Viimasel ajal on südamega probleeme, ta ei taha täisvõimsusel töö-tada, tekivad sellised jõuvaegused. Usalda, kuid kontrolli. Masinad täiustu-vad. Kevadel külva, sügisel lõika. Vee keemistemperatuur on sada kraadi. Alkohol hävitab munasarju. Kui ma õhtul hilja bussiga sõidan, siis on kum-maline vaadata enda peegeldust bussiaknas. Keegi, just nagu mina, libiseb õhus mu kõrval, ta vaatab mulle otsa ja ma ei suuda temast kinni haarata.³⁹ See painajalikkus on ajule muserdav, ta ei kao vaateväljast.⁴⁰ Nii on lood siinpool sood.

„Tead, ma tahaks selle Manni kaasa krabada.“

³⁶ *You get better whores with a Volvo than with a Jeep, or when stepping off a bus.*

³⁷ *„Groove is in the heart.“*

³⁸ *„Jusqu’ici tout va bien.“*

³⁹ *The moment I feared.*

⁴⁰ *„We’ve crushed everything I can see.“*

„Mis sa oled loll või. Ta pidi ikka veel süütu olema.“

„See teebki asja vähekenegi intrigeerivamaks. Saad aru, sa jääd sellisele eluks-ajaks meelde, oled nagu üks tõeline ajalootegija. Arve avaja.“

„Mul olevat selle Evaga olnud samas olukorras üks paras jama. Inimene oskas korraga kangelasema kandidaadiks hakata. Õnnetusi juhtub. Siiski pidavat nüüdseks õhk ja kõht puhtad olema.“

„Saa aru, sul ja mul on ikka vahe ka.“

„Kõik inimesed on vennad ja õed.“

Kummalisel kombel oli Villem sattunud mõneks ajaks ühte metsatallu elama. Hõimu sepikoda ja kodu. Totaalne must auk. Hasartselt rääkis paks talupe-remees kodumaa tulevikuperspektiividest ja Villem suutis selle peale vaid kahe käega peast kinni hoida. Midagi on neil inimestel tõsiselt viga. Millest nad elavad. See-eest metsad on küll huvitav nähtus. Jänesed ja kitsed pidavat seal elama. Tihti ta kolas pool tundi või rohkemgi metsa vahel, lihtsalt nui-rama. Oma rännakutel leidis mitu pealuud ja muid konte. Tõeline Toonela. Lilligi paiknes maapinnal. Aga see lõpmatu vaikus oli midagi haiglast, tõesti talumatut. Seda tajudes võis selgest mõistusest lahti öelda. Seinakella kolksumine öise taustana tundus vähemalt natukenegi kodusem. Villem püüdis end kujutleda habetunud metsavennana, aga siis meenusid need vaikus ja rahu ning ta pidas paremaks sellest heroilisest kujutelmast loobuda. Vanamees pakkus talle õhtuti koduõlut ja lisaks jutustas oma juhtumistest maailmasõjas. Ööseks ei võtnud kumbki jalgu alla. Peagi avanes Villemil võimalus astuda Pärnu—Tallinna bussile ning naasta Leida juurde. Buss raputas mälestused segamini.⁴¹ Leida sai kingituseks nirgi pealuu, vähemalt nii see metsamees väitis.

Leidale meeldis end igasugu põlvkondadega siduda.

Ole rahulik. „Ma olen rahulik.“ Ole rahulik. „O sole mio.“ Hinga sügavalt sisse. Sule silmad. Usalda mind. Ära kuula segavaid hääli. „Ma ei kuula.“ Lõdvestu. Ära mine närvi. Vabasta lihased painest. „Ma olen väga rahulik.“ Hoia silmi kinni. Usalda oma teadvust. Mina olen ka siin. „Ma tean seda.“ Proovi saast kopsudest välja puhuda. „Ma ei saa.“ Rahune. Lõdvestu. Hinga aegamisi välja. Ära liiguta ennast. Ava silmad. „Ma oien rahulik.“ Astu samm edasi. „Kõik on korras, ma olen rahulik.“ Ära karda seda koera. Leida, sa saad sellega hakkama.

„See kõik väsitas.“

„Jah. Sa ei valetagi. Ma lahkusin õigel ajal.“

„Sa võiksid iga nädal korra tulla.“

„Ma ei tea, see pole vist võimalik. Kahju.“

„Aga ma võin ise tulla.“

„See pole vist eriti mõttekas. Otsusta ise. Praegu on hea. Ma lihtsalt suitsetan ja sa oled nii lähedal ja keegi ei näe meid.“

⁴¹ *Shaken and stirred.*

„Ma tahaksin sulle midagi ilusat ütelda. Ei oska. Anna andeks.“
 „Pole viga. Pole vaja. Ma saan aru.“
 „Me ei pea midagi tegema.“
 „Jah.“
 „Känguru.“
 „Sa oled armas.“
 „Ma ei taha sulle mõttes valetada.“
 „Pole vaja.“
 „Sa hingad nii rahulikult.“
 „Ära räägi nii palju.“
 „Ma tahan sind veel kinni hoida.“
 „Jah. See on hea. Aga ma pean varsti lahkuma, sa ju tead seda.“
 „Ma tulen järgmine nädal.“
 „Autod lihtsalt sõidavad mööda.“⁴²

Koletis Harum oli kole mis kole. Lihtsalt hirmus ja jäle. Pööriöörvlööktöölane. Villem kartis teda, paaniliselt. Alati Peipsi järve ääres ööbides puges Villem tihedasse põõsastikku ja kattis end lepaokstega. Harumile meeldis üksinduse peletamiseks öösiti kanamune järada, ise tasakesi mõnda hünni ümisedes. Päratute lõugade vahel ripnesid munarebud. Kui keegi teda sel toimingul segas, polnud karistus kaugel. Jõle koletis virutas sabaga, mille otsas turritas paar luist ogagi. Löögi tagajärjeks oli paarimeetrine õhulend kohe kindlasti. Villemgi oli kaks korda järve plartsatanud. Jahe vesi pani õhku ahmima. Ega siis ka kopsupõletik kaugel olnud. Parem karta kui kahetseda. Aga mingil seletamatul kombel tõmbas Villemit suviti Peipsi äärde kolama. Ju see mingi perverssus oli.

See oli vist üpriski kummaline bussisõit Tartu. Leida viibis öösel ühel joomingul, hommikul pani minema. Aju kainenenes. Pea huugas. Üks neiu istus ta kõrval, püüdis lugeda mingit raamatut. Küllap mõnda harivat. Leida tundis, nagu tuikunuks ta istmel, kehal meelisklemas tuhanded kombitsad. Kuni buss aeglustas sõitu, avas Leida silmad. Jälle avarii. Nagu inimesed jookseksid amokki. Kõik oli kokku üks paras roadmovie või film noir. Järgmisel nöksakul pea selgines uuesti, kui avastas uue lõmastunud auto teeserval. Monsters of daydream machinery. Enne taju pimenemist jõudsid mõned vilkuritega autod teadvuses segadust tekitada.⁴³ Väljas sadas paduvihma. Kaks välismaalast patrasid segavatel teemadel. Silme ees tiirlesid tillukesed tähesüsteemid.

„No, I have never taken any drugs. Because it's about losing your control and I like to have everything under control — at all times.“

„Vot kak.“

„There is no question that there is an unseen world. The problem is, how far is it from midtown and how late is it open.“

„Hui stajal i dengi böli.“

Kui ma üldse kohale jõuan, olen ma igatahes väga tubli inimene. Sotsialistliku

⁴²

⁴³ „Kuhu ma sõidan.“

töö kangelane. Käin vannis, kuulan rahulikku muusikat. Lukustan end tuppa. Mõned sadomasohhistlikud mõtted. Siis kadusid Leidal mõned minutid elust.⁴⁴ Kui ma sinna jõuan, lähen magama või naudin paari hetke ilmaelust mõtiskledes. Et kuhu nad tormavad ja miks nad end tapavad sellel kõledal maanteel.⁴⁵ Aga kõigepealt vaja jäätist manustada.

Kellelgi pole õnnetut saatust. Väga hea, lihtsalt priima. Villem veendus selles Martinis kohates. Juhtub mis juhtub, vahet ei ole, elu areneb edasi vahele segamata. Meie oleme võitjad.

„Ma hakkan uuesti tööle, vean narkotsi üle piiride. Selline rahvusvaheline mees. Väga ilus, mina olen rahul. Kõik on ilus. Uus elu. Saan lõpuks puhata, saigi enne üleliia rabeldud, mõttetult ennast rebestatud. See nüridis väsitab liialt, elamustest jäi puudu. Nii ei saa, kallid inimene, ei saa. Olen kahejalgne primaat või mis iganes, mina vajan adrenaliini. Võiks isegi kontoris tööd rabada, see paistab hetkel naljakas. Natuke oma lühikese elust. Pistan stuffi perse ja ükski koer ei haugu. Õpi elama, vennas.“

Villem oli õnnelik, et teistel hästi läheb. Ta proovis natuke näpata. Seegi õnnestus. Kõik päevad pole vennad.⁴⁶

„Mees, see on puhas psühheedia, saad aru, usu mind. Võtad paar tabletti ja siis natuke alkoholi peale ning minek on selge ja räige. Puhast psühheedia, ainus ja õige. Aju vabadus, miski ei takista.“

„Ma olen siuke korralik inimene, mulle need olukorrad nagu õieti ei sobi.“ Korteris seintel raevutses goa trance, pikkamisi hääbusid küünlaleegid. Tuha-toosil ilmsesid väsimuse märgid. Pehme tuuleke väristas lipendavaid kaselehti. „Mina olen sõna ja keha, ja kes minusse usub, saab õndsaks.“

„Natuke doom metal'it ei teeks tänasele istungjärgule paha.“

„Aegade alguses möllas puhas psühheedia, saad aru, siis inimesi üldse polnudki. Ainult igasugu tundmused ja nägemused paisklesid ja pörkusid selles ilmaruumis ringi. Universumi paradiis. Puhast loomulikkus, täielik unisex. Sa ei kujuta ette, millised helid ja pildid siis möllasid.“

Kadunud aega otsimas. Laua all kuivas verine side. Trollid tõid elanikke majadesse. Naine pesi vastasmaja akent. Linnuke hüppas kellast välja ja teavitas praegust aega. Päril aktiivne tegevus. Kas meile leidubki unustatud aega.

„Miks sa pead rääkima kõigest sümbolitega, mind ei huvita see pinev mõtlemine.“

„Sa, tead, mine õige oma jutuga metsa. Midagi nii rumalat on lihtsalt vastik kuulata.“

Varese kraaksumine tungis uinumise võrkkesta. Ma olen üks. Räägin võõraid sõnu. Kuulen kulunud hääli. No surprises. Need tuttavad paigad ei tekita emotsioone. See on igav. Mõttes reetsin tõekspidamisi. Täiskuu paistis silma,

⁴⁴ „How do you like me now?“

⁴⁵ „Ees ootavad meid lõpmatud avarused, nüüd aitavad vaid leidlikud kavalused.“

⁴⁶ „Please won't you try stop me talking like a tough guy.“

kuid polnud huvi asendit muuta. Teadsin, et hommik on veel kaugel ja ei viitsi suitsu teha. „Smoking can kill you.“ Eks ta ole. „Say my name.“ Leida. „I need a little love to ease the pain.“ Tilkusin normaalsest ajutegevusest tühjaks.⁴⁷ Goddamn dissolved girl.

„Kallis Eva,“

Villem kirtsutas nina, aga midagi paremat ei suutnud kirja alguseks leida. Kohv auras lambi all, seda jälgides unustas ta end mõneks ajaks. Mõttes lonkis ta unede tühermaadel.

„Kuulsin Robertilt, et Sul olid asjalood natuke nihu kiskunud. Mul on tõesti kahju, et nii läks. Eks see oli minugi süü, olin loll ja ei kandnud kondoomi kaasas. Palun vabandust, seda enam ei juhtu! Aga ma ei ole selline, kes igapähe kohe voodisse hüppaks, Sa ju tead seda? Sa tõesti meeldid mulle, ausalt. Sinuga olid head ajad. Aga ootamatusi juhtub.“

No kes see käskis lasta ennast mingi suvalise tüübi poolt ära vedada. Enda viga, piiri tuleb ka ikka pidada. Inimeste moraalne tase on kuidagi langenud. Ja need marutauhid ka veel. Aga tal oli tõesti kena keha, sellist figuuri igapähe ikka pole. Trimmis tagumik. Nägu muidugi pakkus mõningaid võimalusi rahulolematuseks. Kott pähe ja saa õnnelikuks.

„See asi või olend oli ikkagi midagi minust ka. Aga ma kiidan Su otsuse õigeks, ei oska kujutleda, mida Sa sellega teinuks. Praegu tunnen, et ma ei ole sellisteks tunneteks ja muuks selliseks valmis, nii et midagi asjalikku poleks sellest kujunenud. See aeg tuli liiga ruttu. Loodan, et Sa mind vabandad. Oma arust ma ikka ei ole täielik siga. Võibolla kunagi tulevikus tulen ja võtan Su ära! Kui Sa muidugi tahad. Minulgi vaja hõimuverd edasi kanda. Kunagi.“

Vanemad rääkisid magamistoas juttu. Need ka magama ei kobi, leidub ikka seda energiat. Tahaks õlut juua. Täna on selline õhtu, et võiks istuda mingis kõrtsis ja end täis kaanida. Aga see kõik on muutunud nii rutiinseks. Nad võiksid magama jääda, kobiiks siis värsket õhku ahmima. Öö on magamiseks, mitte jutupuhumiseks. Nende patused ajad peaksid olema igavikku uppunud. „Ma ei ole niisugusteks tõisteks asjadeks valmis, aega peaks ju veel olema. Sa lõpetada enne kool ja ma proovin tööd leida, eks siis oleks mõttekam võibolla uuesti proovida (ma ei mõtle seda üheöösuhet). Ära pane tähele, ma olen täna sellises sentimentaalses tuju. Surmamõtted ronivad vägisi pähe, ma ei näe väljapääsu.“

Tegelt see häiris, et Eva oli süütu. Pidi ise liiga palju pingutama ja õpetlast mängima. See ei meeldi mulle. Ma olen juba küllalt vana, et neitsitega mitte kokku puutuda. Häiris see pidev pingestumine, ole nagu mingi kanaema. Kui rumal olukord.

„Natuke vanainimeste juttu. Enda elu areneb tavalist rada pidi. Elan ikka vanemate juures, vahel saab natuke juhutöid tehtud. Eks mujaltki tuleb aeg-ajalt raha. Vanemad tahavad mind ohjesse panna, saadavad kogu aeg korralikku tööd otsima. Olukord on pinev. Ei viitsi nagu õieti sellega jamada. Harjumuse asi.“

⁴⁷ „Lipp lipi peal, lapp lapi peal.“

Aga raha oleks küll vaja. Ei taha seda küsida uute kingade ostmiseks. Nende rühjendamistega ka midagi erist ei teeni, pigem natuke halli juustesse. Ainult pangakaartidega saab ühe õhtu baaris mööda saata. Need paganama jalad takistavad täiuseni jõudmist. Raha ongi elu.

„Keegi ütles, et miski pole igavene. Noh, eks see vist õige ole. Ei oska nagu vastu vaielda. Las targad pead mõtlevad mu eest. Sa ju tead, et ma pole kuldpea. Kas Sa üldse enam tahakski mind, selline lontrus nagu olen?“

See on vastik, et peab jälgima, millal tuleb kirjutada „sina“ suure ja millal väikese tähega. Kisub tähelepanu eemale. Tegelt on see nõme, et sellist kirja kirjutatan. Üks paras enesehaletsemine. Ja see on tüütu tegevus. Mida ma üldse öelda tahtsingi. Huvitav, kust postkasti leida võiks.

„No vot selline see elu ongi. Lollikindel. Ah jaa, Leida saatis Sulle terviseid! Armastusega, Villem.“

Nad tantsisid ja Leida tundis Rauli kramplikus haardes igavust.⁴⁸ Ta mõtles, kuidas hommikul Tallinna jõuda, ning Rauli püüdlused muutusid talle üha vastikumaks. Kondine keha pole just eriti esteetiline vaatepilt. Rauli rahustamiseks rääkis ta pikast tõsisest suhtest ning oma truudusest. See mõjus. Leida tundis võidurõõmu, tema jäi olukorra peremeheks. Haare lõdvenes ja nüüd ta viitsis juttu ajada. Raulgi paistis olukorraga leppivat. Oleks vist vaja teda natuke lohutada, aga ei viitsi õieti. Mehed ei nuta ja naine on mehe kael. Leida lahkus Raulist ja läks Villemit otsima, et raha laenata. Ööpäev ringi avatud poest leiab kõike.

Ta pärines nendest hägustest aegadest, millest räägiti harda häälega. Aeg, mille olemasolus püsis kahtlus. Korralikus ülikonnas kuivetonud mees kurnavalt lõhnavat kohvi joomas. Härrasmees arusaamatust ajast. Minu vanaisa. Villem ootas audientsi lõppu ja luges mõttes lambaid kokku. Nad muudkui virvendavad ja virvendavad silme ees, viibiks nagu kaifis. Ma ei tunne teda, aga peaksin vist olema teda kohates õnnelik. Happy birthday, old buddy. Raha talt niikuinii ei saa. Vana mees istus tugitoolis ja rääkis oma tulevastest tegevustest. Kurnava jutu ajal andis endast märku valutav jalg. Ma ei tunne vajadust selle arusaamatu aja järele, seal oli midagi valet, et sellest nii härdalt räägitakse. Villem kratsis jalga. Üks pisike süst ei teeks paha. Üks pisike raha ei teeks paha. Üks pisike Triin ei teeks paha. See mees sureb ja siis mulle aitab sellest ajast. Millal see dinee lõpeb.

„Mängi mulle muusikat.“

„Ma ei oska.“

„Mängi. Ma tahan kuulda sind. Ilu on vaataja silmades.“

„Ma ei oska.“

„See muutub ängistavaks. Saad aru. Midagi sa ei oska.“

Külmutuskapp põrises. Jäätunud elualged. Illusioonitu lagunemine. Sekundiseier tuksles rohmaka korralikkusega. Autod ootasid ristmikul rohelist tuld. Keegi naeratas majaseinale. Tuul puhus putukaid oksalt lendu.

⁴⁸ *There's nothing in this world I want from you.*

„Ribastunud lootused.“

„Võibolla.“

„Ma vist ei suuda või ei taha tunda rahulolu.“

Ajaleht teatas uutest rekorditest. Siit igavikku. Kraan ei tilkunud. Mõtted soikusid Leida peas. Tuvid tõusid tiibu plagistades rõdult lendu. Kosmosest kukkus jälle prahti.

„Uimane tunne.“

„Unenäod on painajad.“

„Varsti peaks nõusid pesema.“

„Sa valetad liiga kobavalt.“

Kollakas ollus klaasis pidi olema apelsinimahli. Identifitseerimata objekt. Värvid vahetuvad. Stabiilsed sekundid. Ökonoomsed olustikud. Seadused struktureerivad elamist. Inimese keha koosneb luust ja veest. Aknalauale kukkus krohvi. Päike vajus pilve taha. Lillad riided kõndisid tänaval. Vales majas, vales linnaosas.

„Ma ei oska. Ma ei osale tegevuses.“

„Arvad või.“

„Jah, ma olen üsna kindel selles.“

„Ma ei tea vastuseid. Sa küsid liiga valesti.“

Tõe huvides tuleb mainida, et Villem sööb kala ja Leida oskab mängida kabet. Aga mida nad praegu teevad, seda ma ei tea.

Ehk taevasse vaadates näeks tähti. Ma ei tea. Võibolla näeks. See ei ole vist kohane mõte. Unistused pole lubatud. Access denied. Mis mul nendest tähtedest. Ma olen väsinud. Jalad on väsinud. Nad viivad edasi, ei tea, mis neid liikuma sunnib. Mina sellega hakkama ei saa. Mõistatus. Taevassegi pole jõudu vaadata. Olen nõrk. Silmi jätkub vaid omapead tegutsevatele jalgadele.⁴⁹ Calling all stations. Võibolla kunagi taban edasiliikumist. Sinna, kuhu vist peaks liikuma. Ma ei tea. Olen väsinud, kibestunud ja kõike muud sentimentaalset jama täis. Aga praegu see ei häiri. Olen lihtsalt inimene, kellel on idiootlik nimi. Nukrus. Kas kõik paistab hall. Ma ei taha teada.⁵⁰ Nukker värk. Ei miskit muud. Aegajalt võib lubada sellist mõtlemist. Keegi ei kuule ja ei tea. Ma ei tea, mida teha. Sünge olevus, võiks vahel enda kohta öelda. Sina sina sina. Sina ei ole taevastina. See on teada fakt. Vahel, kui ma eriti masendunud olekus viibin, siis meenute sina ja ka teised. Ma ei kutsu teid enda teadvusse. Kui sa ikkagi ei lahku, siis joon, kuni mõtted tühjenevad. Lapsik ähvardus. The story is fictional. Ma ei ole rumal, oskan juba tagajärgi näha ja neid analüüsida. Külma kalkuleerimine, see on lihtne. Lahutada aju muust. Nii sa hävinedki mu mõtetest. Saan lahti sellest painavast kaaslasest. Ainult jalad viivad mind magama ja uut hommikut nägema. Tublid ja naljakad esemed. Siis on järgmise õhtuni rahulik. Olen vist harjunud selle rütmiga. Inimene õpib. Ükskõik. Nii jah. Ükskõik, ükskõik, mul on jumala ükskõik. Vähemalt ideaalis jääks nii rahule. Küll on ikka lollakaid ideaale pähe

⁴⁹ „Ei saa ma silmi su pealt.“

⁵⁰ „We have thrown our dreams away.“

tambitud. Sina, teie, nemad. Aga ikka nad ronivad mingist ajusopist välja. Teie hävitategi mu. Ma ei süüdistata. Ma pole veel niivõrd palju aju alkoholi sisse uputanud. Aega on. We got all the time in the world, you know. Mida on üldse võimalik teada. Vist kõike. Inimene täiustuvat. Ainult nende teadmiste kasutamine, see on hoopis teine asi. Labane. See on nii labane. Trafaretne. Ma tunnen, kuidas silmalaud muutuvad üha raskemaks, aga see ei tekita emotsioone. Peaasi, et saaks võimalikult tühjana magama. Need painajad mind ei huvita. Nendega harjub. Unustad. Nad jätavad ükskõikseks, oli mis oli. Inimesed suudavad ennast vist päris palju välja kannatada. Kui ma homme ärkan, ehk mõistaksin neid veidi paremini. Öhtuni. Enesehävitamise. Kui kauaks. Milleks. Kuidas. Selle mõttega harjub, unustad muu. Muu peale pole vajadust mõelda. Oli nagu oli. „Parem kärvata noorelt ja kuulsalt kui surra vana ja luuserina.“ Mõnel idioodil ka midagi paremat mõelda ei ole. See vihastab. Sellised asjad unustatakse kergelt. Võibolla nii ongi parem. Kas ma olen kibestunud. Ja vist. Kuidas selle lootusetusega lood on. Ah on, kuidas on. Ei tasu nõmedaks muutuda. Peaasi, et aju suudab mingeidki selgeid mõtteid välja punnitada. Ma ei ole aus, see pakub aegajalt meelelahutust. Show must go on. Monotoonsuses peitub võlu. Ei sunni pingeid. gutama. See on nii lihtne. See on nii lihtne. Jah, see on nii lihtne. See on nii tavaline. See on nii kogetud. Suured narratiivid on surnud. Ma ei mõtle vabatahtlikult su peale, see võrduks nelja tunni kaotamisega. Time is money. Teid on nii palju. Eks ta ole. Igal seal omad vead. Ma ei tea, need jalad kannavad mind loodetavasti magama. Muidu oleks ikka paras pettumus. Nad tegutsevad ja ma ei saa aru miks. Sellised lollikesed ikkagi.

Lamasin diivanil, jalad harali, ja ootasin kuni ta minusse tuleb. Come to daddy. Olin suutnud end üles keerata.⁵¹ Ta seisis kõikudes diivani ees ja proovis parema käega oma riista elustada. Sõrmed kobasid pehmet nahka.⁵² Vaatasin teda pilukil silmadega. Ootasin midagi. Kõrvaltoast kostis läbi ukse ja une peokära. Ta pidi peaaegu mulle otsa prantsatama, astudes kogemata kinga peale. Nüüd ma otsustasin lõplikult, et temast õiget asja ei saa.⁵³ Meeleheitlikult mõtetu rabelemine. Tundsin üldse imestust, et lasin tal end pehmeks rääkida.⁵⁴ Kas ma seda tahtsingi. Ei vist.

„Kuule, mul ei taha kuidagi kõvaks minna. Aga varsti, noh, aga varsti on asi korras. Peab korda minema.“

„Ma näen jah.“

Istukile tõustes lükkasin seeliku üle põlvede. Kaks kohviplekki. Keegi võiks seda pesta või siis uue osta. Ta vaatas tuhmide silmadega seinal rippuvat härjavõitluse pilti. Mind jälle riietega kaetuna nähes ta ohkas ja vajus mu kõrvale diivanile istuma. Vihma sadas kuskil kauguses.

„Kurat, selline jama.“

„Juhtub.“

„Kuradite kurat.“

⁵¹ „Just do it.“

⁵² The naked and the dead.

⁵³ Things can only get better.

⁵⁴ „I take what's mine.“

Patsutasin teda põlvele ja tõusin püsti.⁵⁵ Keha veel värises luhtunud lootusest. Pea käis ringi. Ma ei ole vist terve.⁵⁶ Hea, et ta mu nime ei tea. Ukse poole sammudes püüdsin meenutada, kui palju õhtu jooksul võlgu sai juurde võetud. Vist natuke ikka.⁵⁷ Hajameelselt näperdasin kapil lebavaid skulptuurikesi ja vaatasin ennast peeglist. Hakkan juba päris vanaks saama.

Jõllitasin silme ees turritavaid kikkis rindu ja arutlesin mõttes skisofreenia eri vormide üle. Vaistlikult piilusin käekotti, aga see paistis hoopis puuduvat. Modern age. Buss sõitis üle Emajõe ja inimesed haisesid vägevalt mu kõrval. Kalamehi polnudki. Aastaaeg selline niruvõitu. Tahaks Cranesi või Sonic Youthi kuulata.⁵⁸ Pigistasin põues pussi ja otsustasin esimesel sardellil kohe-maid kaela läbi tõmmata. Pood täidab unelmad. Täitmatu lihaisu ässitas mõtteid vihasemaks. „Olen üks paganama vägev kannibal ja šamaan ning süüan teie kuradima mõtlemaid ajusid.“ Sunnitud hunnitus ja roostiku troostitus, jajaa, sõnu ikka jätkub. Praegu peaks ühe röögatu roppuse mõtlema, aga kuidagi häbenen neid sõnu. Konservatiivne vanematekodu. Ja kui ma sõidan selle bussiga, siis ma tean, et sind pole kodus ega korteris ega kuskil ja ma olen jälle oma rumala aruga kuhugi pärapõrgusse põrutanud ja mitte miski ei oota mind seal ja kas kunagi üldse ootaski ja millal ja kus ja kes ja miks ma kardan sind ja muud sellist. Aga linnud laulavad hommikuti. Vanemad ajavad vara üles. Kui nad köögis süüa meisterdavad, suitsetan rõdul ja kuulan tundmatuid linnuhääli. See teeb südame soojaks. Siis on elu kenas harmoonias, tunneksin justkui sidet selle maaga. Back to the roots. Aga ma ei usu seda.

Mul on ilus korter. Ühetoaline.⁵⁹ Mulle meeldib, esmakordselt saan ise määrata, millal tuld sisse lülitada. See on nii mugav. Tore, väga tore. Korter koosneb esikust, elutoast, köögist ja peldikust, kus on ka kraan hammaste pesemiseks. Enne oli vann ka, aga üks eelmine elanik tegi selle katki. Nii et peale hammaste ja käte ja näo ei saa midagi muud küürida. Aga see ei häiri mind. Raskustest õpitakse. Esikus on tühi riidekapp, mõranenud peegel ja riidenagid. Vahel istun taburetil ja valgustan peeglit taskulambiga. Palavikulised visioonid. Köögis paiknevad toolid ja laud, elektripliiti kasutan väga harva. Ka külmutuskapp pole eriti soositud. Jäätisepulki ja pabereid saab prügikasti loopida. Elutoas on voodi ja kapike, akna all vana raadio, mis püüab ainult vanurite jaamu. Roheline seinalamp. Harjumuse asi. Hoiunotsu asupaik on vastavalt meeleolule ja vajadustele. Ah jaa, tapeeti leidub samuti seintel, aga see on nii jõe, et ma parem sellest rohkem ei räägi.

„Võtsin julguse kokku ja otsustasin tänasest ökoinimeseks hakata. Kogu probleem seisneb ainult selles, et maailmas on liiga palju inimesi. Minu prog-

⁵⁵ *Don't get morbid.*

⁵⁶ *„I'm premenstrual, I bleed because I'm not a vegetable.“*

⁵⁷ *„Põgene, vaba laps.“*

⁵⁸ *„All I know is all and all is all I've heard.“*

⁵⁹ *House of silence.*

ramm on lihtne. Tuleb surmamõistetutega arved õiendada, igati soodustada abortide tegemist, lõpetada näljahädaliste abistamine. Väga suure tähtsusega on ka arstiabi vähendamine. Lisaks vähem haridust, siis on inimestel vähem soove ja need on emakesele maale kindlasti ohutumad. Uus ja kiire evolutsioon.“

„Leida, ma olen sinu üle uhke.“

Villem võttis seda kui rahunemisaega. Ta ei suutnud avastada midagi uut, ei endas ega ümbritsevas. Tasapisi taastus tervis, ta sai jälle korralikult hingata, lonkamine vähenes. Väga hea, kõik on hea. Need päevad ei tundunudki enam nii lõpmatud. Öhtuti tolknes ta Robertiga kohalikus menukohas, olles noorim külastaja. Kaine püsimine polnud eesmärk. Paar korda kohtas Triinugi, kuid ei osanud muud temaga teha kui valgustamata äärelinnatänavatel jalutada. Nad lihtsalt rääkisid ja Villem sai rahulikult mõtteid mõlgutada. Ta ei tahtnud leida midagi uut Triinus, kelle mässujutud ajasid öösiti haigutama. Ja tema riietus oli tõesti maitsetuks muutunud. Õnneks viibiti selles nurgelises ja konarlikus äärelinnas. Iga päev püüdis Villem lahendada rasket ülesannet. Mis nägu oli Eva. Ta ei tahtnud hästi uskuda, et suudab mõnda tuttavamat nägu unustada. Üha uued ja uued näokujud kaevusid mälukartoteegist üles. Tavaliselt lahenes ülesanne viie minutiga. Kui läks õnneks. Pimedas istus Villem aknalaua, vaadates ehituste kontuure. Keegi elab nendes ja võib just praegu mõelda. Näiteks Aafrika näljahäädast. Triin võiks mind armastada, saaks aegajalt sooja sööki. Selle nimel tasub elada. „Me sureme ja meist ei jää mitte miskit järele.“ Ja mis siis. Kellel on viitsimist püramiidi püstitada. Kui Robert öhtul töölt tuli, vajas ta ühte tundi taastumiseks. Sel ajal istus Villem arvuti taga ja mängis malet. Põhikäigud sai juba kolme mänguga selgeks. Villemit vaevas vaid see, et arvuti ei mõistnud mängu lõbu ja nõudis pedantset korralikkust. Paganama snoob. Leida muutus romantiikuks ja saatis Villemile paar kirja. Väga kena, Villem avas neid suure hardusega. Tõsine probleem oli odavate suitsude muretsemine, nende pärast pidi minema vanematekorterit lähedusse seiklema. Nemaadki vajasid poisist rahu, Villem mõistis neid. Ühel retkel kohtas ta Martinit Manniga. Nad ei ole ajudega asja juures.⁶⁰ Enne kui vennas ei lõpeta oma lollusi alaealistega, pole mõtet kontakti taastada. Kuradi pedofiil, see hävitab meie ilusa lapsepõlve. Piiritu rändaja Martin. Enne uinumist tundis Villem vajadust naisekeha järele. Lihtsalt ta magamisase oli alati röske, samuti mahutanuks see mitut kleenukest keha. Üllatusega märkas Villem endal kommet ennast iga öö purju juua. Uimased müüjad polnud takistuseks materjali muretsemisel. Aga äärelinn pole õige koht, kus elada. Ja mis siis.

Sellist vana taksologu polnud Leida iidamast-aadamast näinud. Volga mis Volga, see lausa sundis autosse ronima. Lisaks veel kollane, see oli kõige tähtsam. Nina ärritasid tundmatute aegade haisud. Sel aastal jätkuvad kurvad ööd. Neiu ruttas vihmasajus. Taksojuht vaatas tagasivaatepeeglist Leidat. Koledad vuntsid. Ma ei ole nukk. „I'm a fuckin' human being, you godless

⁶⁰ „Matsid jäävad matsideks.“

motherfucker.“ Nurgad kuluvad. Ideed manduvad. Aknapraost puhus niisket õhku. Need tänavad muutuvad igavaks. Seegi ei üllata. Taksomeeter tiksus tundmatu valemi järgi. „Tead, ma nägin sind. Sa istusid seljaga minu poole. Polnud mõtet segada. Kõik on jälle korras. Oleme tasa.“ Taksojuht ütles midagi arusaamatut, Leida noogutas vastumeelselt. Kuhu ta mind viia tahab.⁶¹ Loiku kihutades pritsis takso vett aiani. Miks mulle see linn ei meeldi. „Meie teame, mis on õige. Mis on kasulik. Vali meid. Ticket to paradise.“ Ma ei tea, olen pagana rumal. Ma ei näe tulevikku, kõike on mulle seletatud, minu otsustada pole midagi. Olen maailma keskpunkt, seega mul tulevikku polegi. Auto lähenes tuttavatele majadele. Närviliselt pigistasin varbaid krõnksu. Aga homseks on see möödas. Kuradi Tallinn. Siin ma veel suren. Tuleks märkmikku meeldetuletuseks kirjutada. „Peatage, palun, selle maja juures.“

„Kui see hommik on liiga selge.“ Siis see ehmatab. Äkitselt märkad asjade jooni. Paneb imestama. „Ja meiegi ärkame.“ Võibolla raskest talveunest. Kerglaste ööde uimast. Villem segas kohvis suhkrut. Meelas muusika ühendas inimeste mõtteid. Kassaaparaat häälitises järgmiste rahade ootel. Noor poiss rääkis telefoniga, tajudes, et ta sõnad jäävad vastukajata.⁶² Näo tühjus peegeldus aknaklaasil ja ta teadis seda. Kohvi rüübates tuli Villemile meelde, et käekell ununes vanemate korterisse. Ma olen ajatu. Kellal on ikka parajalt õnnetu lapsepõlv. Poiss asetab telefonitoru hargile, istus ühte tädikeste lauda. Need vaikisid hetke, silmanurgast poissi piiludes.⁶³ Näod lõtvusid. Jutt jätkus. Villemil valutas vasak õlg ärkamisest saati. Äkki on liigesest väljas. Vajaksin ühte sõbralikku patsutust. Praegune hetk paistab parajalt vaikeluline. Härras ja harras meeleolu segab mõtlemist. Ja jumal eraldas päeva valguseks ja pimeduseks. Pärast pikka sumbust välgatab selgust silmades. Püha hetk. Holy night, sacred night. All is white, all is bright. Siniseks värvitud silmadega tüdruk vaatas Villemile korra otsa. Miks sa nii tulnukalik näid. Hispaanias hullavad hoovihmahood. Getting close to god in a tight situation. Mis filmid mulle meeldivad. Väga huvitav ja hariv küsimus. Jään vastuse võlgu. Õhk tundub läbipaistev. See oli üllatav järeldus Villemile. Ta kergitas hämmastunult silmalauku ning märkas, et üks homo vahib talle otsa. Sorry, see pole õige koht. Vähemalt biseksuaal oli see isend kohe kindlasti. Tilk mõrva veepüti. Selgus väsitab. Ajule liiga palju materjali tööks. No mercy. Poisi huuled liikusid, ta vist laulis või rääkis endaga.⁶⁴ Villem püüdis lugeda ta huultelt sõnumit, kuid kood jäi arusaamatuks.⁶⁵ Hommik hakkab tasapisi õhtusse jõudma. Midagi riikalikku ei suutnud Villem kokku seada. Tuleks bussiga sõita või mõnda nüri tuttavat kohata. Elu tahab elamist.

Igavesti see kesta ei saa. Vihm, hommikud ja korstnad. Ja kõik teised.

Swim and sink. Sõbrannat kohates tundis Leida vajadust riideid vahetada.

⁶¹ „Guys do it all the time.“

⁶² „You have never logged in.“

⁶³ „You'll love it when I'm leaving.“

⁶⁴ „Someone talk to me now.“

⁶⁵ „Suuline diskursus on vältimatu isenditevaheliseks kontaktiks.“

Muretseda endale uus väljund.⁶⁶ Kameeleonid on ainult lõunamaades esinevad roomajad. Midagi urbanistlikku kõlbaks paariks päevaks. Üksildast, isiku-päratut. Moodne, see pole tähtis. Ruumide vahetus. Puumajad, aiad, kruusateed. Liable to fall down. Jalgrataski ei teeks paha. Sweet dreams. „Sa sured ükskord südamerasvumisse.“ Võiks arvutiga kabet mängida. Sõbrannagi oli kuude jooksul palju muutunud, good for you. Evolutsioon jätkub. Üha mugavamaks ja mугanenumaks. Sõit tundmatuse teise otsa. Sõnad ja klišeed pörkuvad ning hävitavad vanu tähendusvälju. Uued moodustuvad korduval kogemisel. Masters of daydream machinery. Hävitame vägilaslike buldoosritega vana ja kasutu, see on kaunis vaatepilt. Mõnele. Kõikevõitev filosoofia kõigile.

„Kõrgeauline majavaim, kas te olete siin.“

„Jah, mu poeg, räägi tasa minuga vihmakeeli.“

„Mul on üks probleem, kõikvõimas majavaim.“

Villem istus tugitoolis, mängides tikkudega. Kaminas praksus tuli. Keegi no-rises magamistoas. Vaibale kukkunud sädemeke tossutas natuke.

„Räägi oma probleemist.“

„Lugupeetud majavaim, vabanda, et ma segan, aga mul täna jälle jalad valutavad ja hädasti oleks raha vaja. Kas te võiksite midagi soovitada oma alandlikule teenrile.“

„Mine Rauli juurde. Ta sai üleile palka ja lamab praegu oimetult voodis. See on hea võimalus, mu poeg, hea võimalus.“

Küürakas majavaim kükitas nurgas ja näris kollakaid sõrmeküüsi, risu suust põrandale sülitades. Väikesed laululinnukesed kudrutasid rõdul. Villem sügas põlve. Korterid vaikisid. Siseõuel kajas autoukse lajatus.

„Suur aitäh, auväärt majavaim, abi eest. Jätsin teile köögilauale pool pätsi leiba ja õllepudeli, ehk rahuldute selle piskuga. Suur aitäh, heategija majavaim.“

„Jah, mu poeg, nii peabki.“

Ta lihtsalt vaatas mulle otsa, mõne hetke. Pehmelt, südamlilikult. Ma ei teinud midagi. Ainult toetusin torule ja lasin bussil end edasi vedada. Miks sa mind süüdistad. Ma pole sulle midagi teinud, ei head ega halba. Astusime bussist maha. Sa ei taha ega vaja. Otsustasin korterisse minna. Jahe kevad mõjus tervisele. Ta kõndis mu ees. Miks sa olid sellise mõistva näoga, justkui julgeks mu patte lunastada. Ära tule üllatama, palun. Sa ei tea midagi, sul pole õigust otsustada. Patte polegi. Häiritud mõtlemine otsis tegevusplaane. Ikka sammusin ta järel. Kindlasti arvas, et jälitan teda. Kui nõme olukord. Leida astus suvalisse majja ja lõi ukse kinni. Vastik mädahais.

Leida sai tööd ja Villem kaks aastat tingimisi. Notsul pole häda midagi. Ja kui nad elavad, siis nad ei ole veel surnud. Aga keda see huvitab.

Jaauuar—august 1998

⁶⁶ „Choose life.“

•

Selgus tuleb hiljem —
see rahustamine pikendab eksitust.
Sulen raamatu,
avan akna.
Kus rohkem on tarkust?
Puud ikka on tõsised,
eriti kõrged kuused.
Kuulen eksinute hääli,
näen võililleehmeid.
Kas hääled hüüavad kokku maju?
Kas võililleehmed lendlevad tagasi õide?
Kas tagasitulek on selgus?
Sulen akna,
raamatu avan.

•

Jõuan koju,
istun ja kirjutan,
aga tähed pudenevad maha paberilt.
Mitte midagi ju pole öelda.
Võtan riulilt mõne raamatu —
see on valge ja tühi.
Võtan teise — seesama.
Lehitsen, uurin seda
veidrat vaikust köidetud kujul.
Akna taga langeb lund
või surevaid liblikaid,
kustutades mu jäljed.
Mitte kellelegi ma ei tõenda,
et olen siin olnud —
tulnud ja läinud.
Mitte keegi mulle ei tõenda,
et mind ei ole olnud.
Akna taga langeb lund
või surevaid liblikaid.

•

Mida vaikus ütles,
uhub kuuldavaks meri,
kaugel teokarbiaastal,
kohal, kus ristuvad kõik tuuled,
kõik teed.

Ristpunkt — algus ja lõpp
kalale või illusioonile
laintega puhtaks nühitud peos,
üle mille kummarduv päike
ennustab homset päeva,
mis tuleb niikuinii.
Päevad pikkade, pruuniks põlenud säärttega
kõnnivad midagi otsides
keset vetikaräga,
katkenud helmekeid
ja kõiksugust risu.
Kala rannal hingab või räägib.
Maast tõusevad männijuurte
pikad pianistisõrmed —
sol sol mi la — kivide klaviatuuril.
Kala rannal hingab või räägib.

•

Liival istudes lavastad sa oma käte liikumist.
Tuul hingab meile näkku
ja joob meie siimadest.
Mitte kuhugi pole meil vaja jõuda.
Mitte kuhugi ei saa me hilineda.

Mina olen su aeg.
Sina oled mu aeg.

Ma tean,
et niipea, kui avad peo, on hommik,
su peopesa peale istuvad väsinud öölinnud.

Varjud järgnevad meile kuulekalt just nagu lambad
ja kevade kitsit valgust söövad me käest.

Kurbusse vajunud mõtlejad
kattuvad sambla ja vetikatega otsekui kivid,
midagi mõtlemata.

Meie aga komistame nende otsa
ja vool kannab meid Kõikelahendava mere poole.
Sinu käte liikumine maalib
Taeva lõuendile mu näo.

VASTUOKSUSED

Laevad põgenevad uppuva roti eest,
meri laineldes päikesse langeb.

Särab pimedus otse valguse silmades,
üle pimedada keegi viib tee.

Kivid laulavad linnu turjal,
minu luuletused kirjutavad mind.

Kohe saan ma nähtavaks, nähtavaks saan
otsekui õhk.

Mind hingab sisse ja välja, sisse ja välja
vasturnud kell —

Aeg.

•

Usklikud ootama jäävad,
uskmatud lähevad edasi,
kuni pimedus pühib silme eest kõik,
kuni õö ette tõuseb must unine müür.
Palvetajadki väsivad palumast,
sest käed pole küünlad — valuta nemad ei põle,
sest huuled ei ole tuuled — sõnatult nemad ei puhu.
Viib ainult tee, ainult tee viib.
Meie oleme tolmupilv.
Taevasse tahame.

•

Inimesed ei tea,
mis tuleb.
Seepärast elavadki.

•

Tee eksides endasse läheb
meie sooni pidi kui veri.
Nimeta seda Risti teeks,
kus tuul otsib taevakaari,
kus silmad, vaadanud tühjaks,
veel tagasitulekut ootavad,
kus liblikaid ja unenägusid
tagant kihutab mõistus
ja valgus kratsib minema varju
nagu kurjuse või sonimise.
Selguse pärast voolavad veed ja otsivad rahu.
Selguse pärast paluvad palvetajad ja hommikud,
selguse pärast tee, endasse eksides,
läinud on enese rändajasse.

MIDA SAAB TEHA TUUL?

Veidi elustada
seda jäika vaikust.
Saata puulehtede kirju.
Heita näkku oma jahedat hingust.
Hooletult lehitseda
mõnd raamatut minu käes,
millest pole veel lugeda jõudnud
ainustki sõna.

•

Istun kirjutamata teoste raamatukogus
ja loen „Idiotismi ajalugu“.

TUBA

Toolid tulid pidulikult lauda.
Laest laskus alla lamp
elegantselt kui ämblik.
Raamatud otsima valgust
tõusid ööliblikatiivul.
Diivan sirutas jalad välja ja haigutas.
Aknad tõmbasid kardinad eest ja hõõrusid silmi.
Uks paotas pisut suud,
et midagi öelda või neelata alla.
Kapist väljusid särgid ja püksid ja mantlid ja lipsud,
et langeda kaela vaikusele.
Aknalaua vasturnud kärbes
vähehaaval muundus oma varjuks,
kukkus tänavale ja kadus.
Mina istusin nurgas kui mahavisatud kott
ja mõtlesin, kui elutu on elav.
Varahommikul möödudes leidis mind surnuna lill,
juhuslikult minnes kööki jooma.

•

Sinuga hüvastijätt
ajab aja mu hingekurku.
Mõnda aega meie ei kehti
nagu rongid või laevad,
nagu kevad.
Ja tuiskan edasi
selles üksilduslumes,
et linnud laulma ei hakkaks,
et lilled õide ei puhkeks,
et aeg prooviajaks mind võtaks,
aga ei ostaks, vaid ootaks
kui tarretanud, kui Üks
korrutatud Ühega.

•

Kõik minus mõtleb,
isegi käed,
liueldes üle su naha kõrbe,

soolaka, lõpmatu.
Nad mõtlevad tuulest,
mis vett kannab pilve küürus,
neist pikkadest paitustest,
mis on kerged kui õhk
meie hinguste kaevus.

•

Puudutada nii kergelt,
et kaste särama jääks
su hommikuripsmeil pikil,
puudutada nii kergelt,
et oma unne sa jääksid,
et ma ei riivaks su une nägu.
Puudutada nii kergelt
hingeõhuga,
kahtluse uduga,
mõtte suitsuga.

Olen ärkvel ja kõrval,
sina unes ja kaugel
oma unenäo valduses.
 ehk kuulub seal sulle loss
 saladusväravaga
 saja toaga
 teenrite koertega
 sügavate veinikeldritega
 ja igal hommikul käsikäes päikesega
 tulete kõiki tervitama
 ning kull sinu valgel õlal
 on kuningas taeva üle

•

Sinu keeles ei kõnele ma nii hästi;
vahel vead nagu väsinud käbid
maa peale potsatavad.
Sina pühid nad hooletult kokku
ja saad minust aru.
Mis ühele kerge,
on teisele ikka raske.

Mööda aknaruutu libiseb vihmatic
ja ma näen, et ta tunneb,
mida ma tunnen.

•

Kõrge kurbuse kardinad
hõljuvad minus.
Ei tea, kuhu vaadata.
Taevas ikka on tühjem
su silmadest.
Eriti suvetaevas.
Sügis küll väheke värvib end,
ja siis hakkab pakitsema,
siis hakkab hõõgama,
järelejätmatult pärib nähtamatu hää:
miks ainult see on õige tee?
miks just järve vastaskaldale
päikene ikka loojub?
miks suled ikka laud,
kui puudutan neid
oma põlenud huultega?
Kas seal, oma suures pimeduses
oled sa ükski?

•

Valmistan ukse
ja tõstan keset suurt välja.

Nüüd kõnnin sisse ja välja,
iga kord lootes,
et oled juba kodus.

•

Pilvede akvarellid,
vaikelu enesega.
Mõistus karjatab mõtteid
ja mina mõistust.
Tunded puhkavad,

kull aga tiirleb ja tiirleb.
Tema tiivaotsaga päike
signeerib maali
ja uinub.

•

Unejuhet pidi
teeneteisele oma unenägusid saadame.
Kaugus on mägede lumi,
mida sulatavad me silmad.

•

Kui kõneled,
lendab su suust välja linde —
suuremaid, väiksemaid.
Need on sinu märgid,
mida ei saa seletada.
Linde ei saagi seletada.
Linnud on seletuseta sõnad,
mis sobivad rohkem taevale —
tuulesuunad,
tujukad kraapsud
Suure Juhuse käe alt.

•

Maailm ei saa alata,
kuni ma olen.
Kuni ma olen,
lõppeda maailm ei saa.

KAHEKÕNE

— Kas jälle sa mõtled?
— Lind kunagi ei lenda välja taevast,
kala kunagi ei uju välja veest.

Läti keelest GUNTARS GODIŅŠ ja DORIS KAREVA

LÄTI TÜDRUK

see läti tüdruk jäädavalt mul meeles
kes kummipaadis seisis paljajalu
ja sõimates (vist ropult) läti keeles
ta võrgust päästis kinnijäänud kalu

ma mõtlesin et päti kinni nabin
kuid Amor tõmbas laskeriista vinna
ja laineharjalt kerkind vihmaabin
tõi eelisemaslooma lõhna ninna

sai seadustähest võitu taas mu loomus
ma ulatasin käe — ES TEVI MĪLU
ta napil suvekleidil läikis soomus
ja juustest vastu naeratas üks kilu

SVETLAN SEMENENKO

•

Toomingaist sireliteni nagu
vaid mõni jumala päevake.
Õnne ehk antakse nädala jagu?
Kes teab. Elu ju lühike.

Elu ju lühike, kuigi nii väga,
nii kole väga pikk on tee.
Surm küll siinsamas, näe, ukse taga.
Kuid elu — nii kole armas on see.

CATULLUS LESBIALE

Tead sa, lemmik, mis mulle pähe torkas
See et kõik meie vahel laabub hästi
Nimelt ostame lauanõusid
Kumbki seda mis talle just meeldib
Mina raskeid kanditud viskiklaase
Sina Lomonossovi tehase kaunimaid tasse

Puhvetisse portselan — tosin Meisseni taldrikut
Magamistoa nurka ilmatu Sèvres'i vaas

Et oleks mida puruks lüüa
järgmise
masendustuuri korral

•

Kui hea on hoida varju...
Kui puu, kui mets, kui laas,
kui käblik askeldamas
kord tüvedel, kord maas,
kui sulised, kes siia
on laskund taevateelt,
kel osaks omad hooled,
kes räägivad teist keelt.

Kui hea on näida... Olles
pea olematuna,
hõikeile vastamata
end mitte avada.
Kui tahtlik tumm kesk lauljaid,
kui kuivand raoke vaid
maas vedelda ja kuulda
noid erksaid sädinaid.

Kui hea on vaiki olla...
Nii raev kui vaimustus —
kõik jätta sinna maha
kus muugi magedus.
Maailma targutust
ja kohtuist olla prii,

kuid ikka, ikka, ikka
ja igialati

teada ja tunda: kuskilt
siitsamast lähedalt
üks keerub tabamatu
sind seirab pidevalt:
üks, kelle liisk on lihtne,
kel selgus silme ees,
kes loeb su elusaatust
kui noodist pillimees.

Vene keelest PAUL-EERIK RUMMO

Pärast seda, kui Mihkel tuli Siberist vasekaevandusest tagasi (oli seal olnud oma kümmekond aastat ja otsa veel paar aastat vabatahtlikku rahateenimist!), ei läinud ta enam kodutallu; õigem oleks vist öelda — kodukolhoosi. Aga mis kodu või mis kolhoos see ka oli — oli võõraks muutunud maatöö ja võõrad olid inimesed!

Ta seadis end sisse lähimas alevis. Kaevanduses oli ta teinud puutööd, nüüd tegi sedasama edasi. Haltuurat või nii.

Maal, oma endises talus, käis ta küll, aga harva. Seal kamandas sõts, kes oli õnnekombel pääsenud küüditamisest ja ka vangilaagrist. Nii sellepärast, et talu (viiskümmend hektarit — andis küll kulakutalu mõõdu välja!) polnud tema nimel — isa oli selle poja nimele kirjutanud, sel tingimusel, et too annab õele kooliraha — kui ka sellepärast, et õemes sai piirikaitsepataljonis (seega sakslaste poole!) surma, õde jäi sülelapsena maha — ju need kohalikud võimumed häbenesid teda Siberisse saata.

Aga siis, ühel hiliskevadelisel päeval, ikka enne jaani, oli Mihkel tundnud nii äraarvamata kanget igatsust maa, koduküla ja sõtsi järele, et ta oli ütelnud lahti juba ettevõtetud tööst: ehitada tuttavale autojuhile kapsakelder (too ei leppinud sohvripalgaga, tahtis saada kapsakuningaks). „Võtads’ nii palju töid ette, et ei jõua ära teha!“ oli tuttav pahandanud.

Mihkel polnud talle selgitanud tööst loobumise põhjust, võibolla ei teadnud ta seda veel isegi.

Või mis seal ikka seletada, kui lihtsalt on niisugune romantiline kihk pääseda alevist välja, minna oma noorusmaale.

Peab ütlema, et see ei juhtunud esimest korda. Seda juhtus peaaegu igal kevadel. Ainult et mitte nii vägevalt, et oleks võtnud lausa une ära nagu nüüd. Ja siis, neil unetutel öödel, pöörasidki mõtted nii pealekäivalt sinna: mis sääl nüüd toimub ja mida sõts parajasti teeb? Laanes on toomed muidugi õitsenud ja sõtsil küllap kartulgi maha pandud. Lehm käib karjamaal ja siga ruigab sulus või aedikus, kus ta parajasti on...

Jah — sellele ei maksaks küll liiga palju mõelda, aga mis parata, kui mõtted aina sinna käivad: kui saaks endale ehitada väikese maja ja saaks tsipake aiamaad, see peaks olema võimalik. Ja siis läheks päriselt ära maale.

Miks sa siis seda varem ei mõelnud?

Aga siis, otsekui vastukaaluks, kandusid mõtted veelgi varasemale ajale: paljud tulid sõjast ja nägid, et kõik on ära lagastatud ja laiali tassitud; teised peremehed — või mis peremehed, sulased, saunikud, maatamehed ja uusmaasaajad — olid sellegi laiali tassinud, mis sõda oli järele jätnud!

Ainult et temale, Mihklile, oli sõda peaaegu kõik alles jätanud; need paar mesipuud, mis Vene sõdurid tühjaks olid teinud, ei tulnud arvesse. Tõsi muidugi oli, et õde, kui ükskord oma sõjapaost tagasi koju jõudis, pidi nägema, et Alleks on nende küünis ja hangub parajasti ristikut koormasse. Tere asemel aga ütleb: „Ma mõtli, et ega sa enam tagasi tule.“

Oleks et jätab koormategemise pooleli ja teeb minekut... Aga kussa sellega: teeb koorma valmis ja läheb siis sellega minema.

Ammuks see oli, kui nemad, Mihkel ja Alleks, käisid koos külakiigel ja ehal.

Kuidas ikka ajad muutuvad!

Ja inimesed koos nendega!

Aga kui Miina aida juurde jõudis, tabas teda tõeline hiiobisõnum: aida üks oli valla murtud ja sealt oli läinud viimane kui üks asi, mis nad koos veljega olid uue maja ehitamiseks osta jõudnud: lauad, prussid, tellised, ahjuüksed, pliidirauad ja -plaadid, aknaraamid, lukud, kremoonid, isegi naelad ja muu peenem pudi-padi oli läinud.

„Kõige Looja karja!“ kommenteeris tema, Mihkel, kui oli ükskord oma kaugelt reisilt tagasi.

„Või kõige Looja karja!“ osatas sõts. „Kui ma hiljem siin külas ringi käisin, nägin ühes ja teises kohas tuttavaid asju, küllap oli neid rohkemgi, aga või siis igale prussile ja sindlile oli nimi peale kirjutatud!“ osatas, ei, kaebas sõts. Ja siis, otsekui kokkuvõtet tehes: „Oh seda ilu ja elu — kui ma üks Pärnude oless jõudnu ja säält laeva pääle, sis oless ma vahest juba Ameerikan suur miljonär ollu!“

Mille peale tema, Mihkel, oli kostnud: „Aga oleks võinud ka mere põhjas kõige laevaga olla.“

Ja siis õde, allaheitlikult: „Jah, kes todaki tiiap.“

Misasja oli tal siit enam otsida, nii palju aastaid hiljem kord jälle kodumail tagasi?

Alles hulk aega hiljem, alles nüüd olid ta mõtted taas hakanud ikka enam ja enam siinmail ringlema. Ja ta mõistis sedagi, et kaotatud (ütlemel: röövitud) palgid-prussid ei tähenda veel kaotatud kodu.

Siis ühel kevadsuvisel päeval ilmuski Mihkel maale, teda ei teatud siin oodata.

Miina oli parajasti aias, istutas kilemajja tomatitaimi, aga kui veli uksele ilmus, siis läksid nad mõlemad koos kööki. Miina võttis mullased kummikud esikus jalast, Mihkel jättis oma kamassid kah sinna, Miina hakkas pliidi juures talitama, Mihkel tegi käskimata-keelamata tule pliidi alla; ta teadis, et siin valitseb vana auväärt reegel: külalist tuleb kõigepealt kostitada. Praeribi ja munad — see oli külaliste toit.

Miina heitis silmanurgast pilgu venna poole, et ehk toob tulija taskust välja söögialususe, küsida ta ei tahtnud, see olnuks ebaviisakas. Ta ei teadnud, kas veljel on raha, sest pärast naisest lahkuminekut oli see hakanud ringi trallama — nii joodikute kui ka litsidega. Need koorisid ta paljaks, kui ta

juhtus haltuura eest raha saama. Ju ei olnud tal seegi kord rohkem taskus kui piletiraha — kolm rubla ja nelikümmend kopikat.

„Kas sa jäät kauemass või tullid ainult korrass läbi?“ küsis sõts.

Seda ei oleks maksnud küll pärida: Mihkli minemised ja tulemised ei olnud mehele endalegi ette teada, ta tuli ja läks, nagu taevas tahtis. Jättis ühel ilusal päeval alevitöö pooleli, võttis kandekoti või võrgu, ja siis seisis bussipeatuses üks keskmist kasvu, kõhn ja veidi kühmas mees; kes ei teadnud, võinuks arvata, et on parunite tõugu (aga võibolla oligi!) — olid tal ju saksik kullinina ja kitsas, mittesooime-ugri nägu.

„Eks paista...“ kõlas vastus. Ja selgituseks lisati: „Ma pean varsti jälle tohtri juurde minema.“

Miina ei teadnud, mida arvata, päris:

„Sul sis haigus kallal või mis?“

„Eks liha ole kõdund, nüüd hää maiusroog vähkidele.“

Miina ei jäänud selle juures pikemalt mõtlema. Küllap veli lõõbib niisama, nagu tal kombeks. Ent oleks ta teadnud sündmusi poole aasta peale ette ja velje suusoojaks ütlemist hoolikamalt kuulanud, oleks ta märganud Mihkli hääles varjatud, tema loomusele mitteomast tõsidust.

„Tea, kas sul sääl kuuris vanu laudu ja prusse ikka on veel?“ ei andnud Mihkel sõtsile aega mõtteid heietada.

„Misukesi laudu?“ küsis Miina.

„Eks ikka neid, mis maja tegemiseks...“ Mihkel otsis seda õigemast ütle- mist, „või mis oleks maja peale kulunud, kui see ehitatud oleks.“

„Ah neid, mis küla peale laiali tassiti,“ taipas Miina. „Sääl iki mõni um alali.“

Et Mihkel jäi jälle pikemalt mõttesse, päris Miina:

„Kas tahat maja nakata ehitama või?“

„Mis ehitajat minust enam.“ Ja lisas samas, et asi oleks selgem:

„Sul see sitamaja nii niru. Mõtlesin, et teeks õige uue.“

Aga ütles ta seda nii areldi või justkui pinda sondeerides. Teadis ju küll, et sõts on igasuguste uuenduste vastu, plahvatab põlema nagu tõrvalont, kahest otsast korraga.

Jah, kui just pikkamööda ja tasa-targu läheneda, siis ehk. Aga Mihkel teadis, et talle pole aega antud: tahad töö ära teha, võta ja hakka kohe te- gema!

Miina istus ja näksis süüa, ise aga pidas plaani ja veeretask mõttes otsust.

„Võib küll,“ ütles lõpuks. „Kui sa just ei taha teda võõrusse teta... Vana õnnegi nii, et tuul puhup perssest läbi.“

„Alt peab kinni olema,“ oli Mihkel tark.

Miina oleks võinud selle arvamusalalduse kohta öelda mõndagi, näi- teks seda, et Mihkel — see kange ja väljamaa koolides õppust saanud ehitus- mees — oleks võinud ju ammuilma asja joonde ajada.

Jah, niisuguse kriitilise märkuse oleks võinud teha!

Aga ta jättis velje rahule: kuidas sa teda ikka kritiseerid, kui lubas teine teha päris uue väljakäigu.

Niipalju siiski tähendas:

„Tee ikka nii, et oless tettu...”

Mille peale Mihkel vastas:

„Ma teen nii, et sellest tuleb maailma ilusaim peldik!”

Saanud volitused, hakkas Mihkel oma suurehitusele väärilist kohta otsima.

Nende isatalu oli põlistalu: Mihkli—Miina vaarisa oli selle otnud. Olnud N. mõisa sepp ja teeninud osturaha sellega, et käinud mööda laatasid ja näidanud tasu eest, kuidas kange mees võib paljaste kätega keerata hobuse-raua sirgeks. Või vastupidi: vankritelje kõveraks.

Nii et kui ta ükskord siamaile jõudis, olnud tal taskus nii palju tsaari kuldrublasid, et otnud kohaliku mõisahärra käest kolm talu päriks.

Tal oli kolm poega, iga poeg sai talu. Mitte nii, et kõige vanem jääb tallu peremeheks ja kaks nooremat mingi laia ilma õnne otsima. Ei, siin sai igamees võrdse osa maad ja võimalusi.

Mida mehed ka kasutasid. Oskuste ja võimaluste piirides.

Muidugi rikastumiseks.

Muidugi oma soo jätkamiseks.

Tõelisse peremehesuisusse astumiseks!

Sest need vahtra-, kuuse- ja pärnahekid iga maja juures olid poegade rajatud ja andsid tunnistust põlistalust.

Ei olnud rendi- ja asunikutaludel, popsitaludel ja saunikutel selliseid hekke ümber maja, ei olnud selliseid majugi.

Olgu peale, et majad olid iseseisvusaja lõpul juba üle saja aasta vanad. Aegunud rohkem moraalselt kui füüsiliselt!

Aga siis, iseseisvusaja lõppaastatel, oli mõndagi teisiti.

Ja veel teisitimaks läks asi sõja- ja okupatsiooniajal.

Kui kahes talus jäid pojapojad ikka peremeheks, siis kolmandas kolis poeg ära linna ja tema sidemed maaga katkesid.

Nüüd on ta suguselts ja järglased kõik kadunud aegade ja sõdade keerises — kes läinud Ameerikasse, kes Austraaliasse; kes pojapoegadest surnud Siberis, kes lahinguväljal.

Ei saa öelda, et ükski oleks ilma kaotuseta pääsenud. Mihkli ja Miina onupojad Kubijalt, nemadki said sakkida: Hans astus hävituspataljoni ja jäi kadunuks, Arturit veli aga pages ära väljamaale. Ja õigesti tegi. Sest vaevalt olid Vene väed taas tagasi, kui talus sakslaste ajal sunniviisil teeninud Kati, Ingerimaalt pärit tüdruk, tuli sõduritejaoga peremeest kinni võtma. Tal oli vene keel suus ja küllap ta oskas sõduritele nii palju rääkida, võibolla ka omalt poolt juurde panna, nii et Artur ja tema naine oleksid võinud kusagil metsa vahel vabalt kuuli saada.

Omavoli ja veritasu — taevas, kui palju seda noil aastatel oli!

Nii olid siis Mihkel ja Miina tegelikult ainsad, kes olid oma kodukülale ja isatalule truuks jäänud — Mihkel küll ainult kodus käijana, külalisena. Noh, aga kui paljud polnud sedagi!

Siis ainult tema sõts!

Ja nüüd otsis Mihkel kohta, kuhu üles lüüa uus kullakamber ehk nuusnik, nagu teda siinkandis kah nimetati.

Oli selge, et suure tamme alla see ei sobinud — kui midagi, siis kõlvanuks sinna laud ja pingid. Aga need võinuks valmis meisterdada ja üles seada Miina väimehedki.

Ka majast liiga kaugale ei sobinud ehitust rajada. Kujutlege nüüd ise, et on pakasene talv ja teed hange tuisanud ja siis kange hädaga pead jooksuma läbi lume nii kaugale; üheksal juhul kümnest jõuad enne päralesaamist püksi teha.

Nii leidiski Mihkel lõpuks kõige otstarbekama ehitada kemmerg kaevu ja suure sarapuupõõsa vahele.

Sinna siis löigi Mihkel tiku maasse.

Mihkel lõi tiku maasse laupäeval, samal päeval jõudis ta teha juba kaevamis- ja puutöödki.

Laupäeva õhtul tulid Miinale külla tütrede oma meestega, samuti nende lapsed. Autod peatusid tamme all, kus oli vari.

Varsti seisis kõik, suured ja väikesed, sarapuupõõsa taga Mikhli ümber ja tunnistasid tema tööd — üks tegija, kümme vaatajat!

Nii ei olnud Mikhli puudu publikust, päriti ja anti nõu: too elekter kah sisse, et saaks lehte lugeda ja radiaatorit kütta. Ja et oleks avarust ning pehmust.

Mihkel lubas soovitusi jõudumööda arvestada, rohkem küll selleks, et uudistajatest rutem lahti saada.

„Miku lubas teta maailma kõige ilusama peldiku!“ kuulutas Miina.

Teade võeti vastu üllatuse ja kiiduavaldustega: Ohoo! Ahaa! Vaat-vaat! häälitses seltskond.

Ühe tütre poeg Jaanu ja teise tütre poeg Maanu vaatasid ehitustandrit silmadega, milles põnevus segunes imetlusega.

Kui ülejäänud rahvas läks oma nädalalõpuprogrammi täitma, jäid poisid vanaonu juurde.

„Onu, millal sa valmis saad?“ päris Jaanu — ikkagi pealinnast, selle võrra ettevõtlikum.

„Läheb oma paar päeva,“ arvas Mihkel.

„Paar päeva...“ venitas Maanu.

Siis selgitas Mihkel poistele, et ehitis tuleb nagu indiaani telk. Indiaanipealiku telk. Katus ulatub maani, nii et kui väljast vaadata, siis ongi ainult katus; indiaanlastel on hoone tehtud pühvlinahkadest, aga tema, Mihkel, teeb selle laudadest. Ja sees tuleb keskele prillauk, kahele poole aga kapid, kus vanaemal on hea hoida igasugust pudi-padi — kastekanne, mürgipudeleid, lillepotte, köplaid, rehasid ja muud aiatöövärki.

Jah — et see ei olegi siis lihtviisil vets, on hoopis vets-ait-ladu.

„Aga mis teil kiiret on, kas tahate enne linnaminekut ära proovida?“

„Me tahame esimesed olla!“ ütles Maanu.

„Esimesed?... Ah soo.“

„Nojah!“

„Jõuate. Jõuate. Kui te mind väheke aitate ka, siis...“

„Aitame, me aitame laudu hoida... ja võõpame selle vigvami üle!“ oli Maanu vaimustuses. „Nagu „Tom Sawyeris“, eks?!“

„Nojah. Ainult et Tom nõudis värvida tahtjatelt raha, mina luban teid esimestena uude majja.“

Kaup oli koos.

Kolmandal päeval said poisid värvimisega valmis. Mihkel läks kööki ja ütles Miinale:

„Noh, tule ja vaata punanurk üle.“

Miina ei saanud esiti aru, siis hakkas naerma ja küsis:

„Kas te Siberin kutsuside niimuudu vai?“

„Teie siin vist pelgasite asju oma õige nimega kutsuda. Kartsite, et jääte vabadusest ilma. Aga meil sääl polnud midagi kaotada.“

„Ole iki, veli!“ hakkas Miina ennast ja oma küla kaitsma. „Ku vana Joosep ära koolse, sis me ollime parasjagu lauda man, Mann saadeti puuti viina järele ja sis me tantseme nii et jala ollive villin!“

Nende sõnadega läks Miina peltut imetlema.

Oli ikka uhke küll — poisid olid hakkama pannud kõik värvide ülejäägid, ja nii oli vigvam alt sini-kolla-punane, keskelt roosa-lilla-valge ja ülalt taevassinine, missugune värvide pidu!

„Kas võip ka ära pruuvi?“ päris Miina.

„Ei saa!“ keelas Mihkel. „Poisid tegid mul siin kõvasti tööd ja ma lubasin neil esimesed olla. Viskasid veel kulli ja kirja, kumb enne.“

Oli saabunud tähtis hetk.

Maanu tegi ukse haagist lahti.

„Katsu, kas värv on kuiv,“ käskis Jaanu.

„Ma juba tean,“ ütles Maanu.

„Kust sa tead, kas käisid salaja proovimas?“ tõmbas Jaanu näo vingu.

„Ei käinud,“ kinnitas Maanu.

„Eile sa ei teadnud.“

„Eile on eile, aga täna on täna!“ võttis Maanu appi isalt kuulnud filosoofilise sententsi.

„Tee siis kiiresti,“ ütles Jaanu. „Mul on juba häda.“

Maanu kadus maailma kõige ilusama vetsu sisemusse. Saabus vaikus.

„Tee kähku, mul on suur häda!“ vingus Jaanu ukse taga ning püüdis ihust ja hingest vastu pidada. Lõpuks karjatas:

„Tee lahti, mul tuleb püksid!“

Maanul aga polnud teisele midagi öelda. Ta istus prillaugul ja ootas: see, mis Jaanul kippus vägisi juhtuma, ei tahtnud Maanul jälle kuidagi juhtuda.

„Kohe, oota veel vähe,“ pomises ta.

Aga siis jäi väljas kõik vaikseks.

Ja nüüd, kui keegi enam tagant ei kiirustanud, sai ta oma asjaajamisega kiiresti hakkama.

Väljudes nägi ta Jaanut väga ühemõttelises poosis toa poole kookamas: ise küürus, käed püksitagumikul.

Kõik oli klaar. „Ei võinud siis mees põõsa taha minna,“ mõtles ta. Ent viies või koguni kuues meel ütles Maanule, et sellest võib nüüd küll tõusta tuult ja tormi, millest ka tema puutumata ei jää.

Igaks juhuks hoidis ta ennast toa pool näitamast. See oli väga õige samm, sest varsti kostis toast kõva häält, ja siis juba ka õuelt.

Selle hääle omanik oli Jaanu ema, ainuke naisolevus, keda Maanu kartis.

„Kuramuse poisinaga, või tema ei lase teist peldikusse! Kui ma ta kätte saan, siis topin ninapidi sita sisse!“ Jutt oli kindlasti temast ja nüüd siis teadis Maanu, mis teda ees ootab. Nagu küülik kalpsas ta lähestikku kasvavatesse sõstrapõõsastesse, mis varjasid ta patuse kere täielikult ära.

Vanaema, kes hulk aega hiljem juhtus sealt mööda minema, kuulis, et keegi hüüab teda sõstrapõõsastest:

„Vanaemm, vanaemm, tule appi!“

Talle vaatas vastu Maanu halehirmunud nägu.

„Misasja sa säääl kükitat, nakassit tädi pelgama vai?“

„Hakkasin jah, ta lubas mul nina kaki sisse panna.“

„Sii kulunuss sulle ära kah,“ ütles vanaema, aga ise ei saanud naeru pidada.

Ja vanaema iga naeruturtsakuga hakkas Maanul kergem. Nagu oleks õnnikukoorem seljast ära võetud.

Tõsi, tädi oli Jaanu püksid juba puhtaks saanud ja tormi järellainetust tunnistas ainult sapisevõitu häält, kui ta ütles:

„Kus on ikka pääluu, mis sihandse asja välja mõtleb... Ja sina kah!“ pöördus ta Mihkli poole, kes sealsamas laua taga istus ja näis ootavat teenitud kiidusõnu oma tööle. „Oli sul vaja poisse üles õhutada, liisuheitmine, vigvam ja mis kõik!“

„Aga selle eest on ka maailma kõige etem peldik!“ jäi kindlaks paljunäinud sugulane.

Hiljem, samal päeval, kui Jaanu ja Maanu olid juba ei tea mitmendat korda vigvamit külastanud, nii et uudsuse võlu hakkas kaduma, sattusid Maanu isa ja Jaanu isa omavahel vaidlema. Nad ei leidnud üksmeelt selles, kas ühe maailmakuulsa raketodroomi ehitusel võidi kasutada vangide tööd või ei. Onu Mihklit oli vaja vahekohtunikuks, teda aga ei leitud kusagilt.

„Vast on Kunnese poole lännu!“ arvas Miina.

Kunnes oli Mihkli kooliveli ja kui Mihkel siinmail käis, ei jätnud ta Kunnest külastamata. Esiteks elab too vaevalt pool kilomeetrit eemal, teiseks ütleb ta alati: „Aa nüüd Manniga väheke juttu, ma lähä käi ära!“ Tagasi tulles on tal põu pungil ja sealt vahivad välja kahe pudeli säravad kaelad.

Pudelis aga on omatehtu — klaar ja läbipaistev, särav ja kange, nagu üks õige märjuke peab olema.

Poisid, kes olid luuresse saadetud, kuulutasid tagasi tulles:

„Onu Mihkel on täis nagu tinavile. Aga ta ütles, et enne saadeti nad raketodroomi ehitama ja pärast kuu peale.“

„Kui nii, siis olid nad täis jah,“ konstateeris Maanu isa.

Vahekohtuniku puudumisel jäi diskussioon pooleli, ei mingit otsust.

Kunnese juurest kostis veel kaua meeste jutuüminat ja hiljem ka laulujoru. Kes oleks põõsa taga kuulnud, see oleks ka kuulnud, kuidas Mihkel ütles juba kuuendat korda: „Kallis kooliveli, kui sa ükskord tuled kabelisse ja istud mu hauakünka juurde ja võtad välja sellesamase putli, siis paku mulle kah. Ma tõusen hauast üles, et maitsa seda nii hääd märjukest!“

„Pakun, kallis kooliveli, mille ei paku!“ kinnitas selle peale Kunnes.

Nad istusid õues, õunapuud lõpetasid õitsemist ja valgeid ning roosasid ebemeid aina sadas ja sadas nende peale.

Siis kui päike oli juba kadunud järve taha ja lainetesse, ja hõbedane tee päikese juurde oli sulanud eha sumedusse, tõusis Mihkel, et seada sammud koju. Aga ta ei jõudnud kaugemale kui pujusid täis kraavi serva, istus sinna jalgu puhkama.

Kui ta siis ükskord üles ärkas, vaatas talle näkku lopergusevõitu täiskuu, selle sidrunkollane pale.

Oli külm, sest kaste oli maha langenud.

Pikkamööda ajas Mihkel enda üles ja hakkas sõtsi maja poole komberdama.

Enne tarreminekut astus ta maailma kõige ilusama peldiku juurest läbi. Ei läinud sisse, aitas seinast küll.

•
Üha
enam
kaldun
kuristiku poole
keegi ei tea
millal
lõpeb
see
tee

•
Mu
üumber
on mäed
mu kohal
on taevas
ka mina muutun
halliks kaljunukiks
lumisel
nõlval

2. 01. 98

•
Lumi
mu ümber
on sulanud
ometi püsib
mu hinges
endine
nukrus

•
Öö
seletamatu
selgus mu hinges

liigun tasahilju
lõpmatuse suunas
hommikuks
jõuan
tagasi

2. 01. 98

•

Kuuvalguses
helendaval lumelagendikul
mustavad kellegi jäljed
väsinud teeline
on jõudnud
lõpuks
koju

3. 01. 98

•

Öösel
heidavad
mäed mulle varju
kuu on tõusnud
täna selle
maailma
kohale

11. 01. 98

•

Mööduvad
tuhanded aastad
hommikuks jälle
värskelt sadanud
lumi on
maas

Pean kohe algul kuulajate ees vabandama ning neid võib-olla kurvastama: ma ei kavatse rääkida mõiste ajaloo, nagu on kirjas kuulutusel, mis koostati ilma minuta. Maailma kohta käivate filosoofiliste arvamuste ajalugu oleks huvitav teema, mis avaks ilmselt mitmeid ootamatusi, aga mul lihtsalt ei ole selle jaoks piisavalt teadmisi. Aga mis põhiline — veel enne, kui me hakkame mõtlema sellest mõistest, on meil maailmaga juba asja olnud. Mitte sõnaga, aga asja endaga. Misasi see on — maailm? Kui meil poleks võimalik ilma eriliste teadmisteta mõtiskleda sellest, milles me liigume ja oleme, oleks meie olukord kahetsusväärne.

Kuulutuses antud pealkiri „Mõiste ‘maailm’ ajalugu“ ei vasta meie eesmärgile, kuid ta ei tekkinud ka juhuslikult. Oli vaja teemat kuidagi selgitada, ning nende fakultatiivsete kursuste organiseerijatele, ja ükskõik kellele teisele, tundus enesestmõistetav, et juttu tuleb mõiste ‘maailm’ ajaloo. Kas tõesti kavatseb keegi rääkida maailmast endast? Maailm on suur ja lai; temaga tegelevad paljud teadused. Juba ammu ei saa ükski neist hakkama kogu maailmaga, sellepärast on maailm jagatud osadeks, need osad veel kord osadeks ja nende osadeks. Ootamatult tahab keegi rääkida jälle kogu maailmast? Vanamoodne ja imelik!

Kas filosoofiasse ülepea kuulub niisugune teema nagu maailm? Tundub, et mitte. Igal juhul me filosoofia entsüklopeedias artiklit maailma kohta ei leia. Räägitakse universumist. On olemas teooriad universumi kohta. Aga selline lähenemine vaatab maailma ühes kindlas lõikes: universumi füüsiline ehitus, galaktikad, udugogud, kaugused, taevakehade vanus. Võib-olla maailm ongi universum? „Maailm on universum.“ Selline määratlus paneb tahtmatult võpatama ja kutsub esile ebamugavustunde. Kui meie maailm on universum, siis me jääme ilma peavarjuta tillukesele planeedile lõputu ruumi rüpes, kus peale meie poolt asustatud taevakeha on veel lugematu arv päikesi. Nende hulgas on palju selliseid, mis on meie päikesest mõõtmatus suuremad. Võrreldes kosmiliste kaugustega, mida mõõdetakse miljonites valgusaastates, on maised vahemaad, näiteks majade või linnade vahel, täiesti tühi. Inimene, kes näeb ennast tolmukübemena tillukesel planeedil, ei saa jätta mõtlemata, et tema väikesed liikumised ja teod on universumi mastaapides tühi. Tuleb välja, et väiksuse tõttu pole erilist vahet näiteks seismise ja lebamise, tõusmise ja langemise vahel. Mis siin rääkidagi. Kas sipelgas poeb lihtsalt prakku või võitleb mehiselt, ütleme näiteks õiguskorra eest oma pesas ja selle ümber, sel pole vist erilist vahet.

Nendelt mägedelt, selle hoone ülemiselt korruselt¹ paistab Moskva suure sipelgapesana. Inimeste teed lõikuvad tuhandeid kordi, nad lähevad sihikindlalt igaüks oma teed ning leiavad ööks peavarju, aga hommikul alustavad ühtäkki miljoniliste hulkadena jälle liikumist, väljuvad oma majadest, kusjuures väga vähesed astuvad kehtivale korrale vastu; ekstsesse on tühine hulk, nii et nendega võib teatava määranii mitte arvestada. Ekstsesside valgusel justkui joonistuks alles välja üldvalitsev kord, ekstsessid rõhutavad korra võitu — see on hämmastav vaatemäng. Inimene, kes hommikul kell viis allub kohusetundele nagu kategoorilisele imperatiivile, tõuseb, et kella kuueks või veel varem leib poodidesse viia; kes teeb seda harvade vahedega kohusetundlikult ja korralikult mitmeid aastakümneid igal hommikul — see sunnib meenutama tähistatava imelist korrapära, taevakehade liikumist. Aga kui vaadata universumi avarusest väikest Maad ja tillukest Moskvat, mis on asustatud miljonite mõistuslike ja mõistusetu elusolenditega, siis ei ole suuremat vahet, kas seal kehtib kord või mitte. Paistab, et kord ei ole üldse inimese väljamõeldis. Kord, mida kohtame looduses, kosmoses, taevakehade liikumises, pole sugugi halvem, vaid isegi täiuslikum ja imelisem kui inimliku kooselu kord. Tundub, et inimlik kord ainult matkib looduslikku korda ning et ühiskondlik kord jääb paratamatult looduslikule korrale alla. Erinevalt looduslikust korrast läheb inimlik kord korrastudes segamini — siis kui ta hakkab oma püsimiseks rakendama ebaproportsionaalselt palju jõudu. Samuti jääb inimkond loodusele alla oma ettevõtmiste mastaabilt. Sest isegi väga suure linna varustamine vee ja soojustega või autoteede võrgu rajamine ühele kuuendikule planeedi maismaast on üks asi, aga tohutu hulga planeedisüsteemide käivitamine enneolematu ja absoluutselt kõrvalekalduvatu täpsusega on hoopis midagi muud. Ühesõnaga, inimliku kooselu kord osutub universumi korraga võrreldes pelgaks jälgendamiseks. See ei ole isegi eriti edukas jälgendamine — ta sisaldab katkestusi.

Nüümoodi — linnulennult — vaatleme oma ühiskonda harva. Harva mõtleme sellele, milline tolmukübe on Maa ja kuidas sellel kübemel on miljardite inimeste vahele kadunud meie enda olemasolu. Kas me väldime neid küsimusi ja tõmbume teo kombel oma karpi, et mitte näha ja kuulda? Et mitte mõelda, milleks on vaja ühes galaktikas tuhandete hulgas, ühe päikese kiirtes miljonite omasuguste hulgas, ühe väikese planeedi väikesel maa-alal mingisugust tigu?

Või kes teab, ehk väldib inimkond oma rühisusele mõtlemist sellepärast, et ta on tegelikult väga tugev ning tunnetab, et talle on määratud süüdata mõistuse leek kogu universumis, saada kosmiliseks tsivilisatsiooniks? Võib-olla sellepärast uurib inimene juba nüüd galaktikaid, püüab heita pilku universumi kaugelema nurkadesse? Kas tõesti ei vii see kuhugi välja? Intuitsioon petab harva. Ta ei petnud Kolumbust, mis siis, et ta nimetas avastatud maa Indiaks: see osutus veel rikkamaks ja ennekuulmatuks maaks — Ameerikaks. Nii et mitte asjatult ei ole inimsipelgapesast välja lükatud tundlad — raadioteleskoobid, et uurida tohutuid avarusi? Ja täpsus, millega inimene

¹ Loengukursus toimus Moskva Ülikooli filosoofiateaduskonna auditooriumis, Lenini mägedel asuva Esimese humanitaarkorpuse 11. korrusel. — Siin ja edaspidi tõlkija märkus.

teeb oma esimesi, kohmakaid katseid hüpata sellesse avarusse, raisates muu-seas asjata oma esialgu veel ainsa Maa rikkusi ja muutes selle sõna otseses tähenduses tühermaaks, et saata naeruväärsele kaugusele kosmilisse tühjusesse metallitükk nägevate ja tundvate aparaatidega, on alles esimene samm? Aga pärast me õpime koguni planeetide liikumist ümber korraldama, ja võib-olla veel midagi enamat?

Ainult et juba nüüd võib täie teadmisega ütelda, et vaevalt teeb inimene midagi paremini kui loodus. Pigem jääb inimese loodud kosmiliste mastaa-pidega kord jällegi tasapisi, aga kindlalt ning võib-olla isegi katastroofiliselt alla universumi korrale, nii nagu praegune ühiskondlik kord jääb alla looduse korrale.

Aga kas siis lõpuks, kui inimene on ennast teostanud kosmoses, tõestab ta endale, et ta pole mingi liivatera, või täpsemini, et ta pole mingi tavaline liivatera — et ta on vägagi hästi võimeline kosmosega jõudu katsuma? Mitte kogu kosmosega loomulikult, ainult osaga.

Või on kõik need inimese ponnistused kuhugi lennata, midagi lõhata, midagi radikaalselt ümber korraldada sõna otseses mõttes hullumeelsus? Ajutine, lapsik ja siiski hirmus eksitus? Mis siis, kui nähtav universum, kuhu inimene tormab, varjab oma olemust? Mis siis, kui temas ei valitse mitte massi ja vahemaa seadus, vaid mingi teine, seni teadmata põhimõte? Kas see tegelikult ei olegi nii? Füüsika ei suuda leida aine algosakest. See, millest universum koosneb, on tõtt-öelda teadmata. Mis teda koos hoiab, mis teda valitseb, kus on tema algus, kus lõpp — see kõik on teadmata.

Inimene kujutleb ennast tolmukübemena ja sellepärast vehkleb kosmilises ruumis, et kinnitada endale oma suurust, kinnitades aga tegelikult oma tühisust. Samal ajal on inimese kujutus endast kui universumi tühisest osakesest pinnapealne ja teisejärguline. See kujutus tekib siis, kui inimlapse algne kuninglik maailmatunnetus ja loogilised argumendid on unustatud. Loogika väidab, et me ei saa olla universumi terviku väikene osa. Oletame, et universum on lõpmatu. Igasugune lõpmatus on lõpmatu. Igasugune lõpmatus on võrdne teise lõpmatusega, sest lõpmatus ei saa olla lõpmatusest väiksem. Me oleme osa lõpmatust universumist. Järelikult on igaüks meist kui universumi osa lõpmatu ja universumiga võrdne. Oletame, vastupidi, et universum on lõplik. Kui ta on lõplik ja seejuures ainus (vastasel korral ei oleks ta universum, vaid mingi teise terviku osa), siis on tal üks radikaalne omadus: vaatamata oma lõplikkusele ei puudu temas midagi. See tähendab, et talle on omane täius. Järelikult on iga universumi osa selline, et ilma temata täiust ei oleks, s. t. iga väiksemgi osa on tervikuga selles mõttes võrdväärne, et ta osutub samas mõttes täiuse tingimuseks nagu kõige suurem osa või kõik osad kokku.

Need süllogismid on niisama tõepärased kui matemaatika. Aga nad ei veena meid. Nad veensid inimest, kes võttis metafüüsikat tõsiselt. Meie aga põlgame metafüüsikat. Meie meetod on dialektika, mis rabab metafüüsika jalust. Mis siis, et me oleme lõpmatud. Kõik on suhteline. Lõpmatus on lõplik! Vastandite ühtsuse seadus väidab, et lõplikkus ja lõputus on teatud mõttes üks ja seesama. Täius on samuti suhteline, täius on tühjus, tühjus on

Nendelt mägedelt, selle hoone ülemiselt korrusel¹ paistab Moskva suure sipelgapesana. Inimeste teed lõikuvad tuhandeid kordi, nad lähevad sihikindlalt igaüks oma teed ning leiavad ööks peavarju, aga hommikul alustavad ühtäkki miljoniliste hulkadena jälle liikumist, väljuvad oma majadest, kusjuures väga vähesed astuvad kehtivale korrale vastu; ekstsesside valgusel justkui joonistuks alles välja üldvalitsev kord, ekstsessid rõhutavad korra võitu — see on hämmastav vaatemäng. Inimene, kes hommikul kell viis allub kohusetundele nagu kategoorilisele imperatiivile, tõuseb, et kella kuueks või veel varem leib poodidesse viia; kes teeb seda harvade vahedega kohuse-tundlikult ja korralikult mitmeid aastakümneid igal hommikul — see sunnib meenutama tähistaeva imelist korrapära, taevakehade liikumist. Aga kui vaadata universumi avarusest väikest Maad ja tillukest Moskvat, mis on asustatud miljonite mõistuslike ja mõistusetu elusolenditega, siis ei ole suuremat vahet, kas seal kehtib kord või mitte. Paistab, et kord ei ole üldse inimese väljamõeldis. Kord, mida kohtame looduses, kosmoses, taevakehade liikumises, pole sugugi halvem, vaid isegi täiuslikum ja imelisem kui inimliku kooselu kord. Tundub, et inimlik kord ainult matkib looduslikku korda ning et ühiskondlik kord jääb paratamatult looduslikule korrale alla. Erinevalt looduslikust korrast läheb inimlik kord korrastudes segamini — siis kui ta hakkab oma püsimiseks rakendama ebaproportsionaalselt palju jõudu. Samuti jääb inimkond loodusele alla oma ettevõtmiste mastaabilt. Sest isegi väga suure linna varustamine vee ja soojusega või autoteede võrgu rajamine ühele kuuendikule planeedi maismaast on üks asi, aga tohtu hulga planeedisüsteemide käivitamine enneolematu ja absoluutselt kõrvalekaldumatu täpsusega on hoopis midagi muud. Ühesõnaga, inimliku kooselu kord osutub universumi korraga võrreldes pelgaks jäljendamiseks. See ei ole isegi eriti edukas jäljendamine — ta sisaldab katkestusi.

Niimoodi — linnulennult — vaatleme oma ühiskonda harva. Harva mõtleme sellele, milline tolmu kübe on Maa ja kuidas sellel kübemel on miljardite inimeste vahele kadunud meie enda olemasolu. Kas me väldime neid küsimusi ja tõmbume teo kombel oma karpi, et mitte näha ja kuulda? Et mitte mõelda, milleks on vaja ühes galaktikas tuhandete hulgas, ühe päikese kiirtes miljonite omasuguste hulgas, ühe väikese planeedi väikesel maa-alal mingisugust tigu?

Või kes teab, ehk väldib inimkond oma tiibisusele mõtlemist sellepärast, et ta on tegelikult väga tugev ning tunnetab, et talle on määratud süüdata mõistuse leek kogu universumis, saada kosmiliseks tsivilisatsiooniks? Võib-olla sellepärast uurib inimene juba nüüd galaktikaid, püüab heita pilku universumi kaugetesse nurkadesse? Kas tõesti ei vii see kuhugi välja? Intuitsioon petab harva. Ta ei petnud Kolumbust, mis siis, et ta nimetas avastatud maa Indiaks: see osutus veel rikkamaks ja ennekuulmatuks maaks — Ameerikaks. Nii et mitte asjatult ei ole inimsipelgapesast välja lükatud tundlad — raadioteleskoobid, et uurida tohutuid avarusi? Ja täpsus, millega inimene

¹ Loengukursus toimus Moskva Ülikooli filosoofiateaduskonna auditooriumis, Lenini mägedel asuva Esimese humanitaarkorpuse 11. korrusel. — Siin ja edaspidi tõlkija märkus.

teeb oma esimesi, kohmakaid katseid hüpata sellesse avarusse, raisates muu-seas asjata oma esialgu veel ainsa Maa rikkusi ja muutes selle sõna otseses tähenduses tühermaaks, et saata naeruväärsele kaugusele kosmilisse tüh-jusesse metallitükk nägevate ja tundvate aparaatidega, on alles esimene samm? Aga pärast me õpime koguni planeetide liikumist ümber korraldama, ja võib-olla veel midagi enamat?

Ainult et juba nüüd võib täie teadmisega ütelda, et vaevalt teeb inimene midagi paremini kui loodus. Pigem jääb inimese loodud kosmiliste mastaa-pidega kord jällegi tasapisi, aga kindlalt ning võib-olla isegi katastroofiliselt alla universumi korrale, nii nagu praegune ühiskondlik kord jääb alla looduse korrale.

Aga kas siis lõpuks, kui inimene on ennast teostanud kosmoses, tõestab ta endale, et ta pole mingi liivatera, või täpsemini, et ta pole mingi tavaline liivatera — et ta on vägagi hästi võimeline kosmosega jõudu katsuma? Mitte kogu kosmosega loomulikult, ainult osaga.

Või on kõik need inimese ponnistused kuhugi lennata, midagi lõhata, midagi radikaalselt ümber korraldada sõna otseses mõttes hullumeelsus? Aju-tine, lapsik ja siiski hirmus eksitus? Mis siis, kui nähtav universum, kuhu inimene tormab, varjab oma olemust? Mis siis, kui temas ei valitse mitte massi ja vahemaa seadus, vaid mingi teine, seni teadmata põhimõte? Kas see tegelikult ei olegi nii? Füüsika ei suuda leida aine algosakest. See, millest universum koosneb, on tõtt-öelda teadmata. Mis teda koos hoiab, mis teda valitseb, kus on tema algus, kus lõpp — see kõik on teadmata.

Inimene kujutleb ennast tolmukübemena ja sellepärast vehkleb kosmilises ruumis, et kinnitada endale oma suurust, kinnitades aga tegelikult oma tü-hisust. Samal ajal on inimese kujutlus endast kui universumi tühisest osakesest pinnapealne ja teisejärguline. See kujutlus tekib siis, kui inimlapse algne ku-ninglik maailmatunnetus ja loogilised argumendid on unustatud. Loogika väidab, et me ei saa olla universumi terviku väikene osa. Oletame, et univer-sum on lõpmatu. Igasugune lõpmatus on lõpmatu. Igasugune lõpmatus on võrdne teise lõpmatusega, sest lõpmatus ei saa olla lõpmatusest väiksem. Me oleme osa lõpmatust universumist. Järelikult on igaüks meist kui univer-sumi osa lõpmatu ja universumiga võrdne. Oletame, vastupidi, et univer-sum on lõplik. Kui ta on lõplik ja seejuures ainus (vastasel korral ei oleks ta universum, vaid mingi teise terviku osa), siis on tal üks radikaalne omadus: vaatamata oma lõplikkusele ei puudu temas midagi. See tähendab, et talle on omane täius. Järelikult on iga universumi osa selline, et ilma temata täiust ei oleks, s. t. iga väiksemgi osa on tervikuga selles mõttes võrdväärne, et ta osutub samas mõttes täiuse tingimuseks nagu kõige suurem osa või kõik osad kokku.

Need süllogismid on niisama tõepärased kui matemaatika. Aga nad ei veena meid. Nad veensid inimest, kes võttis metafüüsikat tõsiselt. Meie aga põlgame metafüüsikat. Meie meetod on dialektika, mis rabab metafüüsika jalust. Mis siis, et me oleme lõpmatud. Kõik on suhteline. Lõpmatus on lõplik! Vastandite ühtsuse seadus väidab, et lõplikkus ja lõputus on teatud mõttes üks ja seesama. Täius on samuti suhteline, täius on tühjus, tühjus on

täius! Me oleme ju ometigi filosoofia kaasaegsel tasemel! Sellepärast me lükame juba lävelt metafüüsilise loogika tagasi. Kas on inimene universumi taustal tühiselt väike ja gigantsete põlevate taevakehade foonil on tema sebi-mine mõttetu, või on inimene universumiga võrdne ja iga tema tegu jätab jälje universumi tervikusse? Kes teab, võib-olla on kvantiteedi kvaliteediks muutumise seaduse järgi mõlemad väited õiged: teod on mõttetud ja teod on tähendusrikkad, kõik voolab, oleneb, kuidas vaadata, vaatad siit, ja justkui tundub nii, vaatad sealt, ja kõik paistab teisiti.

Loogilisi järeldusi me ei usu. Milleks need lõpmatuse paradoksid — need rafineeritud peensused! Sügav ja isegi sadistlik ükskõiksus mõistuse suhtes on meie tänane ühine iseloomujoon. Meile on täiesti ükskõik, mida nad seal kellelegi tõestavad. Me tuginema vaistule ja on hea, kui mõnikord kontrollime oma vaistu arvestustega. Ükskord ma lahendasin koos viienda klassi tüdrukuga füüsika ülesandeid. Mitte et ta poleks suutnud materjali omandada, ei, aga ta sattus ühtmoodi ummikusse nii keeruliste kui ka lihtsate ülesannete lahendamisel. Ta ei võtnud lahendatut omaks; lahendatu ei lisanud talle kindlustunnet, vaid vastupidi — mida rohkem tehteid oli sooritatud ja kirja pandud, seda rohkem kasvasid tüdruku kahtlused. Äkki ma taipasin: sa ei usu, et matemaatilised tehted annavad õige tulemuse? Ta ei uskunud. Kas sa korrutustabelit ka ei usu? Ei. Et kaks korda kaks on neli? Tüdruk tunnistas üllatunult, et ei usu, et kaks korda kaks on neli. Miski ei olnud siin tema jaoks veenev; talle tundus see lõksuna. Lõksuna ei tundunud see mitte ainult sellele tüdrukule: nüüdisaja inimene ei usu, et kaks korda kaks on neli. Rääkimata loogikast, mis väidab, et inimene on võrdne universumiga. Isegi selline loogika, et maa tallamisel tekib äratallatud maa, ei veena kedagi. Aga äkki ei teki?

Meis kõigis on teatud põlgus filosoofia ja tema jõuetute arutluste vastu. See põlgus on ainult viiakuse pärast pehmentatud ebakindla oletusega, et äkki seal filosoofias siiski midagi on. Tõsi küll, neid kahtlusi, et seal filosoofias midagi on, jääb aina vähemaks. Annab otsida filosoofi, kes filosoofiasse usuks. Massikommunikatsioonis esinev filosoofia üritab kogu aeg teeselda, et tema käes on veel mõned mahamängimata trumbid, kuigi paistab, et tegelikult pole tal käes midagi. „Filosoofilistest ideedest“, kuigi nad on tühistunud viimase tühjuseeni, võetakse välja viimane vaevalt tajutav kasu. Selle protsessi ainus tagajärg on võõristuse kasv filosoofia vastu.

Me ei usalda arutlust, vaid intuitsiooni ja tahet. Ning paistab, et tahtest on alles jäänud vaid tahtmise tahe. Mida suurem on peataolek, seda rohkem me juhindume oma käitumises tahtest, ning oleme aina vähem valmis endale oma peataolekut tunnistama. Keegi võib ju peata olla, aga mitte mina! Aga isegi kui ma olen peata, siis ei tohi seda välja näidata, et mitte asetada ennast rumalasse olukorda.

Me vajame veendunud tahet just nimelt peataoleku tõttu. Me ei ole peata mitte ajutiselt ja osaliselt, vaid niipalju, kuipalju me käime kahel jalal. Me oleme peata sellepärast, et meil ei õnnestu ennast kuidagi koguda. Piisab mõttesse jäämisest, ja me vähemalt kahestume. Sellepärast me üritamegi üldse mitte mõttesse jääda, eriti siis kui „tegeleme filosoofiaga“. Me ei taha oma

peataolekut endale tunnistada — ning sellega siiski tahtmatult tunnistame, et otsime ennast. Kui me ei oleks peata, siis mis mõte oleks meil ennast otsida! „Otsi iseennast!“ ei ole üksikutele, väljaspool enamuse kolonni lonkavatele indiviididele mõeldud rehabilitatsiooniprogramm, vaid igauhe asi. Ning paistab, et igauhe esimene asi.

Kui keegi ütleb: mis minust otsida? Siin ma olen, ja et sina selles veenduksid, võin ma sind õlale patsutada. Kuid tuleb välja, et inimesele jääb väheks lihtsalt leida oma keha ruumis, näiteks mingisuguse maise või kosmilise ruumi koordinaatides (Kuul). Inimene võib väga üksikasjaliselt määratleda oma asukoha ajas ja ruumis, leida oma punkti kõige detailsemal kaardil ja kõige täpsemas kalendris. Vaatamata sellele ei tarvitse inimene ennast leida. Enda leidmisest ruumis jääb väheks. On vaja ennast leida maailmas. Leida oma koht mingis keskkonnas, näiteks mõnes Ida-Euroopa lausmaa linnas või külas, on liiga vähe. Inimene pole ennast leidnud isegi siis, kui tal on maja ja koguni sissekirjutus. Tuleb leida oma koht maailmas. Mida see peaks tähendama?

Teatavasti on oma koha leidmine maailmas raske. Öeldakse, et Venemaal on ennast eriti raske leida. Paljud ei leiagi. Asja ei muuda see, et nad lõpuks ikka kuidagi kohanevad. Inimestel, kes ennast pole leidnud, ei jää loomulikult üle midagi muud kui kohaneda — näiteks kujuneda kultuuriliseks isiksuseks, konstrueerida see käepäraste vahendite abil. Käepäraste vahendite hulka kuuluvad muidugi ka paljud äratundmata ja leidmata „mina“ osad, aga selline kujunemine inimese „mina“ ei rahulda. Ta rahuldab kedagi teist. Ja kuidas see saakski teisiti olla, kui kujuneja, kujundades ennast, kujundab tegelikult kedagi teist. Ennast ta ju ei leidnud, sellepärast kohandaski endast kellegi teise.

Küsi teistmoodi: me ei küsi mitte selle järele, kuidas leida ennast või kuidas leida oma kohta maailmas, vaid — kuidas leida maailm? Vahest sellepärast ei õnnestugi meil leida oma kohta maailmas, et me ei otsi mitte ainult tundmatut ennast, vaid me otsime teda ka teadmata kust?

Oma peataolekus me ei suuda ennast leida mitte sellepärast, et meiega on juhtunud midagi tavatut, mida peaks häbenema nagu rumalust, vaid sellepärast, et me ei tea, kust otsida: me ei tea, kus on maailm. Me oleme maailmas, ja maailm on teadmata kus. Võib-olla ei olegi maailma enam. Me ei leia oma peataolekus ennast, sest ei ole seda, milles on meie koht. Asi ei ole meis, vaid maailmas.

Võimalik, et meile öeldakse selle peale, et me oleme kolme männi vahele ära eksinud. Siin see maailm on: kõik, mis on ümberringi; see, mis on kaugel, ja see, mis on lähedal — kõik, mis on olemas, ja kõik, mida ei ole —, kõik on maailm. Maailm on lihtsalt kõik. Kreeklased nimetasidki seda nii: *to pan, ta panta* — kõik, terve, igasugune. Ehk polegi vaja asju keeruliseks ajada? Võib-olla polegi olemas midagi lihtsamat kui maailm, sest ta on vastavalt oma määratlusele kõik: võta kõik, ära jäta midagi välja, ja sa saad maailma. Haarata ja mõista sulanduvate ja segunevate piiridega üksikuid asju — see on tõepoolest raske, aga maailm? Siin ta on: vaata ja ela. Kas mitte sellepärast, et ta on „kõik“ — see on äärmiselt lihtne —, jätsid tõsised ja asjalikud filo-

soofid (mitte sellised nagu meie) maailma oma tegevuspiirkonnast välja. Nad tegelevad tähtsamate ülesannetega, nagu kõikjale ulatuva maailma vahetu antusega; maailmavaadetega, mis võivad, muuseas, olla õiged või valed. Just selles valdkonnas käib keevaline sõnasõda. Siin pingutavad filosoofid mõistust, et väejuhi läbitungiva pilguga, otsekui kõrgendikult, kust kõik (*sic!*) on näha, vaadelda filosoofilise instrumendiga varustatult nähtuste kirevat paljust, hinnata nende tõelist olemust, heita kõrvale ebaoluline, mööduv, aktidentsiaalne — need detailid, mis segavad ülesannet, et siis suunata tervikuna haaratud maailmanähtused mingitesse rööbastesse — õigetesse rööbastesse terviku seisukohalt. Muidu nad läheksid veel valesti!

Sellele võib rahulikult vastu väita, et kõik, mida me näeme, kui me midagi näeme, on maailma osad. Me ei näe kunagi maailma tervikuna. Kui on ülepea olemas midagi põhimõtteliselt nähtamatut, siis see on maailm.

Maailma ei saa näha mitte sellepärast, et ta on suur ega sisalda ainult seda, mis on, vaid ka seda, mis potentsiaalselt võib olla; ja mitte sellepärast, et igaüks näeb maailma erinevalt; ja mitte sellepärast, et maailmas, mida ma näen, ei ole mind, aga maailmas, mida näeb keegi teine, ma olen; nii et tegemist ei ole kunagi terve maailmaga, ning järelikult ei ole tegemist maailmaga. Maailma ei saa näha just nimelt seetõttu, et tundub, et teda on kõige lihtsam näha: seetõttu, et ta on tervik. Püüdes mõttega maailma haarata, ei sõna me juhuslikult: terve maailm, kõik kokku. Aga kõik ei ole [tervikus] koos mitte sellepärast, et ta on kokku loetud. Samamoodi ei omanda kunstiteos terviklikkust (цельность) mitte siis, kui ta lõpuks sisaldab inimeste, loomade, taimede, mineraalide ja kõikide muude asjade kõikvõimalikke kujundeid. Tervik ei tule esile kui osade summa, vaid alati vastupidi: me räägime summast siis, kui tunnetame tervikut. Kõike kokku arvestatakse, tervikut tunnetatakse. Tervik ei ole mõõdetav summaga. Summat määratakse tervikust lähtuvalt, summa ja terviku samasus on ideaal. Me ei ütle, et „taldrik on terve“ mitte siis, kui ta on ääreni täis. Kõik maailma asjad — suhtelised tervikud — eksisteerivad kui suhteliselt terved. Maailm — see on absoluutselt terve, tervik kui niisugune. Nii nagu ääreni täis taldrik ei ole terve, nii ka terve maailm ei ole kõikide asjade kuhi kokku. Kurjust ja kaost ei ole maailma terviku jaoks vaja, vastupidi.² Võiks öelda, et maailm eksisteerib kui kunstiteos, mille täiust ei saa välja arvestada, vaid ainult tunnetada. Aga õigem oleks öelda vastupidi, et kunstiteos eksisteerib samamoodi nagu maailmatervik, teostudes niivõrd, kuivõrd ta saavutab terviklikkuse.

Loogika ei veennud meid, et meie kui lõputuse osa oleksime ise lõputu või et kõigist meist kui terviku osast sõltub, kas tervik on terviklik või mitte. Kuid kaudselt loogika siiski midagi tõestas. Ta sundis meid mõtlema, et maailm — terve maailm — ei eksisteeri mitte kui osade summa ja mitte kui koordinaadistikuga ruum. Seesama tõde vilksas meie silme eest mööda, kui me rääkisime, et oma koha leidmine maailmas ei tähenda geograafilise asukoha määratlust Ida-Euroopa lausksmaal. Maailm ei eksisteeri kui elementide paljus. Sellepärast tahetakse meid laia žestiga „siin ümberringi see maailm ju on!“ nii-öelda meelemõistusele tuua. Me kuuleme selles hüüatuses midagi

² S. t. kurjus ja kaos vajavad oma olemiseks maailmatervikut ja sõltuvad temast.

ebaladusat. Meile näidatakse asju, palju asju, aga tahetakse, et me näeksime neis seda, mida neis näha ei saa; mida võib ainult nende asjade tagant aimata ja tunnetada: täiust. Mina seda täiust ei tunneta, võimalik, et maailm on minu jaoks ammu koost lagunenu. Žest „siin ümberringi see maailm ju on“ varjab endas soovi mitte märgata, et maailma tervikuga pole kõik korras.

Maailma ei saa näha, isegi kui väga tahta, isegi siis mitte, kui me ta määratleme ja ütleme: seal ta on — äärepiiride sees. Aga maailm on piirmine tervik ise. Me ei tea, mis on tervik, aga me tunneme ta ära. Me oleme harjunud sellega, et tervik on alati suhteline, aga maailm on absoluutne tervik, mille harjumust meil ei ole. Samal ajal me lausume igal sammul kergelt ja veendunult: maailm, terve maailm, kogu maailm. Maailmale muudkui antakse hinnanguid: maailm on suur ja lai, maailm on väike ja kitsas, maailm on kaunis, maailm on vangla. „Inimese vaim on vangis. Seda vanglat nimetan ma ‘maailmaks’, maailmaliseks antuseks (мировой данностью)“ — nii alustab oma raamatut üks vene filosoof. Maailma saab kinkida. See tähendab, et mingisuguse teadmise abil — aga mitte esemete ühelugemise tagajärjel — me teame, et on olemas niisugune asi nagu täius. Me aimame, et ta on olemas. „Terve maailm“ tuleb ette, kui meid haarab tunne, mis ei piirdu meie kehaga, vaid ulatub kõikjale. Selliseks tundeks võib olla näiteks põhjusetu rõõm, mida terve mõistus peab äärmiselt kahtlaseks. Põhjusetu rõõm täidab kogu maailma ja meie tundub sel hetkel, et maailm on hea ja me teame kaheldamatult, et maailmas ei ole midagi, mida rõõm ei puudutaks. See tähendab, et kogetav tunne haarab endasse mingil moel terve maailma. Varem me nägime maailmas näiteks tumedamat ja heledamat poolt, maailm jagunes omaks ja võõraks territooriumiks, aga nakatavas rõõmus on ta üks, üleni hea, terve — kui ta ei oleks üleni hea, siis ka rõõm ei oleks selline. Või vastupidi. On seisundeid, kus kogu maailm — just nimelt kõik — on justkui õõnes, kõiges viirastub pettus, sobimatus, kõik on lõhestatud, isegi meie ise. Sellised seisundid meile ei meeldi ja me üritame neid hajutada. Aga nad ühendavad meid terve maailmaga.

Nüüd öeldakse meile, et need on ju ainult meeleolud — mingisugune psühholoogia. Sisukate kontseptsioonidega opereeriv filosoofia tahetakse asendada psühholoogiaga, või mis veel hullem, mingisuguse impressionismiga, mõttevirvendusega. Tuleb kõvasti kinni haarata mõistest, seda hoida ja mitte käest lasta. Paljud mis meeleolud võivad kellelgi olla. Tõsi küll, tuletatakse meelde, et Heideggeri filosoofias on meeleolul (настроение) tähtis koht.³ Heideggeri osa kaasaegses mõtlemises enam nii väga ei vaidlustata. Tänu Heideggerile hakkab meeleolu mõiste imbuma akadeemilisse filosoofiasse. Nii näiteks leiame meeleolu kohta väikese artikli „Filosoofia entsüklopeedilisest sõnaraamatust“. Viieköitelises filosoofia entsüklopeedias juba muuseas mainiti, et tasapisi imbuvad filosoofilisse teadvusesse (mitte igasugusesse, aga personalistide omasse, mis pole muidugi veel päris meie filosoofiline teadvus) niisugused „filosoofia jaoks harjumatud mõisted“, nagu meeleolu, hool ja hirm, mis väljendavad „inimese eksistentsi teravaid momente“.

³ Heideggeri vene keelde tõlkides tähistab Bibihhinil *настроенное* Heideggeri mõistet Stimmung. Eestikeelses tõlkes olen vastena kasutanud nii „meeleolu“ kui ka „tuju“.

Väidetavalt on nad „inimese eksistentsi momendid“. Ilmselt siis on inimese kui muutumatu substantsi olemisele omased teatavad seisundid, aktsidentsid, mille hulka kuulub ka meeleolu. See seletus tugineb üldmõistetavusele. Tunne ära ammu kuulnud jutu: on inimene, on tema meeleolud, mis tulevad ja lähevad, aga sellest pole lugu, sest kogemus jääb, isiksus muutub aina rikkamaks; ta toitub läbielatud meeleolude energiast, ja küpseb, analüüsides oma meeleolude vahetumist.

Juba mainitud artikkel meeleolu kohta pakub välja koguni definitsiooni: „meeleolu on inimese elutunnetuse terviklik vorm“. Kuidas seda mõista? Kõik oleks jälle justkui enesestmõistetav: on olemas inimese elutunnetus; teavad ju kõik, et me üheaegselt elame ja tunnetame, et elame. Meie elutunnetus voogab — nagu jõgi, millest olevat rääkinud Herakleitos, või nagu teadvus, millest räägitakse kahekümnendal sajandil. Elutunnetus on järelikult mingisugune eluvoog. Kõik voolab, kõik muutub, või vastupidi: kõik voolab ja midagi ei muutu. Asi ei puuduta detaile, vaid seda, et meie elutunnetus on deformeerumata voog, mis meeleolus omandab tervikliku vormi.

Kust tuli see terviklik vorm? Kuidas jätkus temast kogu elutunnetuse voo kallasteks? Selle küsimuse peale neil midagi kosta. Definitsiooni autori arvates käib jutt jällegi liiga enesestmõistetavatest asjadest. Kuidagi see vorm järelikult ulatus üle eluvoo, et saada tema kallasteks! Me näeme, et kõigi asjadega on nõnda: kord nad sulanduvad ja lagunevad, nii et pole võimalik kokku korjata, kord nad tahenevad terviklikuks vormiks. Väidetavalt on ühtne ja terviklik vorm elu ja kõige olemasoleva seadus. Organismid, sotsiaalsed protsessid, korallid — kõik asjad kristalliseeruvad teatavas mõttes terviklikku vormi. Tervikliku vormi abil on siin maailmas korraldatud kõik. Lõppude lõpuks on isegi kaos lihtsalt tervikliku vormi nõrgenemise teatav aste. Väidetavalt algab ka igasugune tunnetus „eristusteta terviku kujutlusest“; kui tervikut ei oleks, siis ei saaks me midagi tunnetada. Järelikult öeldakse, meid häbistades, et ei ole vaja küsida, kust tuli terviklik vorm. Ilma terviklike vormideta poleks ei olevat ega tunnetust. Ka maailm on, muuseas, terviklik vorm, ja nimelt ülim — kõige kõikehõlmavam terviklikkus.

Mis on see terviklikkus? Too küsimus ilmselt juba ärritab filosoofi, kes tegeleb tõsiste probleemidega. — See on iseenesestmõistetav terviklikkus, on selge! — Aga siiski? — See on ühtsus! — Aga mis on ühtsus? — Ühtsus on ühe ehk ühese omadus. — Mis on ühesus?⁴ Õigemini, mis on üks? — Üks on arv. — Mis on arv? — Ei tea. Arvu määratlust ei ole olemas. Arv määratletakse hulga kaudu, hulk määratletakse ülelugemise kaudu, ülelugemine ühe kaudu. Üks on arv. Kuidas me seda protseduuri ka ei formaliseeriks; näiteks võib kvantiteedi mõistele tuginedes määratleda arvu kui „mõistet, mis määratleb esemete kvantitatiivseid omadusi“, kus kvantiteet on defineeritud kui „üldise ja ainsa peegeldus“, kus omakorda „ainus“ on defineeritud kui „hulga algus“, hulk — kui „klass“, klass kui „elementide kogum“, s. t.

⁴ Olen mõistet *единое* vastavalt vajadusele tõlkinud terminitega „üks“ ja „ühesus“ ning adjektiivi puhul terminiga „ühene“. Terminil *единое* on Bibihhini filosoofilises diskursuses eriline koht, sest sellega tõlgib ta ka ühte antiikfilosoofia põhimõistet — to hen. *Единство* on tõlgitud kui „ühtsus“.

jälle — ühtede ühtsus ehk arv. Võib formaliseerida veel abstraktsemalt: arv on „kõikide võrdarvsete klasside klass“, kus „võrdarvset klassid“ on need, mille kõikide elementide vahel on üksühesed vastavused, s. t. ühe klassi elementidele vastab ilma igasuguse kahemõttelisuseta üks teise klassi element. Kuid „klassi elementi“ ei ole võimalik teisiti defineerida kui ühte, aga üks on arv. Ühegi formaliseeringu abil me ei pääse arvu määratlemisel tautoloogiast. Me ainult eksitame iseennast, et mitte kohtuda selle mõistetamatu arvu ja ühega. Ühtsus on ühesus, ühesus on üks, üks on arv, arv on ühtede kokkulugemine ehk ühtede kvantiteet. Stopp! Edasiteed ei ole.

Võib-olla oleks aeg mõõtu pidada? Kas me pole nagu see koolitüdruk, kes ei uskunud, et kaks korda kaks on neli? Meie jõuame ummikusse juba ühe juures. Eksisime ära isegi vähema kui kolme männi vahel. Lõppude lõpuks tuleb järgida filosoofilise korralikkuse reegleid ja mitte norida tühiastjade pärast, vaid asuda asja kallale. Kõik ju teavad, mis on üks! Üks on üks. Meile öeldakse, et jätke need sõnatrikid. Nii palju tähtsaid asju on teha ja lahendada, ärge otsige probleeme sealt, kus kõik on selge ja lihtne. Aitab mõistuse paradoksides, pöörduge elu enese poole.

Elu, muuseas, toetub nüüd teaduslikele alustele. Kogu teadus on matematiseeritud. Aga meie siin arutleme, et ei ole teada, mis on arv — matemaatika alus! Tõsi küll, seda teati ennegi, et arvu ei saa defineerida, aga see ei seganud matemaatika arengut. Isegi vastupidi. Metafüüsikast vabanedes hakkasid matemaatika ja teised teadused enneolematu kiirusega progresseeruma, saavutades tulemusi, milleni inimkond mitte kunagi varem pole jõudnud. Ning matemaatika ja teadused arenevad veelgi, kui neile ei hakata kaikkaid kodaratesse loopima, meenutades, et arvu ei saa määratleda.

Teaduse erakordne unustusvõime hoolitseb oma operatsioonide õigsuse ja täpsuse eest ega mõtle, ning vastavalt oma olemusele pole kunagi võimeline mõtelda sellele, mis on väljaspool neid operatsioone; sellele, millega ta enne teaduslikku töötlemist kokku puutub, sest teaduse aine saab olla ainult see, mis on eelnevalt allutatud teaduslikule analüüsile. See teaduse erakordne unustusvõime loob pinnase teaduse arenguks ka siis, kui Maa peal ei ole enam maad, kui tuleb lahendada autonoomsete, klaaskupliga ümbritsetud kolooniate elutalituse probleeme, kui ei ole alles jäänud enam mingisugust olemist (бытие), siis loob ta oma kõige peadpööravamad leiutised, alles siis vabaneb ta kõigest segavast. Teaduse võime unustada kõike seda, mis ei ole teaduslik, ei tulene sugugi teadustöötajate eksitusest, vaid sellest, et teadus lubas endale ükskord igaveseks unustada, et ta ei tea, misasi on arv. Justkui unes opereerib teadus arvudega, teadmata, mis need on, teades ainult, et ta opereerib ning et ta on võimeline jätkama arvudega opereerimist. Kas see, et teadus on olemise suhtes ükskõikne — olemuslikult ükskõikne, sest põhimõtteliselt ei näe ta midagi peale oma operatsioonide, ning nendes operatsioonides minnakse olemisest, ehkki ta on vältimatu, hoolikalt mööda — kas ka see teaduse ükskõiksus olemise suhtes ei lähtu sellest, et teadus ei tea, mis on arv, üks ja ühtsus?

Milline imelik arvamus! Teadus libiseb olemisest kõrvale, sest ta ei taha mõelda selle peale, mis on arv ja ühesus? Siinkohal meenub meile ootamatult,

et iidse määratluse kohaselt on ühesus olemine. Imelik, aga Platoni „Parmenideses“ oli tõesti nii, ning mitte ainult seal. Olemine on üks, üks on olemine — sellel põhineb tegelikult kogu antiik. Ja kogu keskaeg. Ja uusajal läks muide samuti kaua aega, enne kui unustati, et olemine on ühene. Kas siis tõesti on olemine teaduse ja tehnika valdkonnast välja jäänud sellepärast, et unustati küsida, mis on arv, mis on arvu alge — see ühene? Ei või olla! Milleks sellised äärmused ja paradoksaalsed järeldused! Kas tõesti peavad teadus ja tehnika iga ühe kohal peatuma ja järele mõtlema, et selles olemist näha!

Pealegi, kreeklased rääkisid ilmselt teravmeelset mõistujuttu. Tegelikult tahtsid nad ütelda, et olemine pole võimalik ilma ühtsuse ja ilma terviklikkusest; et olemine eelistab terviklikke vorme. Ebamäärane ürgne udukogu kägardub nutsakutena kokku, kondenseerub kangasteks, niitideks, pillikeelteks — moodustab arvulisi struktuure. Selles mõttes, väidetakse meile, eelistabki olemine terviklikku vormi ja arvu, aga kreeklased — paradoksides armastajad — väljendasid seda ilmselget fakti veidras sõnastuses: ühesus on olemine, olemine on ühesus.

Ei. Platon ei väida „Parmenideses“ mitte seda, et olemine eelistab ühtsust ja et kõik seondub terviklikkusega ja moodustab tasapisi arvulisi struktuure. Platon ja kogu klassikaline filosoofia räägivad kangekaelselt, et ühtsus ei ole olemise omadus ega tendents, olemine on ühesus, ühesus on olemine, *unum et esse convertuntur*. Mitte mingi dialektika abil seda mõistatust ei lahenda. Me võime ainult keelduda seda nägemast. Või siis võime jälle kord ümber kirjutada filosoofia ajaloo. Aga parem oleks, kui me mäletaksime, mis siis, et me ei mõista, et see ajalugu ütleb: *unum et esse convertuntur*, olemine ja ühtsus on teineteiseks pööratavad. Mitte nii, et olemine aja jooksul arenedes omandab ühe omadused, või et tal on algusest peale mõningad ühe tunnused, vaid nii: olemine on üks, ning ei ole ühte, mis ei oleks olemine, ja ei ole olemist, mis ei oleks üks. Jõuamegi ummikusse.

Vaat siis, nüüd sattusime oma antiikse paradoksiga veel ummikusse. Võimalik, et see paradoks on õnnestunud juba ammu lahti seletada. Milleks siis eksisteerib filosoofia ajalugu kui iseseisev distsipliin! Või on lahendus veel lihtsam: isegi kui see paradoks ei ole lahti seletatud, on teada, et Platon on metafüüsika, aga metafüüsika on ületatud. Heidegger purustas metafüüsika. Kas mitte tema ei seadnud oma ülesandeks metafüüsika destruktsiooni? Kuidas saab veel pärast seda rääkida tõsiselt ühest, mis on olemisega teineteiseks pöörduv? Tegemist on pealegi pelgalt „teoreetilise ühega“ ideede maailmast. Me oleme ammu rahunenud, sest mingisugust teispoolset ideede maailma pole olemas, ning kui me tänapäeval räägime ideede maailmast, siis peame silmas midagi muud, kui seda on transtsendentsed sfäärid. Millist jõudeelu me küll elame, et meil on aega mõtiskleda selle üle, mis on üks, mis on samasus, ja miks olemine pole isegi mitte sama ühega, vaid lihtsalt on üks. Kreeklastel oli ilmselt samuti palju vaba aega; nad olid ju orjapidajad, neil oli *shole* — nende filosoofiline kool. Aga meil *shole*’t ei ole, meil ei ole ka vaba aega. Lõppude lõpuks pole meil mingit tuju tegelda nende üheste või teistsuguste samasustega.

Muuseas, tuju puudumine ei tähenda üldsegi seda, et meil pole mitte mingisugust tuju või meeleolu. Meil pole seda meeleolu just nimelt sellepärast, et meie olemine on meelestatud millestki muust. Tuju on meil küll, ei tea täpselt milline, kuigi teame täpselt, et see ei ole selgitamise tuju, kas üks on olemisele võõras või omane. Meie meeleolu ei ulatu ühe ja tema teiseni. Ausalt öeldes ei küüni meie meeleolu tervikliku vormini. Meeleolu on meeleolu.

Meeleolu tuleb peale otsekui tühiste tegemiste, mittevajalike kohtumiste ja lõputute kohustuste koorma tagant — teadmata kust, võib-olla lapsepõlvest — ei kosta mitte muusika, muusika ise, vaid ainult üks tema seni kuulmata toon. Ta kaob mürasse, kuid tuleb selgemalt esile, kui me lõpuks ometi jääme iseendaga üksi ja kõnnime inimeste vahel mööda õhtust tänavat. Meeleolu haarab meid, mitte ainult meid, vaid imeb endasse kõik ümberringi, ning lummatuna kardame, et ta võib lõppeda. Niisugune meeleolu võib muutuda luuleks, mis ei lõpeta teda, vaid, vastupidi, laseb tal alatiseks jääda selleks, mis ta on, ja saada teiste, võib-olla väga paljude inimeste meeleoluks. Meeleolu võib muutuda muusikaks (ta oli ju algusest peale seni kuulmata toon); aga ta võib ka mitte millekski muutuda ja haihtuda, kui kellegi läbitungiv hääl pärib: „Miks sa täna nii mõtlik oled?“ — ja me kiirustame hääbitundega kinnitama, et üldsegi mitte, see oli niisama.

Miks on meeleolu nii hästi nähtav? Miks me kustutame juba eemalt nii püüdlikult oma näolt mõttessejäämise, segaduse ja kurbuse jäljed, kui kohatame inimest, kelle juurde meil on asja? Kunagi ei õnnestu neid jälgi täiesti kustutada ja inimesed aimavad, küsivad — mõnikord taktitundeliselt —, ning alles võõra osavõtu kattevarjus me ei häbene enam. Meeleolu kutsub kohe esile küsimuse: „Mis sinuga on?“ Mingil arusaamatul kombel märgatakse meeleolu enne kui riietuse eripära või tervise seisundit. Tulge veidras riietuses, ja seda võidakse mitte märgata. Tulge riieteta. Mõningates kohtades on see lubatud ja tavaliseks saanud. Aga ebatavaline meeleolu ei jää kunagi märkamata. Meeleolu märgatakse isegi siis, kui pöördud ära. On olemas üldkohustuslikud meeleolud. „Mul ei ole tuju,“ öeldakse siis, kui meeleolu ei vasta üldkohustuslikule. „Ma ei ole vormis“ tähendab, et mul ei ole jõudu kinni pidada kohustuslikust ühiskondlikust vormist; meeleolu on minust tugevam. Tujudega ja meeleoludega võideldakse. Mitte millegagi ei võidelda nii palju kui tujudega. Kui ma lähen inimeste hulka oma erilise meeleoluga, siis kutsun kindlasti esile konflikti: teen nõutuks, loon segadust, meeletan inimesi valesti, ja igal juhul tõmban endale tähelepanu. Miks nii?

Suhtlemine lastega on täiskasvanutele ja lastele endile nii tähtis sellepärast, et lapsed ei peida oma meeleolu. Lapsega suheldes pole meil tegemist mitte tema maailmavaatega, vaid maailma endaga — niisugusena, nagu ta lapse tuju on. Täiskasvanute puhul pole meil peaaegu kunagi tegemist avatud meeleoluga; tavaliselt on see varjatud või maha surutud. Tundub, et suheldes me vahetame arvamusi ja räägime asjadest. Aga olgu tingimused millised tahes, me suhtleme kõigepealt tujude tasandil. Mitte juhuslikult ei huvita võimu inimeste arvamus — kui huvitab, siis mitte väga tõsiselt —, vaid meeleolud. Meeleolu võib haarata miljoneid inimesi. See levib valgukiirusel. Neid võib peatada ainult teine meeleolu. Kui meeleolud haaravad masse,

siis polegi rohkem vaja, et kõik muutuks ühe hetkega. „Meeleolude tähendust ajaloos ei ole võimalik küllaldaselt hinnata: kõik suur on selles ja sellest tekkinud. Religioonid ja revolutsioonid, kunst ja kirjandus, elu ja filosoofia — omandavad oma olemusliku iseloomu neid loovate inimeste meeleolus.“ (V. Rozanov, „Mõistmisest“.)

Mis on meeleolu? Samamoodi võiks küsida: mis on inimene? Jumal küll, mis on inimene! Inimene on inimene.

Proovime ütelda mitte mis on inimene — seda on väga palju —, vaid mis on inimene oma lihtsas olemuses (в простом существе)? Nimetame inimese olemuse kohaloluks (присутствие).⁵ Asjad on. Elusolendid elavad. Inimene on kui asi ja elab kui elusolend, aga on kohal ainult nii, nagu saab kohal olla üksnes inimene ja kõik inimlik. Laud ei ole toas kohal, ta lihtsalt on seal. Kass ei ole kohal; me võime teda ju nalja pärast humaniseerida, aga kass magab, jälgib või nurrub. Inimene teostab oma kohalolu, mis ei taandu tema materiaalsele kehalisele olemasolule, nagu see oleks kapi puhul, ega ka mitte tema elusloomusele nagu kilpkonna või kassi puhul. Eelkõige ja põhiliselt puudutab meid inimese kohalolu. Ta puudutab meid sõna otseses mõttes — haarab ja mõjutab — esitab meile osavõtu vääramatu nõude.

Kohalolu — inimese olemus — ei ole ruumiliselt kinnitatud inimese keha külge. Inimene võib kodunt või elust lahkuda ja ikkagi kõikjal kohal olla. Puškin suri sada viiskümmend aastat tagasi, kuid on ometi meie hulgas kohal. Tema kohalolu on tuntavam kui paljude elusate inimeste oma. Puškini kogutud teosed on liikumatult riiulil, aga raamatud ei ole päris elutud asjad; oma loominguga on poeet mingil moel kohal. Ta on kohal oma mälestusmärkides. Ta on kohal, kui loetakse tema luuletusi või kui temast kirjutatakse raamatuid.

Kohalolu ei ole kunagi kusagil seal; ta on alati minu läheduses ja puudutab mind mu enda kohalolu kaudu. Teine on minu jaoks kohal siis, kui ta läbib minu enese kohalolu. Et ta ei ole keheline, siis läbib ta mind seda vääramatumalt. Kohalolu ei ole aedadega piirkondadeks jagatud; kauge teine võib olla minu jaoks intensiivsemalt kohal kui kõrvalolev teine. Müüri taha varjumine teise kohalolu käest ei päästa.

Kohalolu haarab mind vahetult sellepärast, et kui ma ei taha lihtsalt vaadelda inimese välist kuju (tal on meeldiv välimus, ta liigub mõõdetud sammul) ja mitte lihtsalt samastada teda ametikoha või arusaamadega (ta on mingisuguse kateedri sekretär, ta on liberaal), vaid jõuan selleni, et siin on see inimene oma olemuses, siis ma näen, õigemini tunnen, kohtan meeleolu — mitte tinglikku vormi, näiteks armastusväärsust, vaid meeleolu, mis puudutab inimest seda rohkem, mida rohkem ta „ei ole tujus“.

Vene keelest TÕNU VIIK

Loengukursust „Maailm“ luges Vladimir Bibihhin 1989. a. kevadsemestril Moskva Ülikoolis. Hiljem ilmus see omaette raamatuna (В. В. Биbihhin, Мир. Tomsk, 1995), millest siin on tõlgitud esimene loeng.

⁵ Selle sõnaga tõlgib Bibihhin ka Heideggeri üht põhimõistet Dasein.

MÖISTELINE SÕNASTIK ELU- JA LOOMINGULOO JUURDE

*Koostatud omal jõul Jumala
ja tema ustava sulase Toomas Havi abiga*

(Proov)

aabe — aabe on kirjaoskuse algus. Aabe on vigur, millega kokkuleppeliselt märgitakse paberile inimese suust tulev viisakas häälsus, mingisugune häälik inimese kõnest. Iga häälik ootaks kirjas enesele eraldi aabet, siis saaks ka kirjalikult mõistlikult kõneldud. Ühise kultuurkonna inimesed lepidavdi aabete asjus kokku ja kasutavad ühesuguste häälikute märkimiseks ühesuguseid aapeid. Seega on aabe peremärgile risti vastupidine. Mõni inimene samast kultuurkonnast tahab kasutada aapeid kui peremärke, ei taha teistega ühtmoodi aapeid kasutada. Nii tekivad kirjakeele ajaloos aapesõjad. Aapesõdu ja -lahinguid lüüakse sagedamini susisevate kaashäälikute ümber. Sõjakangelased on ikka *x*, *c* või *z*. Siiski on sõjad täishäälikute pärast pikema vinnaga ja põhimõttelisemadki. *Hää—pää* ja *hea—pea* tüli asjus sõlmiti vormiliselt juba 90 aasta eest Tapa rahu, ent tegelikult hõõgub lahingutuluke kolletena edasi. Kõige maailmavaatelisem ja allaheitmatum on vist küll y partisanisõda ü hiiglaarmeede vastu. See on selge ususõda. Ei ole rahu oliivipuude all, nagu ennemalt öeldi.

aabits — aabits olla lapsukese lugejaks harimisel esimene ader. Ader pöörab harimata uudismaa kamara kummuli, teeb maa mustaks ja nii läheb kultuuristamine ja külvamine lahti. Enamik lapsi õpib lugemise küll ilma aabitsata selgeks. Aabits jääb ilusaks mälestuseks ja isemoodi lugemiseraamatuks hiljemgi lehitseda. Seal sees on imelikke asju! Kust mujalt kui aabitsa-taolisest Jakobsoni lugemiseraamatust jääb igaveseks meelde kõige haruldasem ütlus sinu sõbra kohta: „...külm nina, väike vagu otsa ees ja enamiste viltu käik.“ See käib koera kohta. Ise tead seda väga hästi, aga niiviisi öelda ei osanuks kunagi: enamasti viltu käik. Mitut koera õpid sõbrana tundma, enne kui noorpõlv mööda libiseb.

aade — aade on üks vaimukuju või põhimõte, mida tähtsana kaua alal hoida töötatakse. Kõige nähtavamalt tuntakse aadet lipu kujul. Lippu pühitsetakse, lipu all antakse vanne, lippu ei lasta langeda; teda kaitstakse elu hinnaga. Esimene ellujääja võtab langenu käest lipu ja elab ja hoiab edasi. On aatelagedaid aegu, ja on aatepimedaid inimesi alati olemas. Olevused, kes pole kunagi lippu hoidnud, arvavad lipu hoidmist kergemast kergemaks, kerglaskeksi koormaks. Proovimisel tuleb meelde, kui raske on üleval hoida oma enese tühjegi käsi. Raskem veel on aga hoida lehviva kangaga lipuvarrast ülestõstetud käes. Lipp on raske! Aade on raskemgi veel. Sestap nii palju nõrkejaid, löntiskäelisi, lipu kandmise kartjaid, aate hoidmisest loobujaid. Harjutada ei ole aga kunagi hilja. Harjutamine lisab vintskust, väheke isegi jõudu.

aadel — puhtraamatulik mõiste, aga toidab hämaraid tundmusi. Oleks nagu

asutus ja isiksus ühtaegu. Põlgad kui asutust, austad ja isegi igatsed kui isiksust: tahaksid justkui samasuguseks saada. Käib mõte kui õnnestav luupainaja sinu peal. Kontidesse tuleb paremuse tunne. Kõik ümbruse asjad eemalduvad sinust odavana. Võlad ununevad, teed koguni uusi võlgu. Võlgade tegemise julgus ülendab veelgi. Küll nemad maksavad kinni, see ongi nende asi. Vabana sündinud. Vabadust ei tohi käest anda; kõik muu antakse pealekauba.

aatemehed — need, keda pilgati; need, keda pilgatakse; need, kelle pilkamisest elataksegi.

Adamson — Eesti luuletajatest kõige lähedasem tüüp. Justkui kõige suurem sõber. On justkui samasugune, just nagu oleksid ise ka tema. Ei õpeta justkui midagi, värsinõrkusedki justkui samasugused, aga mööda ei saa, nagu ei pääse ka iseendast mööda. Jääb ootama sinu väikest häätegu talle, ootab ära, kuni tegeled uushädalistega. Nendel olgu ikka eesõigus; nemad on külad, meie oleme omad. Omadel aega küll. Aega ja kannatust. See on justkui looduseeadus. Lähedane jääb kaugemale, ootab homset, ootab järjekorra lõpus, laseb teised vahele. Ega Hendrik ära kao, Hendrik on olemas ja jääb alale. Hendrikul veel nainege võtmata. Näe, Petsu poisil ammu naine olemas, lapsedki juba suured. Neitsid on, kes on vangistanud sinu. Aga kurja mängu nad suga mängivad; ise teadmata, valu tundmata sinu pärast. Ainsakene, mu armas! — Elu on lõputa laas ja keegi ei tea, miks ta kohiseb!

aeg — aja küsimus on autonoomsuse küsimus. Ajast mõtiskledes tuleb nüüd, kui ma teda tunnen, meelde kõigepealt Madis Kõiv. Madis Kõiv ja seejuures loomulikult ka Koidula. See lugu algabki Koidulast. Koidula ja Kõiv on mõlemad kõndinud külatänavate kasteheinas ja kogenud seal aega imepärase selgusega. Koidula kirjutas külatänavat kohta laulu, selles on üks punktiga rida: „Aeg tuli. Maa ja mere pääl.“ Loogiline rida jutustab küll: „Maa ja mere pääl silm mõnda seletas.“ Selle järgi oleks aeg juba nagu enne olemas olnud, alles seejärel hakkas silm „mõnda“ seletama. Luulerida oma autonoomsuses sugereerib aga niisuguse pildi, kus silm seletab just seda aja tulemist maa ja mere kohal. Koorilauljad olid selle reaga hädas. Neil kippus ikka välja kostma: „Aeg tuli maa ja mere pääl.“ Siis tuli paus. Alles siis kõlas: „Silm m õ n d a seletas.“ Enne laulupidu manitseti lauljaid punkti tähele panema ning värsirea keskel pausi pidama. Paul Rummo kirjutas „Sirbis ja Vasaras“ punkti kohustuslikkusest ekstra. Ometi kõik manitsejad eksivad ühes ja olulises tões. Nimelt on iga värsirida autonoomne ühik, olgu tema sees millised märgid tahes. Seepärast kangastubki Koidula värsireas nägemuslik kogemus aja tulemisest maa ja mere kohal: „Aeg tuli maa ja mere pääl.“ Madis Kõiv kirjutas traktaadi või essee aja niisugusest tulemisest. Ainult autonoomne värsirida võimaldab niisuguse poeetilise nägemuse sünni. Just niisugused read põhjendavadki luule paratamatuse inimese elus. Pühitsevad luule autonoomsuse.

aega küll — aeg on olnud vaeserahva ainuke võõrandamatu varandus. „Aega härjal, aega orjal.“ Mida rikkamaks saab rahvas, seda kiiremaks tal läheb, seda vaesem ta on, seda vähem on tal puhast aega. Aeg on loodusandide või -varade hulgast seni inimtegu eest kõige kaitstum olnud. Kõike muud on inimene suutnud muundada või moondada, kõige muuga on ta osanud

katseid teha, ajaga ei. Aeg on seni allumatuks jäänud. Tema algust ega otsa ei teata. Vaatamata kõigile mõttepingutustele on tema ehitusest ainult mõnimgast aimu. Aja olemust matkib inimleutistest ehk kõige paremini keel. Kui see nii on, siis võib tunda teatud ärevust. Mis on selle pööraku põhjus, et järjest enam asendub ütlus „aega küll“ ütlusega „aeg on otsas“? Midagi tõsist peab olema. Olen ammu kartnud, et kõigist loodusvaradest, sealhulgas mets, vesi ja õhk, saab kõige enne otsa ikkagi aeg; aeg kõigis aspektides; aeg, millel meie senise teadmuse kohaselt algust ega otsa ega hulka ei olevatki!

ajaloolisus

ajastu (tsükliid e. baasilisus)

ajastu suurprobleemid (linnastumine)

alghulgad — alghulgad, millega mõttes vähegi tegelda olen jõudnud, on ainult üks, kaks ja kolm. Nendesamade nappide arvude või hulkade peal püsib kogu mõistusega haaratav mõistatus. Üks ütleb, et sinul olgu ainult üks Jumal ja ei midagi rohkem. Üks Jumal on kõige olemise ja õiguse allikas. Kaks on, millega katsuti ära mõtestada ja seeläbi ka õiendada kõik maapealse elu asjad jumalasalgamise ajal. See oli dialektilise meetodi valitsemisaeg. Kõige põnevam on kolm. Kolm toob juurde uue tegelase, kes ühendab eelmist kahte, on heas ja halvas mõttes nende vahel. Mõnikord tõuseb see vahelmine kõige tähtsamaks, vähemalt kõige probleemsemaks liikmeks. Kiriku kaudu teame kolme liikme — Isa, Poja ja Püha Vaimu — probleemi ammendamatu kolmaainsuse põhimõiste kujul. Ka kolmjalg ning kolmnurk on kujundina kindlad asjad ja asutused. 1972. aastal läksin Tartu kirjanduspäevadele, tegin lihtsa-koelise ettekande „Nihkeid kirjanduskriitika esteetilistes tõekspidamistes viimasel kümnendil“. Jõudsin öelda, et dialektiline meetod oma kahe elemendiga on väsinud ja ära tüüdanud, on märgata otsinguid kolmanda elemendi juurdetoomiseks. See kolmas element oli tavaliselt ikka nende dialektiliste vastaspoolte vahemees, mediaator, ühendaja või sünteesija. Tartu ülikooli filosoofidki Jaan Rebasega eesotsas püüdsid rajada oma kooli, mis seisis oletuses, et uus teadmus, uued avastused, uus vägi sünnib kahe võõra aineala kokkupuutekohas. Jutu lõpuks jõudsin välja ka Kristuse kuju ja kolmaainsuse kujundi juurde. Jutt oli tunnetuslikult endale huvitav, teistele vähe harjumatu. Pärast selgus, et parteiline silm oli esinemist hoolega jälginud ja jutu suuna marksismivaenulikuks tõlgendanud. Muidugi võis mu autogeenne avastamislust tunduda valvureile programmilisemana, sest ma unustasin hoopiski, et tol ajal Euroopa marksistid ja kommunistid ju otsisid ka „kolmandat teed“! — Kirjanduspäevi korraldasid ja ideoloogilise korrasoleku eest vastutasid Kirjanike Liit ning tema Tartu osakond. Parajasti partorgiametit pidav Ine Viiding, minu ametikaaslane „Loomingu“ toimetusest, kutsuti partei keskkomitee majja aru andma. Kohtasin teda puisteel nutetud silmadega. Olaf Utt küsinud muu seas, kas Runnel läheks parteimajja, kas Ine Viiding julgeks niisuguse ettepaneku edasi anda. Partei ei saanud parteituid otseselt kohustada. Lubasin Viidingule, et lähen. Tahtsin juhust kasutada ja Olaf Uttilt kui Kirjanike Liidu liikmelt küsida, kas ta ei arva, et on haavav, kui ta kirjanike koosolekul alati koosoleku lõpul kõike ja kõiki kokkuvõtvalt hindab nagu ilmeksimatuse toolilt. Rääkisimegi Olaf Utiga teineteise vaadete ja käitumise

vigadest, lahkusime kumbki oma veenete juurde jäädes. Aga tollal visandatud kolme-meetodit olen kirjanduse uurimisel ja tõlgendamisel seniajani kasutanud, ja nagu ikka, enese rõõmuks kõigepealt. Olgu selleks või matsi ja vurle hästi tuntud vastandpaarile kolmanda kuju — meremehe — juurde-toomine, näiteks.

algus — alguses oli arhiiv. Arhiiv oli alguses peaaegu sama mis erifond. Kõik ajaloos tähtsamad asjad olid erihoiul. Nende nägemiseks oli vaja eriluba. Eriloo saamiseks oli vaja eriteemat. Eriteema juurde oli vaja erisoovitust. Neid andsid enamasti erinimesed, kellel oli eriusaldus ja kes kuulusid kuidagipidi võimu juurde. Võim oli nõukogude võim. Valitsus oli vene valitsus. Arhiivid varjasid eesti asja. Eesti mees koputas ja talle ei tehtud lahti. Oli vaja eestkostet või ettekäänet. Ettekääne tuli leida või nuputada. Kui polnud teadusekraadi, polnud sa uurija, ja valvajatel polnud voli sind niigi palju lasta uuritavate asjade juurde kui uurijaid. Enese huvi järgi lugemine, lehitsemine, ajaloo avastamine oli tehtud nii võimatuks kui vähegi sai. Inimene pidi olema rumal. Ta võis olla pisut isemõtleja, kuid ta ei tohtinud juua algallikatest; tal ei tohtinud olla asitõendeid ega argumente. Alguses, nagu ütlesin, oli Adamson. Tundsin huvi ta luule vastu juba ammu. Tahtsin uurida ka ta elulugu. Nii hakkasid hargnema niidikesed siia ja sinna. Oli vaja lehitsesta järjest rohkem raamatuid ja pabereid. Oli vaja võrrelda. Viimaks paistis, et kõik on seotud kõigega, ühtegi inimest ega asja ei saa mõista muust maailmast lahus. Üks asi hakkab teisest. Tuli algab tulest, laul algab laulust. Motiivid rändavad läbi luule, läbi ajaloo. „Motiivi sünd ja ränd eesti luules“, panin uurimisteema pealkirjaks. Kõik tõkked olid põhimõtteliselt võidetud, kõik arhiivid avatud. Ega mina ise, motiiv nõuab, tema on teejuht! Niisugused olid Tartu-aastad enne vabaduse taastulemist.

allkiri — maades ja riikides, kus rahva soovide väljendamiseks puudub tegelik rahvahääletus, korjatakse allkirju. Enamasti on tegemist palvekirjadega. Eesõigustest ja üldse õigustest ilmajäetud eesti talurahvas korjas mitmel puhul allkirju ja läkitas saatkonna palvekirja üleandmiseks Peterburki tsaari juurde. Tsaaripaleesse lubatud saadikud olid südamepõhjani liigutatud sellest tähelepanuavaldusest, mis neile sellega nende arust osaks sai. Poliitiliselt ei mõjunud palvekirjad muus suunas, kui kergitasid talurahva iseteadvust ja võimaldasid tsaarivõimul allakirjutamist õhutanud saadikuid vangi ja asumisele mõista, mõnda muidu elu lõpuni taga kiusata, kuni inimese vaim nõtrus ja vagaseks jäi. Kui hiljem, siis juba Eesti Vabariigi ajal, Konstantin Päts sai vapsid riigivanema ajutiste õigustega vagaks teha, algas „vaikiv ajastu“, mil niisamuti polnud enam rahvahääletust ja äärmusjuhtumel kirjutati palve- või märgukirju, millele hangiti allkirju. Ajalukku on läinud ja sinna peaaegu kadunud nelja riigivanema kiri Konstantin Pätsile, mis kaudselt meenutas nelja eesti kuninga käimist Paide lossis raudmeeste juures. Neli meest kirjutasid, mida nemad arvavad kehtestatud riigikorrast, ja palusid demokraatlikke leevendusi. Riigipea noomis neid avalikus kõnes ja nimetas neid rumalaks. Kõik tahtsid ju ainult head. Siis tuli nõukogude aeg, tuli aastakümnete järel nõukogude kommunismi „inimnäolikustamine“, ühel hetkel tuli jälle allkirjade kogumine. Sündis legendiks saanud „neljakümne kiri“.

See eesti haritlaste teatud kaebava tooniga kiri ENSV juhtide julgusetuse üle oli mõeldud Moskvale. Kulutulena levis kiri käest kätte üle Eesti. Miks sina, Runnel, alla ei kirjutanud? küsiti siis ja küsitakse vahel veel nüüdki. Küsimise tasapinnaks on julgumine ja julgematus. Keegi ei küsinud stiilitunde kohta. Mind aga puudutas tolle dokumendi pisut parteisistest palvekirjade stiil, parteile mõeldud parteiliste kaebuste optimistlik mõla kirja päras. Olin natuke nõutu, sest asi maitses ikka ka natuke imelik. Keegi ei kartnud tol elevuse hetkel reetmist ega enesereetmist. Ühe allakirjutanu hilisema avaliku kahetsuskirja laadis pajatuse puhul peeti Runnel tänaval kinni ja küsiti, kas ta teab. Runnel ei teadnud. Manitseti kohe, et ta jumala pärast ühtegi arvustavat mõtet sel puhul ei lausuks ega lubaks. Manitseja oli meie ühine sõber ja tuttav Ilmar Malin. Ta oli vangilaagris olnud, teda oli sunnitud, teda oli alandatud. Ta teadis, mida ta teadis. Igaühel on oma julgus; igaühel on oma argus; igaühel oma eluinstinkt. Suurim reetmine on ühise rõõmu reetmine. Suurim patt on ühisrõõmu omastamine.

allusioonid (pidemed) — allusioonidest kõnelemine kuulub ka mõjude, eeskujude ja motiivirännete uurimise valdkonda. Runneli luule vihjetest ja viibetest muile autoreile ja teostele tegi omal ajal kõige põhjalikuma ülevaate kirjandusloolane Karl Muru. Mõned juhuslikumad arvustajad vaidlesid Muruga, nemad teadvat, et autor ütelnud vihjavat teisiti. Vaidlesid mis vaidlesid, ühes lepitati kokku: kõnealune luule pole kuigi originaalne, on allusioonirohkuse tõttu keskmisest luulest isepäratum. Võtsin siis ennast käsile, uurisin ise oma töid eest ja takka, et kelle loomingust võiksid minu luuletustes kõik need kõlinaid ja kajastused tulnud olla, panin kõik raamatusse kirja ning avaldasingi nõnda — see selle ainetel, selle õhutusel, selle kõladel, selle moodi. Niisugune tegu polnud vastuolus minu veendega kunsti tekkest: kunst sünnib kunstist. Elu aitab ainult kaasa. Miks muidu minnakse kunsti õppima kuulatesse kunstikeskustesse. Ikka sellepärast, et kunst nakkub kunstist, sünnib enne olnu mõjul. Naturalistlik seletus, et kunst sünnib elust, on poolik jutt. Kunsti tegemine nõuab mingit tehnikat, aga just see kasvabki välja kunstist endast. Kindlapiiriliste ajastute kunst on kõik mingis mõttes sarnane. Too raamat oli „Kiikajon ja kaalepuu“. Jäin ootama arvustust. Vastus tuli: autor on pingutanud, kuid ta ei suuda matkida ühtegi teist luuletajat, ta jääb pingutusest hoolimata kõiges iseenda sarnaseks, iseendaks. Sellega lõppes üks humoristlik etüüd. Aga on ka kriitikaid, mille üle naljatada ei tihka, sest need ei mõju sinusse kui sinu valguse vargus, vaid kui uue õli valamine sinu kuivaks põlenud lampi. Ei jää mõjuta too poolpühalik toon, millega Mart Mäger ju ammu kirjutas: seostest, mida mõjudeks ja eeskujudeks nimetame, on Runneli puhul raske rääkida. Ilmsed mõjutused pärinevad üksnes P.-E. Rummolt. Rummolt ja Runnelil ühised on liivilikud reministsentsid. Mõned sügavamadki sarnasused. — Kes aga mõõdaks seda mõju, mis annab arvustaja, kelle mõtteis on meelsust?!

Anna Haava — üksvahe olid peaaegu kõik koorilaulud Anna Haava sõnadega. Laulud õpiti kooris selgeks, aga pärast lõõritati neid koduski. Nii olid Anna Haava luulesõnad ja südametundmused pea kõigi inimeste omad. Anna Haava oli suur luuletaja. Ta oli kõikide oma. Inimlikus plaanis jäi ta

ometi vanatüdrukus elu lõpuni. Ta nooruspõlve kirg oli nii suur ja püha, et mälestus sellest takistas teda järgmiste kiindumistegi korral tegelikuks minemast. Sellepärast paistis ta segavalt silma eriti noorestilikele noormeestele. Nemad julgesid siis tulla ja oma avatumat armukogemust ka vananevale kirjapreilile õppimisväärsaks eeskujuks seada. Kõige agaram oli Gustav Suits Kaljuvalla piiga hõlmast. See on ikka nii, et peenuse vaimu ründajad võtavad kätte jämedad tümikad. Mahtra sõja õppetunnis kasutati veerand tolli jämedusi malakaid. Anna Haavat nüpeldati unelmapilvedelt alla tulema tava-toimsemate loodusedude väega. Erootika oli ettekääne, tagamõte oli laialdasem ilmavaade. See oli revolutsiooniate reaktsioon. Anna Haava ei kohkunud. Ta koostas vastupilke oma peenes vaimus. Ta häbistas hooplejaid. Ta kutsus neid oma hooplemisi tegudes tõestama, aga arvas samas, et nad ei suudagi. Pärast kirjutas vana Suits veelgi vanemast Anna Haavast kübaratkergitava austusega. Sellel ajal hakkasid Anna Haava laulud küll juba taanduma suurfilmidest võetud lööklaulude ees. Aga Anna Haava sõnasünnitistest on tänaseni meie hingesügavusse kumendama jäänud ammendamatu salapärasusega täidetud Kuldvillak.

apogee

aristokratism (üksiolek)

assamblee (Põhiseaduse Assamblee; omand; riik; seadus)

avalikud asjad

baaside ajastu (ajastu baaskümnend)

Balti hertsogiriik (eesõigus; eestkostes)

Carl — Carl Robert Jakobsoni nimekuju on püsinud läbi aegade ühtlaselt Carl. Kuulsa ja salongisõbraliku diplomaadi Pusta nimevorm on see-eest kõikunud Carli, Karli ja Kaarli vahel. Enese nimest tüdinemist, omal käel uue nime võtmise himu on inimsoo keskel alati täheldatud. Tüdrukute neitsipõlvest abieluseisusesse üleminek annab legaalsed võimalused mõningateks muutmisteks. Nime muutmine on osa niinimetatud karnevalikultuurist — ümberkehastumismängust. — Isa küsis, mis nime me ise igaüks endale võtaksime. Raamatutest oli meelde jäänud Kaarel. Kaarel Kaksteist oli koguni Rootsi kuningas. Ümbruskonnas Kaarleid ei olnud, selles mõttes oli nimi vaba. Ütlesin, et olen Kaarel. Nimi tundus piisavalt mehine, mina aga endise nime all pigem uneleva kui teotseva mehepoja mainega. Kaarli nimi võinuks jõudu anda. Sel nimemängu ajal said suuremad jõmpsikad millegagi hakkama, mille tasuks lõi isa õpetlikul moel vitsaga vastu jõmpsikate sääri. Ka „väikene Kaarel“ sai oma nihvaka. Isegi kuninga nimi ei päästnud õigluse eest. Vitsa ees olid kõik võrdsed. Erapooletu vits on õigluse sümbol. Isakäsi oli õigluse paratamatu tööriist, üksnes vahemees, mitte isehakanud kohtumees ega kuri karistaja. Selline oli ühiskondlik lepe ja kõik pooled olid rahul. Nõnda pani see aeg, „kui ma Kaarel olin“, minu lapsepeas liikuma mõtted kuningate, riikide ja rahvaste üle. Ma ei olnud meelsuselt veel teadlik kuningriiklane, see tuli hiljem. Kuningriiklus meelsusena tähendab usku ja kindlust, et iga rahvas peab sünnitama oma kuninga, looma oma kuningriigi. Valitsejaid ei

või laenata ega osta ega kutsuda mujalt. Töomesilased peavad ehitama emakupu, kasvatama mesilasema, see on võimalik ja kohustuslik. Rahvas peab sünnitama kuninga, kuningliku vanema. Siis on rahvas päriselt rahvas. Presidendikuju kinnistumine rahva ühistundes oleks see kuningriiklusele tagasi viitav arhetüüpne tahe ja toiming ning loomistöö meie päevil. Kuningriikluse meelsus ei ole öelduga ammendatud. Kindlasti kuulub siia ka tundmus, mis lapsena selgemalt hinges elas, see on — kes mäletab — p ü h a.

Coco (Cocco Barocco; Pifferaro Antananarivo) (vt. Adamson)

dada — dada on luulekunstis see uuendus, mis teeb lapsekeele lalina intellektuaalse edasiarendamise teel nii-öelda kõrgluuleks. Dada võimalusi on muuseas märgatud ammu ja mitmel puhul mängu toodud juba enne intellektuaalide programmilisi suunakuulutusi. Karl Eduard Söödi „Teistre Nanna“ on vist „spontaanse“ dada algataja meil. Teistre Nanna on üliarmas laps, tarkust kuhjaga, „räägib siiversaaverlaaver, kuidas kuulnud seakarjusest“, sellelt kõige alamal olevalt inimeselt inimeste seas. Kõige teaduslikumat uurimist ja käsitlemist on leidnud „sink sale proo“ algupära küsimus Tammisaare „Tões ja õiguses“. Varasema dada ületamatuks eksempliks kujunes siiski Tootsi arvuderida (kivirüntapuntaänta) Lutsu „Kevades“. Juba õige programmilise tööna dada vaimus tuleb nimetada vähemalt ühte Jüri Üdi luuletust, mis vist ka ilmumise hõlbustamiseks on pühendatud Christian Morgensternile. Sest toda Morgensterni võis ju häda korral tõlgendada demokraatliku ja humanistliku kodanliku kirjanikuna, kes seetõttu nõukogude võimule polnud üldsegi nii ohtlik, nagu Jüri Üdi ise oma puhtas olekus olla võis. Las laulab siis Jüri Üdi oma pilavas vihjekeeles parem Morgensterni moodi:

Ordakinarss eta Sipeldurii,
hökerba tikali sei.
Apetiparts letwa hõk andurii,
jokerdimente yhhei!

dialektika (kolmainus; vahelmised asjad; üksiolek)

dumdum — palja maa peal lamamise ja istumise halvast mõjust tervisele teadsid kõik Vene kroonus käinud sõjamehed tsaariajast. Soldativarustuse hulka kuulusid põlled ja lapid, mis pidid kaitsma soldatit mulla rõskuse ja jaheduse eest, kui oli tarvis maa peal pikutada, rääkis vanaisa. Nõukogude koolikord ja kasvatustarkused olid ligilähedased äraproovitud Vene kroonule. Maa oli tõesti niiske ja jahe, ning tervisele ohtlik. Eesti rahvalaulud ja muinasjutud aga olid täis juhtumeid maapinnal magavatest inimestest, eriti tüdruklastest, keda siis lugulaulu või jutu kangelased ootamatult avastasid. Magava tüdruku leidmisega algas sageli tõeline lugu üldse pihta, või toimus juba kaugeleulatavas loos oluline pöörak. Need jutud jäid meelde just sellepärast, et metsa all või paljal murul magamine oli meieaegse elukogemuse paistel isegi muinasjutu kohta kõige väljamõeldum ja vähetõesem juhus. Nüüd, kus vabama ühiskonna ajal suvel kõik südalinna muruplatsid on rohul lebavaid inimolevusi lapiti täis, võidavad nood ammused muinasjutud veenvust juurde: näe, tõepoolest armastavad inimesed paljale maapinnale heita,

maa kaisus magada. — Algkooliaegne maastik ja mets olid salapärased teisel põhjusel. Põõsaste sees, patsikute peidus, haohunnikute all, kiviaedade ja kiviunnikute varjus võis olla peidetud püss. Poisikesed hulkusid metsades, süda täis ootusepõnevust ja leidmiseigatsust. See oli elav muinasjutt. See oli magava tüdrukuga muinasjutu teisend. Kõik leitud püssid kadusid lõpuks kuhugi, poisikesed said suureks, suured tüdrukud leidsid nood mehepojad üles ja meelitasid endale meheks. Nii lõppesid muinasjutud. Ühel suvel sattusin külla vanale abielurahvale. Sõda oli toonud neilegi ärevaid aegu. Nüüd olid nad vanad ja lasteta. Raiusin nende aiast ülearust võsa, hakkasin maha võtma kõrgeks kasvanud kuuseheki kuivanud osa. Hekk tuletas meelde lapsepõlve metsaaluseid. Lõunalaual naljatasin huupi, et kuivanud hekk on nii tihe ja vihmakindel, et selle sisse võinuks sõja ajal peita püsse. „Kas leidsid midagi?“ küsis vana mees ega paistnud naljast aru saavat. Pärast lõunat leidsin kuusehekist, meetri kõrgusel maapinnast püssi. Oli seal peaaegu nelikümmend aastat puutumata seisnud, oli kuiv ja roostetamata, tugeva laega, nii nagu ta sinna läbiotsimishirmus oli torgatud. Inimesed olid seisatanud tema kõrval, elanud lähedal, aga keegi ei teadnud, kuhu ta oli pandud tol ammusel hirmutunnil. Nood mehed olid juba maetud. Kuusemetsa ja kuuseheki võime kaitsta ja varjata abiotsijat on imeline. — Kõige vanem metsa alt leitud püss oli Esimese maailmasõja eelne berdanka. Kellelgi külamehel oli ka noid berdanka padruneid, aga ei juletud küsida, sest too leitud püsski võis olla tolle mehe oma. Mees oli sepp. Teisel sepal oli sõjaaegsetest jaapani vintpüssi kuulidest kokku joodetud hõbedakarva tuhatoos. Aga jutud dumdumkuulidest olid siiski kõige tähtsamad. Dumdumkuule kasutati Esimeses maailmasõjas. Nad olid nüri otsaga, lõhkesid inimese sees ja lõhkusid ohvri nii hirmsasti ära, et nad suudeti lõpuks südametunnistuse surve all keelata, teadis vanaisa. Sõnasõjas kasutatakse dumdumkuule edasi. Keegi neid ei keelusta, päev-päevalt nende kaitsjate arv koguni kasvab. Dumdum on ohvriajal käijate lõhkekuul, kurimeelsuse kõva sõna, nüri otsaga eespool, nuriotsaga tagapool.

eestiaegsed mehed

ellips — ellipsi küsimus on matemaatiline, geograafiline ja poliitiline küsimus. Stilistikat ma siin ei puuduta. Ellipsiküsimus tegeleb sellega, kuidas elavad kaks keskpunkti, kaks suurt — näiteks Tartu ja Tallinn, Tõnisson ja Päts, ja kuidas nad kokku mängivad, milline eluväli tekib nende kõrvutipüsimisel. Me teame, see väli on ellips. Ühe keskpunktiga kujund on ring, kahe keskpunktiga ellips. Väikese Eesti ajalooline tugevus on kõiges olulises kahe tugeva keskpunkti kõrvutine olemasolu. Kui Tartu jääb Tallinna vastu seismisel nõrgaks, tahavad otsekohe teiseks keskpunktiks saada Kohtla-Järve, Narva või Pärnu. Kui Grenzstein kipub kujunema monopoolseks rahvajuhiks, tekib otsekohe teise keskpunkti vajadus, tekib Tõnisson. Kui Grenzsteini jõud hakkab Tõnissoni jõule alla jääma, tekib Eestimaale, Tallinnasse Konstantin Päts. Kui võimutäiusele pääseb Päts, ahistades Tartut ja Tõnissoni, hakkab Eesti ellips ainukeskmeliseks ringiks redutseeruma. — Pikk orjapõlv ja okupatsioon hävitasid sisuliselt mõlemad keskpunktid — Eestit polnud enam

olemas. Siiski on vabaduse taastamise algtundidest peale Tallinn tunduvalt jõulisemalt tõusnud kui Tartu. Et Eesti elaks, on Tallinna kõrvale vaja teist tugevat keskpunkti, peab tekkima ellips. Et Tartu on nõrk ja teda õõnestatakse järjest nõrgemaks, on turismimajanduse elevusest enesetunde tõusu saanud Pärnugi kujutlenud ennast võimaliku vastukeskusena Tallinnale. Tühi lootus. Kui Tartu ei taastu, viitab arengukallak millelegi muule. Nimelt hakkab nõrgenenud Tartut Tallinna vabade pingevalentside sidujana asendama ülemerelinn Helsingi. Eesti—Soome Töövabariigi kujund, mille visandas Gustav Suits enne Eesti Vabadussõda, saab tänapäeval üha silmanähtavamaks. Tööst ja töövabariigist pole küll enam palju järele jäänud, kuid võim on võim, ja sellel on oma stiihia. Ellips tuleb, kuid see pole see, mille taastamisele me asusime. Võltsimata ajalootundega isamaalasele on ellips hirmutavalt hüperboolne.

esimene rida
esteetika (ihunõred)

Felix — Vene nõukogude aja anekdootide rahvalik tegelane — Raudne Felix. Lenini ja Krupskaja vaheline figuur. Eesti agraarajaloos üksnes külakolhoosidelt suurmajanditele ülemineku aja sümbolseadeldis — vändast pööratav arvutusmasin ehk mehhaniseeritud arvelaud. Jäi alla rööbiti kulgenud inseneri- ja majandusarvutuste teisele harule, mis jõudis integraalse ja hääletu arvutuslühki edasiarendamise teel välja elektrooniliste kiiraparaatide — arvutite ehk raalideni. Arvutite ajastu vabaduseandam pole enam too raudne. Nüüdne vabadus on virtuaalne, täpselt öeldes vibav vabadus.

filosoofia (mõtte vastavus mõistele)

Finlandia (eepilisus) — Eestis ei saagi eepiliseks minna, juba tuleb piir vastu, juba saab hoog otsa. Eepiline hingus hoogab üle suuremate maa-alade; veel parem, üle ajatumate aegade. Eepiline on suuresti looduslik. Seepärast on Soome kultuur ja kunst ja meelsus tervenisti olnud ikka eepilisem kui Eesti oma. Soome lugu on lugu suurest joonest. Laul niisamuti. Gustav Suitski vist armastas Soomet selle pärast.

glossarium — uuema aja kirjandusžanr, mille alusepanijaks meil on romaani- kirjanikust teatrilavastajaks ümbersündimise ajajärgu Mati Unt (seega juba 1970. aastate lähedel).

Gonsior
gootika

hajameelsus — läbi aegade on kõrgluules ja kodukõlbluses kõrge hinnangu saanud üksmeelsus. Poliitika-ajaloos on üksmeelsus väga haruldane, väga ajutine ja mõneti väga kontrollimatu seisund. Üksmeel võib kergesti kalduda autokraatiaks, kambakraatiaks või laialdasemaks korruptsiooniks. Üksmeelsusest saab hõlpsasti kõlberüüste (Jaan Tõnissoni termin), kui seda ei kontrolli erimeelsus. Üksmeelsus ja erimeelsus ongi see võitlev paar, mis on demokraatliku elukorralduse alus. Nende ühistegevusel sünnib kompromiss. Nõnda on demokraatia aluseks niisamuti kolmainuse mudel nagu kristliku maailmakorralduse aluseks. Kompromissil on üksmeelsuse ja erimeelsuse vahel

täita seesama osa, mis oli ja on Jeesusel maise ja taevase elukorralduse vahemehena täita. Laialdasem demokraatia on mitme meelsuse koostöö ja seega mitmekesisem mudel, kuid tuumosaks jääb ikka see kolmainus. Niisiis võib laialdasemat demokraatiat nimetada lihtsalt hajameelsuseks (haja-meelsus), nagu üldkirikut, mis ühendab mitmeid usulisi meelsusi, nimetatakse oikumeeniliseks. Eluline kompromiss oleks siis hajameelsuse loov koostöö.

head kombes (head kombes või hea edu; rahvuslus või majandus)

häbi (häbi reduktsioon; ihunõred)

ihunõred — ihunõred on ilukirjanduse ajaloo periodiseerimise lähe. Ajalugu tervenisti lähtub tegudest ja sündmustest, ilukirjanduse ajalugu tegeleb sisuliselt elutunde muutuste täheldamise ja liigendamisega. Tänapäev on selgunud, et elutunde muudatuste aluseks on ihunõred, mida kunst või kitsamalt ilukirjandus tulipunkti on võtnud või millele ta mängib. Sentimentalismist öeldi, et see oli halemeelse elutunde kajastus. Too elutunne tähtsustas ihunõredest ennekõike pisaraid. Kui pisarad voolasid, oli asi otsustatud. Romantilise kangelasmeele ja mehiste tegude kultuse aegadel tõusis ihunõredest kõige valdavamaks ja tähtsamaks veri. Segarühmades kõnnivad niisiis veri ja pisarad käsikäes ja kunst töö võib saada koguni topeelvõimsuse. Realismiperioodil said ülekaalu teised ihunõred. Nii-öelda edu ja areng seisis siin julguses tuua mängu seni kunsti mõttes sündsusetud elemendid. Realismi revolutsioon oli selles, et esiplaanile kerkis ei muu kui higi — ülesehitava meelsusega töömehe higi, nüüdsete mõistete kohaselt kapitalismiajastu alguse tööhigi, selle taustale lapsi sünnitava naise ja ema õilsam, aga uuemal ajal siiski avaliku asjana tundmata ihunõre, rinnapiim. Kuid ühiskonna ja seega ka ilukirjanduse kui kunsti meelsus tungis edasi seni lausa ropuks peetud ihunõrede poole. Satiirikud värbasid oma loomingumeelsuse arsenalil sülje; kõiki maailma asju ja olevusi andis süljega töödelda. Freud avas tee veel piinlikumate ihunõrede juurde, nende juurde, mida toodavad sugunäärmed. Algas looduse ja senise kasvatuse kaasaantud häbitunde reduktsioon. Algas uus vool kunstis ja kirjanduses. Kasutusele võtmata olid veel uriin ja ekskrementid. Nüüd on nad kasutusele võetud, ajajärgu valitseva elutunde väljendusena kõvasti käigus. See on viimaste aegade intellektuaalseim revolutsioon. Sõnniku vastu ei saa sõdida, on selle elutunde teadmine ja trump. Võidelda selle vastu oleks Heraklese töö. On, justkui oldaks jälle uute aegade ootel. Aga uusi ihunõresid pole. Miksitakse veel kõiki olemasolevaid ühte. Aga stiilsem on korrakski taas üheleainsale elemendile nõjatuda. Aeg peab tagasi pöörduma. Ees kumendavad jälle puhtad pisarateajad paljudele. See on arengu paratamatus. Kuivanud pisarad, muide, on ikka ka pisarad.

ilukõned

ilus

ilm

ilmamaa — maailmatunnetuse peamõiste. Kujuteldava kõige summa. Kõiksuse koondkokkuvõte raamatupidamislikus mõttes. Murdeti paljude võimaluste ja varjunditega väljend, sealhulgas vormidega nagu *maa ja ilm*, või omadussõnana *maailmamaa* (uhke = ilus = tore).

ilmeksimatus — üks ilmetest või hoiakutest. Sagedasim komistuskivi kõigi hea tahte algatuste lõpul kodus ning võõrsil.

inimlikkus (humaansus) — keskne väärtusmõiste kolmikust jumalikkus—inimlikkus—loomalikkus (looduslikkus). Mugav tautoloogiline vormel inimese olemuse kujutamisel. Veatu inimese oletatav parim käitumisnorm kõigis aegades ja ühiskondades. Oletatav omaduste kogum, mis määrab inimese liigipiirid ning annab ülesande üksikule neis piirides püsimiseks; voorused, mida on vaja saatuses seismiseks. Sisaldab sugemeid ühtaegu nii altruismist, egoismist kui ka künismist. Enamasti kõlblas käitumisideaal, mille aluseks omakorda inimeste põhimõttelise üheväärilisuse kuulutus. Laieneb inimeselt tagatipuks kõige loodu ning oleva peale. Haarab mõisteid usk, kohustus, kasvatus, kombed, sallivus, südametunnistus, halastus, voorus, isiksus, ohver, aga ka karistus. Probleemiga — vähemalt kui mõistega — on tegelnud otseselt või kaudselt kõik õpetused, usundid ja filosoofiad.

isa (esä; isamaa; patrioot; isamaata patrioodid)

ise (iseteadvus; iseseisvus; üksi, üksiolek) — Eesti algupäraga filosoofilise mõtte esimõiste. Alguses meesinimese individuaatsiooni ülem mõõt: „Ise on m e e s.“ Alguses oli *ise* pooleldi instinkti väljend, päris *ise*’ks sai ta iseteadvuse äratamisega. Iseteadvuse ambitsioon oli iseseisvus. Kõik need edenemise etapid saadi kätte ja läbiti. Isegi meie kaks suurt — Tõnisson ja Päts —, kõigist keerutustest hoolimata, olid *ise*-küsimuses sisuliselt sarnastel arusaamistel. Nende skolastilis-demagoogiline vaidluskiik majanduse ja rahvuse esmasesse või teisesesse järjekorda panemisel kiikus ikka ühelsamal võllil. See oli seesama mehemõodus üksikisik ehk i s e.

juuksur jäätmel

kaastunne — kõrgeima hinnangu avaldus enda omandile, s. t. varandusele, mammonale; ka vastupandamatu uudishimu võõra vara vastu.

kas ja miks (programmilisus ja spontaansus; sünnipõhjendus)

kassett (aeg ja koht; sattumine; semiootiline seletus)

Keres

kino — kinost, õigemini filmikunstist kui ühistegelusest kirjutan ma nõnda. Nõnda nagu kirjutasin Andres Söödile. — Mind äratati väga vara, aga enne seda nägin õpetlikke unenägusid sellest, kuidas võiks teha dokumentaalfilme. Ma pole ju kuigi kodus filmiajaloos ja võibolla on need asjad, millest kõnelen, Sinul tegelikultki nähtud. Nägin üht kõige esimest kroonikalist „epopöad“ Ameerika kohta: oli pildistatud kõike etnoloogilist ja looduslikku, kõige argisemaid eludetaile hobusetallidest ja indiaanlaste rõivastekandmisest alates ja lõpetades väikelinnade puhtusepidamise ja tööstustolmuga, vahepeal iga-suguseid maastikke — kõike nõnda nagu Kristjan Raud ja Jakob Hurt vana-vara korjates, lihtsalt kõike, mis on, üksteise otsa kuhjates, näidates asju rännul, ilma temaatilise järjestusega. — Olen mõelnud nõnda ka praegusest Eestist: mahajäänud tühjad farmid, tootmispiirkonnad, lennuväljad, mahasaetud metsad, eesmärgita jäänud agraarasulad ja sünnijõuetud uustalud,

automarkide vahetus uulitsatel, pangahoonete ja hoonekeste ameerikalikult ärplev kerkimine meie vanabaltlikes ja ka nõukogulikes linnakestes — see on üks hetk, mis ei püsi pikalt, mis varsti pöördumatult „teiseneb“. Terve aasta kuluks kõigi maakondade ja kihelkondade läbikäimiseks ja vaatamiseks — ilma kommenteeriva kokkuvõtteta, ilma intriigita, ilma fabuleerimiseta, lihtsalt vaadates—avastades—fikseerides: nii on. See on n.-ö. ruumilise filmi võimalus. Ruumilise selles mõttes, et ei näidata midagi algusest lõpuni mineva protsessina, alustamise, tegemise ja valmis saamisena. — Teine film, samuti n.-ö. etnograafilis-etnoloogiline, oleks raskem, sest see põhineks just ajalise arenguloo ehk kulgemise ülesmärkimisel. See on umbes see, mida Sa tõenäoliselt juba Paldiskis tegid ühe linna päevpäevalist muutumist jälgides. Nõnda peaks keegi (Sööt!?) ette võtma ka ühe talupoja-aasta, kõiki talupoja toiminguid kevadest sügiseni jälgides, kõiki tööriistu töös näidates, kõiki rahaarvete ja võlakirjade laekumisi taime ja looma elukäigu sisse ja vahele põimides. See oleks ühe kindla talu (pere) jälgimine. See oleks üks alguse ja lõpuga pilt, kah „vabariigi tegemisest“ siin ja praegu. — „Vaata mihukest und ma nägin!“ ütles ükskord Vetemaa ühes noorpõlve luuletuses. — Võta siiski minu soovitusi tõsiselt, mis sest, et kõik unenäolises soustis on serveeritud. — Ise pean tegelema eeskätt ikka ainult „Eesti mõtteloo“ majandusliku aluse kindlustamisega; meeleolu on kõikuv, sest enese jõud ja intensiivsus kipuvad olema alla seda kriitilist piiri, millest alates suudad teisi õnge võtta või nakatada. — Nõnda kirjutasin ma tuntud igatsuses veel mõne ilusa ühistöö järele, mida kogetakse filmistuudios, teatris ja muus kollektiivse kunsti sünnipaikades, vanale sõbrale Andres Söödile. Kino on nostalgia.

kirjanike (kirjanduse) maja

klooster

kodu (maastik; omaloodud asutused; vennad)

kohus (kohusetunne)

kolmas tee (vahemees; kolmainsus)

kombeõigus

kui (kui nagu siis; kui nagu nagu; kui nagu kui)

kupeereisija (paljastamine; uuriv ajakirjandus)

laen (võlg; võlausaldajad; võlatunne)

lindprii (linnupriius)

linnastumine (ajastu)

lipp (lipu hoidmine)

Lurich

maa (maa tagastamine; maa taastamine)

meeleparandus

meelsus (demokraatia; huumor; vend)

meetod

moraalne hoiak

muusika

oma — Põhiseaduse Assamblee päevil ei unustanud ma ka kirjandust ega luulet. Assamblee tööd, nii tähtis, kui ta ka oli, nimetasin ikka abitööks. Kirjanduskonverentsil võrdlesin neid kujutlusi või otsustusi, mis on inimesest püstitatud luules ja mis riigifilosoofias. Võrdlemisel jõudsin ühisele järeldusele, et inimene erineb loomast just ja ainult selle poolest, et inimesel on omand. „On“ oli öeldud nii, et tähendas ka, et „on vaja“, „peab olema“. Rein Veidemann ei olnud nii suure üldistusega päri. Ta tõi näiteks oma koe-raloo. Lapsed—naised võtnud koju koera. Nagu ikka, jäänud lõpuks koera jalutajaks ja pissitajaks pereisa, sest lapsed kasvavad ruttu suuremaks, nende huvid hajuvad, koer jääb pere kõige vähem muutliku ehk kõige konservatiivsema hoolde, see tähendab peremehe, pereisa juurde. Rein Veidemanni apooria oli, et vormiliselt võib tema ju olla koera omanik, kuid koera silma-vaatest ja käitumisest peab ta järeldama, et koer on tema, see tähendab inimese omanik. Jäin küll enese järelduste kui usutunnistuse juurde, aga juba tollal vallandunud omandireform, maareform ja muud protsessid on küll kulgenud rohkem nii, nagu kirjeldas Veidemann enese suhet koeraga: meie inimeseks saamist igatsenud rahvas on vabaduse tulekul kaotanud oma käest palju, mis pidanuks olema nüüdseks tema omand, paljude saatuse on üleöö sarnane linnupriiuse olukorraga pärast maarahva vabastamist pärisorjusest XIX sajandi esimesel poolel. Siis ka oli olemise ja omamise õigus peamine omand, omand majanduslikus mõttes oli veel suuresti koerte käes. Me ei räägi täna süüdlasest, räägime vaid olukorrast, nagu ta üht vaatepunkti omavale silmale võib paista.

oma(ndi)kohus

ori (orjama; orjarõõm)

pagemine (püsimine)

pankrot — pank on pank. Pankrot on pankrot. Aga siiski ja ometigi on pankrotil kalduvus paaruda pangaga. Populaarseim pankrot on pangapankrot. Nagu pank tahab olla riik riigis, nõnda on pankrot siis riik riigis, mis ise omakorda on juba riik riigis. Nagu iga riik, tahab ka pankrot haldamist. Pankroti kuningaks saab haldur. Pank allub pankrotile, pankrot pankrotihaldurile, niisugune on kuninga võim. Pankrot on kui Kuveit. Ta on pankrotihalduri must kulla-auk. Kulla-augud ei ole igavesed. Nad tehakse tühjaks. Enne valmistatakse ette uued maardlad.

pime (pime valgus; pimeduse nähtavus)

poliitika (kirjanduskriitika; sõna, mõiste, tekst, tähendus, vastavus, usaldusväärsus)

professor — professor on lihtsa töö tegijale lähem kui literaat, kuigi esialgu võib arvata teisiti. Asi taandub talendi ja töö vahekordade hindamisele inimeste seas. Kunstnikke on austatud nende talendi pärast. Talent on suuresti loodusand või jumalik kingitus ning kuulub väikeste loodusimede hulka. Imesid aga imetletakse ikka, see on juba inimloomuse vastupandamatu tõmme, siin pole midagi imestada ega arvustada. Töö tarvitab samuti kui kunst annet, kuid töös ei ilmne anne nii otse nähtava imena. Umbes nõnda vas-

tanduvad siis töö ja talent väärtuste ilmas, ehkki nad on nagu ühesama kepi kaks otsa. — Demokraatia-ajastu riikide põhiseadustes on sageli auväärsesse asendisse tõstetud töö kõigi tema vooruste pärast. Meie Põhiseaduse Assamblees praegust põhiseadust tehes õhutasin ka enam tähelepanu andma töö tähtsusele riigi ja üksiku inimese elu ülesehitamisel. Üllatav oli assambleelaste üldine leigus, üldine ärapöördumine tööst kui ühiskonda ja isikut organiseerivast kõrgemast põhimõttest ja põhijõust. Valitsema jäi meelsus, justkui olnuks töö ainult nõukogude ühiskonnast pärit igand, vääritud võitu sundus, aga nüüd on tähtis ainult vabaduse organiseerimine, ning seda eeskätt „edukate“ heaks. Arvasin siis ja arvan nüüd, et see oli nõrkus. Aga siis mul polnud ilusaid näiteid. Mõne ilusa näite sain hiljem. — Mind oli elu hellitanud luuletajanimi ning mu luuleande mõningase imetlemisega väljast. Pärast sain mõne semestri kanda Tartu ülikooli vabade kunstide kutsutud professori atraktiivset nime. Sain aimu, mis aluselt hindab tööinimene professoreid kui niisuguseid. Professor tähendab tema silmis kahe talendi kandjat. Üks talent on seesama sünnipärane andekus, teine aga keskmisest kaugelt suurem võime tööd teha. Professor on tema silmis suur andekas tööinimene. Sellesama suure töö ja veelgi enam tema imetlusväärselt suure töövõime tõttu on professor tolle lihtsa töömehe parem vend. Seda sain ma ümberkehastununa tunda teistest. Kahju, et Assamblees tookord nõnda läks.

progress (progressi hind)
 puritaanid (Aksel Tamm)
 purpur (punaste õhtute purpur)
 põhi (pealis)
 põhimõtted (püsivus; voolavus)
 Põhiseaduse Assamblee
 päästmine (päästekomitee)
 püha (pühad)

restoran

riik — enne kui ükskõik millisest riigist kõnelda, on hea meenutada püha Augustinuse sõnu: riigikord, mis ei põhine õiglusel, pole muud kui röövljõugu valitsus suuremas mastaabis. Kust ma seda lugesin, ei tea, aga see on tõsi. Meie armastame nüüd väga niinimetatud parempoolset riigikorda. Aga mis see on, mida me armastame? Parempoolne maailmavaade jõuab varem või hiljem ainuvalitsuse põhimõttele: võimu koondamise põhimõttele. „Äärmine parempoolsus“ on seega paratamatult (loomu poolest) eemaldumine revolutsioonist, eemaldumine demokraatiast. Demokraatia riigikorrana ei ole muud kui aeglustatud (pidurdatud) revolutsioon. Mäss on maskeeritud sellega, et rahvale on jäänud võimalus iga uus, aga kauaks võimule jäänud valitsus „kukutada“ — veretult, s. o. valimiste läbi. Demokraatia on põhimõtteline pahempoolsus, ta on permanentne riigipööramine (muutmine) valitsuste vaheldamise käsusõna abil. Demokraatia on agressiivsete tungide väljajaelamine ülesehitava tegevuse ettekäändel või koguni usus. Äärmine pa-

rempoolsus on see lugu, kus valitseja (valitsus) ei lase ennast kunagi kukutada. Nõukogude Liit oli algusest lõpuni parempoolsuse pärusmaa. Punaparunid olid parempoolsed. Meil nimetas „Isamaa“ neid ekslikult pahempoolseks, ja tahtes olla neist „parempoolsem“, loobus enesele aru andmata oma algjõust — oma loomupärasest mässulisusest, oma revolutsioonilisusest, oma demokraatiast. Aga parempoolsuses ei jõudnud nad kunagi järele punaparunitele. Nende käes puudus parempoolsuse põhivahend — mammon. Seda tuli neil alles kasvatama hakata. Nõnda algas eksituste aeg uues Eesti Vabariigis. Aamen.

Runnel (Kresson) — Runnel on perekonnanimi. Kõik Runnelid ei ole alati olnud Runnelid. Varasem nimekuju oli Kresson. Samast Räpina piirkonnast on teada ka nimevorm Kersson. Kas neil omavahel mingeid suhteid on või ei, pole tänapäeval uuritud. On ka teisi Runneleid mujal tekkinud, kuid kellest, kus ja kunas, ei ole samuti uuritud. Need Kressonid on elanud Meelva järve lähedal, liikunud Raadamal, siis selle koha testamendist tuleneva omandijaotuse hõlbustamiseks müünud ja maha jätnud. Perekonnapärimustes puuduvad lood nendest kahest Kressoni-nimelisest mehest, kes 1905. aasta järel karistussalkade poolt Räpinas maha lasti. Meelva Kahrometsa (Kahrumõtsa) Kressonid olid talupidajatena tublid, kalduvusega seltskondlikule rakendumisele ja avalikule ülesastumisele kõnes ja kirjas. Runnelite hulgas on isasid, poegi ja pojapoegi. Naishingi on sündinud vähem kui meeshingi. Paljud naised on Runneli nime saanud abiellumisega ja integreerunud isegi algupäraseid Runneleid ületavalt. See näitab naissoo võimeterikkust siingi.

saun
Siber
Suits
sügis

teadmamees (ilukõned; õpetaja)

tegevteoline (sõnategu; sõnakuulmatus; sõnapidamine; tegu tegema)
tere (teretamine)

tunnistaja — iga tegu teab tunnistajaid. Kõik tegu märganud kõrvalised hakkavad kohe ka tunnistajaid otsima, et tegu endale elavaks teha. Alles tunnistajate läbi tunnustatakse tegu tõeliselt tehtuks. Kõige raskemate tegude juurde otsitakse veretunnistajaid. Osa tegusid tehakse sihilikult salaja; osa tegusid sünnib nii ootamatult, nii sihitult, et nad nagu polekski teod, sest neil nagu polekski tunnistajaid. Vana põrandavaipa igaveseks kodust välja viies, prügikasti toppides, remondimeestele põrandapinda ette valmistades ärkavad meeled ja mõistus, hakkab koguni kahju. Tahaks öelda: sina, vaip, sina, tunnistaja; sinu silitust mäletavad jalatallad neist aegadest, kui olime õnnelikud.

tüdruk (õde; ema; imb)

tülikas mees

unenägu

vabadus — Sellest oleme nii palju rääkinud!

ARTHUR DE GOBINEAU JA TÕUPESSIMISM

TÕUPESSIMISM KUI DOKTRIIN

Kui „Essee inimtõugude ebavõrdsusest“ ilmus trükist, võeti see vastu ükskõikselt. Nõnda Gobineau'le igatahes tundus. Tema jahmatuseks ei vallandanud teos suurt poleemikatormi. Prantsuse antropoloogid ja tõuteoreetikud suhtusid Gobineau vaadetesse ilmse leigusega, isegi vaenulikult. Ja mis veel üllatavam, põhilised allikauutorid — sealhulgas Carus ja August Pott — tegid tema teose kui ebapädeva ja isemeelse maatasa. Mõnes mõttes oli niisugune kriitika ootuspärane ja Gobineau võis sellele vaadata läbi sõrmede. Nagu ta ühele lähedasele sõbrale tähendas: „Ma pole iial arvanud, et võin inimestele täna ütelda: „Te olete täiesti mandunud, teie tsivilisatsioon on mülgas, teie mõistus vaevalt hingitsev lamp, te olete juba poole jalaga hauas“, eeldamata mõnesugust vastuseisu.“ Aga et raamat ei leidnud Prantsusmaal lugejaid ega teinud Gobineau'le nime kui suurele filosoofile või ajaloolasele, oli ta ikkagi pettunud.

Gobineau enda meelest oli „Essee“ täppisteaduslik teos, omal kombel niisama revolutsiooniline nagu Koperniku avastus, et päikesesüsteemi kese pole Maa, vaid Päike. Ta oli lõplikult tuvastanud kogu ajaloo põhjapanevad rassiprintsiibid, mis peaksid sundima inimesi ümber hindama kõike, mida nad tsivilisatsioonide tõusust ja langusest teadsid või arvasid teadvat. „Meil on vaja lülitada ajalugu loomulike loodusteaduste hulka,“ oli ta kirjutanud, „ja vormistada see teadmine täieliku teadusliku täpsusega.“ Gobineau ja tollal Briti Muuseumis „Kapitali“ algkäsikirja kallal higistanud Karl Marxi vahel valitseb hämmastav sarnasus: kui soovitakse, et ajalool oleks mingi väärtus, peab sellest saama teadus, millel on võime sündmusi ennustada ja analüüsida. Gobineau endisele patroonile Alexis de Tocqueville'ile aga need ettenägelikkuse ja kõigeteadmise pretensioonid muljet ei avaldanud.

Tocqueville oli Gobineau'st sootuks teistsuguse aristokraatliku pärandi ja maailmavaatega. Tema pere põlvnes tõesti iidsest normanni aadlisoost. Tocqueville'ide sugupuu juured viivad XII sajandisse ja nad olid teeninud Prantsuse monarhiat selle parema käena üle seitsmesaja aasta. Alexis de Tocqueville ei kasvanud ihnsa pretensioonikuse ja kibedate mälestuste maailmas, vaid tegeliku vastutuse ja kodanikukohuste keskel. Poliitilistelt vaadetelt oli Tocqueville liberaal, aga tema liberalismi — nagu ka ta isa oma — leevendas kommee ja traditsioonide austamine Edmund Burke'i vaimus. 1835. aastal avaldatud „Ameerika demokraatias“ ütleb Tocqueville, et kuigi ühiskondlike ja majanduslike muutuste jõud võib olla purustav, on püsiva

hoole ja reformide abil võimalik säilitada parim osa minevikust. Tõepoolest, järelendas Tocqueville, tõeliselt vaba ühiskond vajab mõlemat.

Vastandina Gobineau enesekesksle ja iseennast dramatiseerivale romantismile oli Tocqueville'i maailmavaade järjekindlalt valgustuslik: ratsionaalne, skeptiline ja kohati lõikavalt irooniline, kuid ometi tuleviku suhtes lootusrikas. Või nagu ta Gobineau'le aastaid hiljem kirjutas: „Jah, mõnikord ajab inimkond mind meeletehetele. Kellega seda ei juhtuks. [...] Ma olen alati öelnud, et meie uutes demokraatlikes ühiskondades on raskem vabadust kindlustada ja säilitada kui mõningates mineviku aristokraatlikes ühiskondades. Aga mitte iial ei luba ma endale mõtetki pidada seda võimatuks.“

Gobineau saatis Tocqueville'ile oma „Essee“ eksemplari, ehkki pidi teadma, et vaevalt on võimalik vastus julgustav. Nagu Tocqueville ütles: „Meie tõekspidamisi lahutab terve maailm.“ See vastas tõele veel rohkem, kui ta arvata oskas. „Essee“ ja Tocqueville'i reageering tähistavad Euroopa vaimuelus eraldusjoont, mis lahutab kaitseseisundisse surutud ratsionaalse liberalismi valgustuslikku traditsiooni ja uut maailmavaadet, kus Gobineau tõupessimism mängib üha tähtsamat rolli.

Eelkõige oli Tocqueville'ile vastumeelt Gobineau rassistik vaatenurk, mida ta pidas (õigustatult) lahtiütlemiseks kõigi inimeste olemuslikust võrdsusest Jumala ees. Tocqueville mõistis sedagi, et usk rassilisesse üleolekusse on spetsiifiliste ajalooliste olude tagajärg, mitte põhjus. „Ma olen kindel, et kui Julius Caesaril oleks jätkunud aega, oleks ta heameelega kirjutanud raamatu selle tõestuseks, et metslased, keda ta Britannias kohtas, ei kuulu roomlastega samasse inimtõugu ning et viimased on loomu poolest määratud valitsema maailma, sellal kui esimesed on määratud selle ühes nurgas virelema.“ Kaks tuhat aastat hiljem, kui tööstuslik Inglismaa saavutas niihästi mandri-Euroopas kui ka suures osas maailmas juhtiva asendi, tuli muidugi tunnistada vastupidist.

Küsimus oli ka Gobineau sünetes viimsepäevameeleoludes. Tocqueville kartis, et meeletehete tsivilisatsiooni tuleviku suhtes, eriti pärast 1848. aasta varingut, võib muutuda isetäituvaks ennustuseks. Võib-olla oli möödunud sajandi progressiusk liiga suur, tunnistas Tocqueville. Kuid nüüd on Prantsuse revolutsiooni ja 1848. aasta läbikukkumine „viinud meid teise äärmusse [...]“. Pärast ülemäärast rõõmu oleme langenud ülemäärasesse enesehaletsusse: me arvasime, et suudame kõike, ja nüüd arvame, et me ei suuda midagi.“ Pessimism „on meie ajastu suur haigus“, hoiatas ta. Tocqueville arvas, et Euroopa allakäigu rassilist ettemääratust kuulutades õhutab Gobineau fatalismi, mis pärsib energiat, enesekindlust ja tahtejõudu. „Kui ühel hommikul minu arst tuleks ja ütleks: „Mu armas härra, mul on au teile teatada, et te olete surmahäige ja [...] teil puudub igasugune lootus terveks saada“,“ kirjutas Tocqueville, „poleks mul teha midagi muud kui tõmmata tekk üle pea ja [...] valmistuda igaveseks eluks. Kuid ühiskondadel igavest elu ei ole.“

Kõige vastumeelsem oli Tocqueville'ile „Essee“ siiski Gobineau kiviköva fatalism, rassiline determinism, mis hülgab inimliku vabaduse. Üksikisikud

on „Essees“ armetud kujud, võrreldes tõuajaloo „muutmatute seadustega“ ning mõistmatu loodusega, mis suunab neid „nagu pimedaid orje“ ja kirjutab ette nende valikud. Gobineau määratluse järgi seisab ühiskonna või tsivilisatsiooni orgaaniline elu selles osalevatest inimestest täiesti lahus. Indiviidid ei mängi ühiskonna loomisel ega säilitamisel mingit teadlikku rolli.

Et Gobineau ajalookäsituse järgi on inimene abitu, ei ole ta ka vastutav katastroofi eest, mis paratamatult saabub. Tsivilisatsiooni saatuses „pole mitte midagi, mille eest võib inimest vastutavaks pidada“, järeltas Gobineau, sest ette võtta ei saa midagi. Tocqueville oli mõlemast väitest jahmunud. „Minu jaoks,“ selgitas ta, „omandavad inimühiskonnad nii nagu üksikisikudki mingi väärtuse üksnes oma vabadust kasutades.“ Vabadus oli tsiviliseeritud ühiskonna suur kingitus, ja seda iga üksikisiku kõlbelse vastutuse mõttes niihästi iseenda kui ka teiste ees. Gobineau oli selle vabaduse hävitanud üheainsa bioloogiliselt determineeritud suletõmbega. Aga Tocqueville tajus, et Gobineau oli isikuvabaduse likvideerinud seetõttu, et see teda sügavalt kohutas.

Gobineau vastas teravalt. Ta kirjutas:

„Ma ei ütle inimestele: „Te olete õigeks mõistetud“ või: „Te olete hukka mõistetud“; ma ütlen neile: „*Te olete suremas.*“ Ma ei ütle muud, kui et teie noorus on möödas ja te olete jõudnud languseikka. [...] Looge kuningriike, dünastiaid, vabariike või mida te iganes soovite; see kõik on võimalik ja isegi paratamatu. [...] Aga lõppude lõpuks teie raugemise põhjused kuhjuvad. [...] Ja mitte keegi ei astu teie asemele, kui teie allakäik on lõpule jõudnud.“

„Kui ma eksin,“ lisas Gobineau, „siis ei jää minu neljast kõitest mitte midagi järele. Kui mul on õigus, siis ei aita fakte lämmatada nende inimeste tahe, kes ei soovi neile silma vaadata.“

Gobineau'l puudus huvi maailma muuta. „Essee“ ja järgnevad teosed olid olemuselt romantilise mässu aktid, trotslikud žestid selle vastu, mida ta pidas kodanluse juhitavaks ühiskonnakoraks ning mis keeldus teda tunnustamast. Kuid Gobineau oli teravalt ja Tocqueville'i meelest ohtlikult piiritlenud ühelt poolt inimese „ühiskondlikud võimed“, kollektiivpsühholoogilised jõud, mis panevad neid looma suuri tsivilisatsioone, ning teisalt „omadused, mis käivitavad moraalseid tõdesid“ — siirust, ausameelsust, kaastunnet ning õige ja väärta taju. Ühiskondlikku võimekust viib Gobineau järgi edasi elujõud, mida kannavad veri ja rass. Moraalsed omadused aga on meelevaalsed ja kokkuleppelised — ning lõppkokkuvõttes ebaolulised. Gobineau arvates on inimese kõlbeline hoiak laiema ajaloo protsessi seisukohalt tähtsusetu. Ühiskond või tsivilisatsioon „ei kanna mingit moraali“, on ta kirjutanud, „ta pole vooruslik ega kõlvatu [...], ta lihtsalt on“.

Gobineau mitte ainult ei eitanud vajadust siduda sihipärane ühiskondlik tegevus tavamoraali ettekirjutustega — seda oli teinud juba Machiavelli kolmsada aastat varem. Ta kinnitas, et ühiskondlikul tegevusel ja võimu teostamisel *puudub igasugune moraalne sisu*. Vastupidi, need on ette kirjutatud vere, tõu ja bioloogia poolt. Tsivilisatsiooni elujõud ja väärtus sõltuvad täielikult

tema võimest luua vajalikke võimu- ja valitsemismalle, mida tundelised ja hellameelsed moraalsed kaalutlused kipuvad takistama. Kui ei suudeta ellu viia võimu diktaati, olgu tegemist rassiidentsuse säilitamise või kinnivõetud vaenlase tapmisega, siis näitab see, et ühiskonna elujõu alused on hakanud pehkima.

Kõbelised põhimõtted vastanduvad elujõule ja loovusele — „võimutahete“, õelnuks Friedrich Nietzsche. Gobineau hilisemates kirjutistes, eriti „Renessansis“ (1877), pühib ehe loovjõud moraali küsimused alati teelt. Tema järgi tähistas renessanss Euroopa aaria aristokraatia viimast võitu tema vastu tõusnud kodanluse jõudude üle. Tagajärjeks oli elujõu viimne spasmliline purse niihästi kunstivallas — Michelangelo, da Vinci, Raffael — kui ka poliitikas, näiteks Cesare Borgia, samuti Machiavelli.

Gobineau kultuuriheeros on täiesti amoraalne. Käibenormid, olgu esteetilised või kõbelised, on nõrkade ja argade tarvis:

„Tea siis, et seesugusele isikule, keda saatust kutsub teisi valitsema, on tavalised elureeglid pea peale pööratud. [...] Hea ja kuri on tõstetud teise, kõrgemasse regiooni, erinevale tasandile. [...] Kogu lodevus ja kõhklikus jäta väikestele vaimudele, käsualusele pööblile.“

„Jõud on kõik, ta on kõige võti,“ kirjutab Gobineau hiljem Richard Wagnerile. „See hävitab oma teelt kõik ega jäta maha midagi.“ Ta on, nagu hiljem ütleb Nietzsche, „teispool head ja kurja“.

Gobineau suri 14. veebruaril 1882 Torinos.* Elu lõpupoole näis apokälytiline väljavaade, et tsivilisatsioon langeb kuristikku, teda täitvat ommoodi kuratliku romantilise kahjurõõmuga. „Hiinlaste ja slaavlaste laavin,“ kirjutab ta mõni aeg enne surma oma „Essee“ teise trüki eessõnas, „koos käputäie tatarlaste ja baltisakslastega teeb lõpu Euroopa lollustele ja õigupoolest kogu tema tsivilisatsioonile. [...] Neid iseäralikke sündmusi nägin ma ette ja ennustasin juba hulk aastaid tagasi. [...] Kuid pean tunnistama, ma ei eeldanud tollal, et see kõik sünnib nii ruttu.“

GOBINEAU JA SAKSA UUSGOBINIAANID

Prantsusmaa ülekaalukas kaotus vastloodud Saksa keisririigile 1870, samuti järgmisel aastal puhkenud kodusõda ja Pariisi Kommuun panid liikuma Prantsusmaa rahvusliku mandumisega seotud hirmude laine, ja isegi kui need polnud Gobineau'lt üle võetud, löid nad ometi mulje, et ta räägib pigem tõtt kui eksib. Siiski ei läinud Gobineau Prantsusmaal tõuteoretikuna moodi ja mandumisest rääkimisel ei ühendatud seda mingi eripärase gobiniaanliku väljavaatega. Selle juured olid mujal, omamoodi „teaduslikus“ ja positivistlikus liberaalses tõuteoorias, mille Gobineau oli hüljanud. Kuid kui Gobineau esimest korda tõstis kaebust oma „Essee“ läbikukkumise üle Prantsusmaal, ennustas Tocqueville, et Saksamaal leiab ta parema vastuvõtu, ning see osutus õigeks.

* Iroonilisel kombel tabas teda südameatakk, kui ta astus rongi, põlastusväärse uue industriaalajastu sümbolisse.

Gobineau võlgnes tänu sealse edu eest üheleainsale inimesele. Richard Wagneris ärkas Gobineau teoste vastu huvi 1876. aastal, kui ta valmistas ette oma esimest etendust Bayreuthis. Varsti pärast seda nad kohtusid ja said omavahel sõpradeks; Wagner ütles ükskord oma naisele Cosimale, et Gobineau on tema „ainus tõeline kaasaegne“. Kuigi Gobineau tõuteoreetilised ideed kujunesid liiga hilja, et Wagneri ooperitele mõju avaldada, tutvustas helilooja prantsuse krahvi mõtteid väsimatult oma Bayreuthi ringi noorte kunstnike, muusikute ja intellektuaalide seltskonnale. Gobineau vastu tundsid huvi iseäranis kaks meest, Ludwig Schemann ja Houston Stewart Chamberlain, kes tegid tema ideedest uue aja Saksamaa poliitilise evangeeliumi, Wagneri kunstievankeeliumi kaaslase.

Ludwig Schemann oli kolmekümne seitsme aastane, kui ta luges esmakordselt „Renessansi“. See juhtis ta „Essee“ juurde, mis, nagu ta kõigile hiljem jutustas, muutis ta elu. Eriti vapustas teda Gobineau mõtete üleloomulik kokkukõla saksa marurahvusliku liikumise võtmekuju Paul Anton Böttcheri ideedega, keda Schemann ja teised tundsid tema prantsuspärase varjunime Paul de Lagarde'i järgi.

Lagarde'i ideed olid tasakaalutu segu Herderist, Fichtest, vendadest Grimmidest ja saksa romantilisest *Lebensphilosophie*'st, mis oli mõjutanud ka Gobineau'd. „Mitte mõistus pole inimese tuum, vaid tema tahe,“ kirjutas Lagarde, „ja selle liikumapanev jõud on armastus.“ Saksa rahval, uskus ta, on oma tahe, mis on tema *Seele* ehk „ühishinge“ väljendus. Selle hinge on Saksamaal hävitanud materialism, keskklassi saamahimu ja industrialiseerimine, mis sammub üle Reini ja Ruhri oru. Kui Saksamaa ühendati ning läks kaasa uue aja põhihoovusega, manitses Lagarde, siis purustati tõeline Saksamaa, mille juured on talupojakommetes ja lihtrahva traditsioonides. Tagajärjeks on kultuurikriis, mis ähvardab saksa rahvalt röövida tema ainulaadse pärandi ja identitsuse. Lagarde'i tulevikuvaade oli romantiliselt, isegi gobiniaanlikult sünge. „Me seisame silmitsi [vaimse] pankrotiga,“ kirjutas ta 1881. „Me kõik vajume olematusse.“

Lagarde'is kajastub saksa romantikute kultuurikonservatiividest järglaste meelekibedus, kes progressis nägid hingetu kodanliku tuleviku Trooja hobust. Mehhaniseerumine, filisterlus, sotsialism ja liberalism on kõik üks ja sama; tõeline vaimne tervis tähendab nende laostava toime eest põgenemist. Lagarde'i meelest seadsid liberaalid otseselt ohtu ehtsa saksa kultuuri, nõudes rahva solidaarsuse asemel individualismi; ning seda ründasid ka juudid, katoliku kirik, töösturid ja suur hulk teisi „mittesaksa“ elemente. „Sellel uuel Saksamaal, mis on nii võimas, nii liberaalne ja nii täiuslikult saksapäratu,“ kirjutas Lagarde, „me kummardame võõraid jumalaid — ning see on meie hukk.“

Schemann mõistis kohe, et seda, mida Lagarde ja teised püüavad mõtestada kultuuri ja rahvuse seisukohalt, on Gobineau määratlenud rassina. Lagarde'i saksa rahva hing on õigupoolest seesama mis aaria identsus, Põhja-Euroopa ja Skandinaavia metsadesse ja soodesse ulatuv ning saksa rahva külakogukondades ja traditsioonides elav pärand. Schemannist sai kinnis-

mõtte vang; nagu ta ise ütles, „kõrgemate jõudude tööriist“. Kuigi ta Gobineau'ga kunagi ei kohtunud, kirjutas ta temast (nagu hiljem ka Paul de Lagarde'ist) kahekõitelise andunud eluloo, toimetas trükki prantsuse aristokraadi avaldamata esseed ja asutas Strassbourg'is Gobineau Arhiivi, milles oli üle kuue tuhande kõite rassi ja tõuteooria alaseid teoseid. 1894 tulid Schemann ja rühm entusiaste kokku tema tööruumides Strassbourg'i Ülikoolis, asutasid Gobineau Seltsi ja hakkasid koguma raha „Essee“ uue tõlke tarvis. Schemann tutvustas Gobineau õpetust aaria rassist Pangermaani Liigale, juhtivale parempoolsele surverühmale, mis hakkas „Esseed“ levitama kõigis üliõpilasraamatukogudes.

Kuigi Gobineau Seltsi liikmeskond polnud kunagi suur (1914 oli ametlikke liikmeid kõigest kolmsada kuuskümmend), leidis ta Saksa poliitikute ja intellektuaalide seas tähelepanu. Ta hakkas kultuurielule avaldama ebaproportsionaalselt suurt mõju ja andis pangermaani rahvustundele uue radikaalse vormi. Schemann ja usgobiniaanid tegid selgeks, et uusaja Euroopa kultuurilise, ühiskondliku ja rassilise lagunemise vastas seisab Saksamaa ning üksnes Saksamaa. Saksa rahvakultuur on algupäraste indogermaani aaria rahvaste viimne elav jäänuk ja saksa rahvas on nende viimne järeltulija ning pärija. Bayreuthi ringi liikmete ja austajatena pidasid usgobiniaanid Wagneri oopereid, eriti „Sörmuse“ tsükli, algupäraste aaria müütide autentseks taasloomiseks. Bayreuthis hakkas toimuma iga-aastane festival, kus aaria-germaanlased võisid osaleda „oma ürgsetes müsteeriumides“, uuesti avastada oma kultuuri päritolu ja taastada vaimset tervist.

Usgobiniaanide keskseks temaks sai taasnooremene. Schemanni ja tema mõjuka järglase Houston Stewart Chamberlaini käe all leidis Gobineau aaria müüt endale õnneliku lõpu. Blondid, laiaõlgised, elujõulised ja vabad aarialased ei kao. Neist saavad „teutoonid“, muistsete germaani hõimude järglased tänapäeval. Loomulikult on moodne kultuur endiselt kriisis: Lagarde'i (ja Gobineau) hirm, et „kõik väärtuslik käib alla“, oli retooriliselt liiga tõhus, et seda kõrvale heita. Kuid uusaja tsivilisatsiooni degeneratiivsetel ja hingepurustuslikel protsessidel oli nüüd vastumürk — tõupuhtuse taotlus.

Gobineau tõus pangermaani panteoni keskseks kujuks nõudis mõningate tülikate tõsiasiade lakeerimist. Gobineau meeleheitele oma Prantsuse kodumaa pärast leidis võrdne paariline — tema põlgus Saksa- ja Preisimaa vastu. Kaasaegseid sakslasi oli ta järjekindlalt kujutanud huumorimeelela kodanlike filistritena, kasutades samasugust salvavat ja mahategevat tooni nagu hiljem Nietzsche. Mõte, justkui avalduksid Wilhelmi aja Saksamaal mingilgi kombel muistsete aarialaste voorused ja vitaalsus, oleks teda oma naeruväärsusega vapustanud, aga just seda tahtsid Schemann ja pangermaanlased tõestada. Gobineau austajad Saksamaal kitsendasid ka tema ajaloolist perspektiivi, jättes kõrvale võrdleva Idamaa-ainese. Aaria pärand kuulus nüüd ainuüksi Euroopale, eriti Lääne-Euroopale ja Skandinaaviale. Isegi terminit „aaria“, mis liigagi selgelt seostus vedade Indiaga, hakati asendama sõnadega „põhja“ või „indogermaani“. Nii Schemann kui ka Chamberlain loobusid

Gobineau spekulatsioonidest Hiina ja Kolumbuse-eelse Ameerika tsivilisatsiooni aaria päritolu kohta, pidades neid tühipaljaks fantaasiaks. Tsivilisatsiooni rajajad olid rõhutatult ja eranditult valged eurooplased, iseäranis germaanlased.

Kui Schemanni kirjutiste lugejaskond oli väike (ehkki üpris esinduslik), siis Houston Stewart Chamberlain jõudis märksa laiema publikuni. Wagneri tütreaga abiellunud inglise germanofiilist sai Bayreuthi ringi mõjukaim liige ja uusgobiniaan. 1899 avaldas ta „XIX sajandi alused“, Euroopa ajaloo kõikehõlmavalt plaanipäratu ülevaate, mille sihiks oli Chamberlaini sõnul „muuta minevik oleviku osaks“. Gobineau „Essee“ mõju on silmanähtavalt sügav. Kuid ühisjooned jäävad siiski erinevuste varju.

„XIX sajandi alustes“ on kogu Euroopa tsivilisatsiooni loojaks aaria rass, keda samastatakse teutoonidega ehk uusaja sakslastega. Algne aarialane on minetanud ka aristokraatliku kõrkuse ja erandlikkuse, mille talle kinkis Gobineau; vastupidi, ta ilmutab kaht väljapaistvat voorust — „vabadust ja ustavust“, mille all on mõeldud ustavust niihästi iseendale kui ka teistele, ja seda rassiidentsuse ja autonoomia säilitamise vaistu kaudu. Kiirates „füüsilist tervist ja tugevust, suurt intelligentsust, lopsakat kujutlusvõimet, väsimatut loomisimpulssi“, ilmuvad germaani hõimud Rooma impeeriumi lõpus nagu Reini-teenkonnale asuv Siegfried Wagneri „Jumalatehämaruses“, „õhetades noorusest, rõõmust [---], varustatud kõigi omadustega, mis teevad nad sobilikuks kõige kõrgemale kohale“.

„Teutoon ei astunud ajalukku,“ kirjutab Chamberlain, „mitte nagu barbar, vaid nagu laps.“ Aga ülim usalduslikkus ja naiivne süütus tõid kaasa teutoonide languse. „Liikvele aeti kõik jõud, et neid reeta“ nagu „last, kes langeb vanade kogenud liiderdajate kätte.“ Vanad eurooplased — latiinid, gallid, Vahemere kreeklased ja juudid — septsesid germaani uustulnukate vastu vandenõu. Ajapikku meelitati vallutajad oma surmavaenlaste embusse. Nende „puhas veri rüvetati orjadest sündinud ebapuhaste rasside vereseguga“. Valgustusaja alguseks oli germaani rahva algne teutooni veri lahjenenud ja ununenud ning Euroopa tsivilisatsioon oli asetatud vaekausile.

Kõik see tundub Gobineau teostest tuttav; kuid Chamberlain avastas uue korruptiivse elemendi, kes oli põhisüüdlane teutooni elujõu languses — juudid. Chamberlaini antisemitism on pärit Wagnerilt ja saksa rahvusideoloogidelt, näiteks Lagarde'ilt, mitte Gobineau'lt.* Nii nagu Karl Marx, põlgas ka Wagner Euroopa juute kui hingetu kommertsiaalühiskonna sümboleid. Wagneri „Sõrmuse“ kongninaga käabus Alberich, kes salgab rahaahnuse tõttu maha armastuse ja ilu, muutus ebalooslikuks ja hingetu juudi püsikujundiks. Wagneri vaated leidsid sügava vastukaja kogu Bayreuthi ringis (millesse kummalisel kombel kuulus mitu juuti) ja said uusgobiniaanliku tõuteooria nurgakiviks.**

* Antisemitism ei mänginud Gobineau ideede hulgas mingit rolli; ta arvas juudid valge rassi hulka ja õigupoolest käsitas nende kui rahva ellujäämist oma diasporaas tõupuhutuse vooruste tõendina.

** Üks selle ringi juudi liikmeid oli dirigent Hermann Levy.

Chamberlainile olid juudid asiaatlik segatõug. Šveitsi antropoloogi Vacher Lapouge'i eeskujul (kes on veel üks gobiniaanlik tõupessimist) määratles Chamberlain „juudi tõugu“ kui Vana Testamendi „viljaka poolkuu“ beduiinide, hettide, süürialaste ja aaria amoriitide segaverelist ristandit. „Nende olemasolu on kuritegu elu pühade seaduste vastu,“ kuulutas ta. Seetõttu on nad *Lebensgefühl*'i ja elujõu vastandid. Juudid on „sündinud ratsionalistid. [...] Neis puudub peaaegu igasugune loov aines, tõeline siseelu.“ Võrreldes „aarialaste lõputult rikka usueluga“ on nende religioon „jäik“, „kasin“, „steriilne“. Lühidalt, juutidel puudub hing.

Juutidest said saksa usugobiniaanidele need, kes Gobineau jaoks olid uusaaja eurooplased — haige rass. Oma sünnineedusest teadlikud, püüavad nad meelega rüvetada tsivilisatsiooni, mille neist kõrgemal seisvad teutoonid on loonud. Kapitalism, liberaalne inimarmastus ja steriilne teadus — „juudi teadus“, nagu seda nimetas Chamberlain (viidates Albert Einsteinile ja teistele vastloodud relatiivsusteooria pooldajatele) — on kõik tõulise rikutuse vormid, juutide kättemaksu moodsad tööriistad. Euroopa ajalugu pole enam Gobineau vallutuse, allakäigu ja tagasivallutuse tsükkel, vaid sellest on saanud aaria teutoonide ja nende juudi vastaste apokalüptiline võimuvõitlus. Nagu üks kaasaegne inglise arvustaja tõdes, on Chamberlaini teos „Ilias“ aarialaste sõjast juutidega, laiahaardeline eepos, milles leidub suurejoonelisi aaria sangareid, nagu Martin Luther, Dante ja Jeesus Kristus (kes pole juut, vaid aarialane, nagu Chamberlain „tõestab“), ning mitut sorti aariavastaseid sulisid, nagu Ignatius Loyola (degenereerunud bask, aga ka jesuiitluse rajaja).

Seal, kus näeme energiat, vitaalsust, loovust ja uuendusmeelt, nagu keskaja kristluses või renessansiajastus, seal on olemas ka teutoonlus kui rassilis-ajalooline jõud. Seal, kus me seda ei näe, kohtame tõu- ja kultuurianarhia ehk *Völkerchaos*'e hukatuslikku mõju. See Chamberlaini termin viib meid tagasi Gobineau „Essee“ ettekujutuse juurde, mille järgi rassi degenereerumine „lõpeb täieliku jõuetusega ning tõukab ühiskonnad olematuse kuristikku“. Kuid Chamberlaini käsituse järgi on olemas lunastav väljapääs. Tsivilisatsioon lõpeb taastekke staadiumiga, sisemise uuestisünni protsessiga, milles inimese põhiloomus muudetakse surmast sünniks. Tõupuhtus on niihästi isikliku taasnooremise kui ka kollektiivse lunastuse küsimus.

Chamberlain võis teha nii laiahaardelise üldistuse seetõttu, et ta ei määratlenud rassi enam puhtalt pärilikkuse seisukohalt. Rass on pigem vaimne kui füsioloogiline jõud, füüsiliste, vaimsete ja vitalistlike tunnuste keerukas ühendus. Rassikuuluvus tähendab „kindlat mõtte- ja tundeviisi“. Et olla juut, ei ole vaja sündida juudina. „Tarvitseb vaid juutidega tihedalt läbi käia, lugeda juudi ajalehti, harjuda juudi filosoofia, kirjanduse ja kunstiga.“ Esi- tanud selle kultuuri riknemise võimaluse, jõuab Chamberlain järeldusele, et „meie õigus ja kohus on — sugugi mitte ebasõbralikult — võtta tarvitusele energilised abinõud niisuguse ohtliku vaenlase vastu“.

„Kus [rasside] võitlust ei otsustata kahurikuulidega, seal sünnib see ühiskonna südames tasahilju — abiellumise kaudu, [...] inimkonna erinevate

tüüpide vastupanu vormide teisenemise kaudu, varade vahetamise kaudu, ühtede mõjude sündimise ja teiste kadumise kaudu. [...] Aga olgugi see võitlus vaikne, on see eelkõige heitlus elu ja surma peale.“

1927 kohtus Chamberlain mehega, kes tegi selle elu ja surma peale käiva heitluse teoks. Adolf Hitlerit oli kasvatatud pangermanismi Austria versiooni najal, mis oli sügavalt juudi- ja kirikuvastane. Kuid samal ajal kui Hitler sirgus meheks Austrias, levis saksakeelsetes maades hoogsalt uusgobiniaanlus. Chamberlaini „XIX sajandi alused“ kuulus Preisi koolide ajaloo õppekavasse ning Gobineau Selts levitas „Renessanssi“ Saksa sõduritele — ka noorsõdur Hitlerile —, kui neid Esimesse maailmasõtta saadeti.

Näib, et Hitler ei lugenud tegelikult Gobineau'd ei siis ega hiljem. Kuid kui ta tuli sõjast, kohtas ta Alfred Rosenbergi ja Dietrich Eckharti, kes tutvustasid talle Chamberlaini vaateid ja teisi aaria tõudoktriine. Kui Hitler istus pärast 1923. aasta putšikatset Landsbergi vanglas, sai uusgobiniaanlusest tema maailmavaate püsiv osa. Oma „Mein Kampfis“ kuulutas ta kategooriliselt, et „kogu kultuur, kunst ja tsivilisatsioon on kultuurikandva aaria rassi saavutus“, aga arvamuses, et „kõik suured minevikukultuurid on hukkunud üksnes seetõttu, et algne loovjõuline rass suri verereostuse tõttu välja“, on tabatud Gobineau tõupessimismi esialgset vaimu.

Kuid Hitler jagas ka Chamberlaini wagnerliku lunastuse lootust. Saksamaa võib saavutada vere puhtuse ja oma ühishinge taasnoorenemise kaudu uue rassilise saatuse. Sellest sai Hitleri eesmärk ja uusgobiniaanide töötus natside liikumisele. 1927 kohtus Hitler viimaks oma uue vaimse mentori Houston Chamberlainiga näost näkku. Joseph Goebbels kui pealtnägija on nimetanud seda „liigutavaks vaatepildiks“. Vana mees, kes oli pärast rabandust kolmeist aastat istunud halvatuna ratastoolis, surus Hitleri kätt; Hitler pöördus tema kui oma „vaimse isa“ poole. Mõni päev hiljem kirjutas Chamberlain Hitlerile: „Te olete üheainsa puhanguga mu hinge ümber kujundanud. Et Saksamaal sünnib tema häda tunnil Hitler — see on tema elujõu tunnistäht. Nüüd suudan ma jälle rahulikult magada ja enam pole mul ärgata vajagi. Jumal kaitsku teid!“

Chamberlain ei elanud Hitleri võimuletulekuni. Aga Ludwig Schemann elas ja pälvis oma kaheksakümne viiendal sünnipäeval Kolmandalt Reich'ilt Saksamaa kõrgeima kirjandusauhinna, Goethe medali.

Inglise keelest UDO UIBO

ARTHUR HERMAN on George Masoni Ülikooli ajaloo abiprofessor ja koordineerib Smithsoni Instituudi juures Lääne tsivilisatsiooni uurimisprogrammi. „Loomingus“ avaldatud ülevaade Arthur de Gobineau vaadetest on õigupoolest peatükk möödunud aastal ilmunud mahukast teosest „Allakäigu idee Lääne ajaloos“, mis loode-tavasti ka tervikuna eesti lugejani jõuab.

U. U.

Alustan sellest, et Hando Runnel on „verine“ poeet. Seda oma tipmistes kogudes „Avalikud laulud“ (1970), „Lauluraamat ehk Mõõganeelaja ehk Kurbade kaitseks“ (1972), „Mõru ning mööduja“ (1976) ja „Punaste õhtute purpur“ (1982). Ja iseenesestmõista ka vahepealses valikkogus „Kodu-käija“ (1978).

Debüütraamatuis (kassetivihikus, hamsunliku pealkirjaga „Maa lastes“, ja esimeses päris iseseisvas kogus „Laulud tüdrukuga“), kus luuletaja astub ette „optimistliku kodukolhoosi poeedina“ (Toomas Liiv), pole verd veel ollagi. Ja hilisemais, kirelt taltunumais, loomekulminatsiooni ületanud raamatuis, alates „Lauludest eestiaegsetele meestele“ (1988) on Runneli värsid taas enam-vähem verevabad.

Ent neljast vahepealsest meisterkogust purskub verd ohtralt:

Äkki kätte võtad noa,
nüsid katki kanged kaelasooned.
Määrid ära helevalge toa,
seinte peale jätad mustad jooned.

Või:

VAATA KUIDAS MERI TURSKAB

Vaata kuidas veri purskab

[---]

Vaata kuidas meri äärdub

Vaata kuidas veri määrdub

Või: põimub verede ja vete pulm; ma olen läbi lõigand veenid; ma varastan väitse, et veri saaks lastud; veereb vereke / põlvesilmale; verenäljas väiksed lastetankid; üks kõhis kodus verd; võõras veri võib saada su urmaks; sääal kirjade sees / on verised tähed; kuulan ja kussutan kirvest / verisel raiepakul. Lapsi tehakse hää ute verega ja mustikate marjaveri kisendab appi. Ja „Punaste õhtute purpur“ on minu jaoks ikka kõlanud kui „Punaste õhtute veri“. Ma olengi luuletust „Ilus pikk poiss tantsis kaerajaani“ lugedes vahel purpuri asendanud verega ja saanud siis seesuguseid ridu: sääal veritigusid maabus üks parv, / näis vere värvi seal maagi ja Ei kuulnud kuis verine leegion / maad täitis...

Veri voolab Runneli luules mitmel põhjusel, aga peamine on tapmishimu.

Tapetakse nii inimesi kui ka loomi. Loomatapmine peaks olema justkui loomulik tegu, inimene neid seepärast ju nuumabki. Ameerika transsendentalist Ralph Waldo Emerson on looduse objektiivset julmust nimetanud „imeilusaks paratamatuseks“. Runnelil langeb loomatapmisele paheline vari, inimese aplus teeb sellest ropu peo: *võeti aga verd ja veeti aga viina* („Härja veri“). Et inimene himustab tapmisestki mõnu, siis venitab ta vahel oma tapatööga ja laseb vereihal paisuda erootiliseks kärsituseks: *Ei tohi veel / ei tohi veel / ei tohi veel nüüd torgata / Las kasvab ta ja rasva ka / veel kintsudele kasvatab* („Seatapu lugu“). Kohati võtab loomatapp ajaloolis-poliitilise dimensiooni:

Jälle tapetakse härgi, oinaid, sigu,
tuleb maarahvas kokku, algab lõikusepidu.
Minu isa oli kulak, kui ta sattus Siberisse.
Täna jälle on ta siin, astub peosaali sisse.

Rohkem kui loomi tapetakse Runneli luules inimesi, vahel assotsieeruvad ühed teistega. Inimesi tapetakse muidugi sõjas. Mõnikord aga antakse keset rahuaega lihtlabaselt nuga („Sõbrad“): *Peldikus ei pidand vastu / nähes naervat sõpra / võttis põuest noa ja torkas / surnuks selle tõpra*. (See veretöö rööbitub ka loomatapmisega, sest tõbras otsetähenduses on ju veis, lojus.)

Nuga kui kurjategemise riist võtab vahel mütolooiliselt fataalse värvingu:

EMA TEHTUD LEIBA
ära noaga lõika,
nime pidi oma
isa ära hõika —
hääle järgi niigi
isa tunneb lapsi,
ema nutab kõiki,
keda noaga tapsid.

Mõningaid tapaluuletusi intoneerib perverssevõitu häälestus, „nekrofiilne koloriit“, nagu Konstantin Motšulski on öelnud Fjodor Sologubi teatud värsside kohta.¹ Nii näiteks saatanlikult ilges luuletuses „Roimar“, kus mõrtsukas poeb saja-aastase eidekese voodisse ja imestunud rauk saab — enne kui temalt elu võetakse — kauge erootilise virve osaliseks. Runnel saavutas oma värssides seesuguse põrguliku sugestiivsuse, et luule elustus, kujund materialiseerus deemonlikult, veri valgus luulepildilt poeedi ellu nagu õudusfilmis. Hando Runnelit rünnati Tartu tänaval, nooruke satanist lõi talle noa selga.

Luuletajat tabas seesama saatuslik terariist, mille ta oli oma lauludesse liikvele lasknud. Huligaanid tunnistasid kohtus, et on kalmistukabelis avanud

¹ Неизданный Феодор Сологуб. Москва, 1977, lk. 11. Oma jälgenduste kogus „Kiikajon ja kaalepuu“ on Runnel luuletanud ka „Fjodor Sologubi lõimetel“.

kirste ja surnuid välja tõstnud. Ja et satanistiks pühitsemisel on tarvis vägistada kas süütu nunn või vana naise laip.²

Luuletaja sõna oli hirmuäratavalt saanud lihaks.

2

Runnel oli esimene, kes trivialiseeris eesti luules verd. Saamata ometi lahti (tahtmata saadagi vist) vere sakraalsusest.

Praegu võib paista, et Runneli luule vägivaldsem osa sobiks hõlpsasti nüüdsesse verisesse kontrakultuuri, valitsevasse julmuse esteetikasse. Ta on juba 1966. aastal kirjutanud: „Usun ikka traagilise kunsti puhastavat, kosutavat toimet (katarsis!)“. ³

Runneli peajasjalikult seitsmekümnendatel valminud „verise“ luule võib tõsta meie aega ja kujutella, et luuletaja aimas vaistlikult ette maailma liikumist. Nüüdne kunst ihkab anda meile kõike, „mis on varjul armastuses, roimas, sõjas ja hullumeelsuses“, nagu unistas Artaud, ⁴ valitseb metafüüsika ja irratsionaalsus ja „hirm loob kujutluse elu täiusest, üleelatava reaalsusest“. ⁵ „Veri on kaotamas tähendust. [...] Verrega seoses meenub tänapäevainimesele AIDS, mitte aga elujõud või elu jätkuvus nagu vanasti. Nagu alles nii hiljuti. Jumalad ei hooli enam vereohvrast, sellest tühjast ja väärtuse kaotanud lakkest.“ ⁶

Kas fantasmagooriline, vere imalusest, draculatest ja irrealsusest külastunud kultuuriõhustik ei ole kongeniaalne kontekst Runneli luulele, mis kätkeb hirmu, ebardeid, peninukke ja öiseid linnukarjeid?

Vastuseid on kaks: ei ja jaa. Arusaadavalt on Runneli tookordsete, sootuks teises ühiskondlikus ja esteetilisest pingeväljas valminud laulude laboratoorne ümberistutamine vägivaldne tegu. Ent — vägivald on ju kestva maailma-kultuurile omane! Nuga, mis on kunstis väsimatult tapatöö, lõikab lahti, tükeldab ja paigutab suvaliselt ümber ka maailma kultuuriloo osi ja elundeid, ning veri, mis seejuures voolab, on opereerija seisukohalt tõepoolest „tühi ja väärtuse kaotanud lake“. Ka eesti kirjandusloo varasemaid etappe võib leotada postmodernismi lagundavas happes ja nii saada seniaimamatuid produkte, „kui tahame eesti kirjanduse lähiminevikku uudset liigendada“. ⁷ Ehk küll seegi aeg ja võimalus on käest libisemas, jälle oleme millegagi hiljaks

² Hando Runneli pussitamine on juhtunud politsei satanistide jälile. „Postimees“ 8. II 1994.

³ H. R u n n e l, Anne — ahvatlus ja abelad. Rmt.: H. R u n n e l, Ei hõbedat, kulda. Tallinn, 1984, lk. 63.

⁴ A. A r t a u d, Teater ja julmus. Rmt.: A. A r t a u d, Esseid ja kirju. LR 1975, nr. 12/13.

⁵ A. Г е н и с, Вавилонская башня. Tallinn, 1996, lk. 134—135.

⁶ V. L u i k, Kirjanduse muutumisest. Rmt.: V. L u i k, Inimese kapike. Tallinn, 1998, lk. 63.

⁷ H. K r u l l, Katkestuse kultuur. Tallinn, 1996, lk. 191.

jäänud, sest kiirus on post- või postpostmodernismi juures üks olulisemaid tegureid, nähtus moonduv ja deformeerub irvitavas tempos. Isegi meie võime ta huku poole liikuvat dünaamikat tajuda, siingi nihutatakse positsioone ja terminoloogiat. 1988. aastal tegi Hasso Krull Hando Runnelist postmodernisti, kaks aastat tagasi ilmunud raamatus aga kinnitab: „Praegu levinud pruukide taustal ei nimetaks ma Runnelit postmodernistik, nagu ma postmodernistideks ei pea ka filosoofe nagu Derrida või teoreetikuid nagu Barthes või Kristeva. Arvan küll, et selle sõnaga võib endiselt märkida näiteks teatavat suunda 1970.—80. aastate arhitektuuris.“⁸

Miks aga Runneli vereluule praeguse vägivaldaesteetikaga ei klapi? Peamine konflikt sünniks eetilise-moraalselt pinnalt. Nüüdne kunst eitab ja põlastab moraali, kinnitades näiteks: „Julmus on metafüüsiline. Ta on vanem kui kõlblus, seetõttu ei olegi moraal võimeline kunsti siduma eetiliste normidega.“⁹ Seesugune printsiip on vastuolus Runneli olemusega, sest Runnel on moralist *par excellence*, eetik naeruväärsuseni, patriarhaalsuse põlistaja, puhastverd passeist, kõlblus on tema püha sõna. Ta on h e a d u s e apologet, kelle luules on küll palju kurjust, kuid see läbib ta loomingut nagu patt ja saatanlus Piiblit — kurjus väärtustab headust. Runnel pole nõudnud headust mitte üksnes kunstilt, vaid koguni teaduselt: „Kord ehk pakkus teadus isegi seda sõnuseletamatut — rahu või õnne, avas uurija pilgule maailma harmooniat, tasakaalu ja täiust. Nüüd on ta enamasti ükskõikne ning jahe. Sest temast ei otsita niivõrd harmooniat ega headust, kuivõrd loodetakse võimu ja k a s u.“¹⁰

Luule aga polegi Runneli jaoks midagi muud kui headuse kandja. „Lüürika on sõnakunstis see ürgollus, mis kõige aimatavamalt seostub headusega. Luule on selle maailma hingus, mis on erinev, parem olemasolevast. [...] Ta on habras ja üürrike ainuma maailm. Ta püsib sinus ja sinu jaoks, kuni püsib su parem mina. See on hetke võitlus igavikuga, üksiku heitlus kõigega — kõige pärast.“ Luule on „maailma lunastatud osa“, mille „üllaimaks missiooniks kõige olemasoleva v õ i t m i n e h e a d u s e l e.“¹¹

Kõlblust otsib Runnel kõikjalt. See peab olema kõige alus, ka esteetikas ja kunstis: „Esteetiline põhjeneb eetilisele nagu suursuguse maja maapäälne nähtav põhjeneb mullaalusele nähtamatule kandekehale — kas paepõhjale, kaljulavatsile või puuparvedele. Tuhanded Tartut külastanud turistid imetlevad Ülikooli peahoone ehituslikku ilu, mõtlemata korrakski, et kogu see klassitsistlik kunstiainsambel on olemas tänu maa-alustele mädanemata parvedele, mis hoiavad maja majana, näitavad ilu iluna.“¹² Kui eesti ühiskonnas

⁸ H. K r u l l, Hando Runnel ja postmodernism. Rmt.: Katkestuse kultuur, lk. 9—15.

⁹ A. Г е н и с, Вавилонская башня, lk. 135.

¹⁰ H. R u n n e l, Kas teab teadus, mis on headus. Rmt.: Ei hõbedat, kulda, lk. 77.

¹¹ S e a l s a m a s, lk. 78, 77.

¹² H. R u n n e l, Kui hea on ilus? Rmt.: H. R u n n e l, Mõök ja peegel. Tallinn, 1988, lk. 106.

käis lahing „õigusliku järjepidevuse“ ja „kodakondsuse nullvariandi“ vahel, siis kutsus Runnel üles neid märksõnu kaaluma „ü l i m a k ö l b l u s e“ vaatenurgast.¹³ Moraali ja moraalitust adus ta juba keelekasutuses: „järjepidevus“ kannab endas kindlust, turva, „nullvariant“ aga neutraliseerivat, äralõikavat, „pidevusetut“. Nullvarianti on püütud erinevatel aegadel ka kultuuriloos rakendada, sajandialguse vene modernistid eitasid igasugust järjepidevust ja hüüdsid: „Alustagem nullist!“ Majakovski käratas: koos valgekaartlastega seina äärde ka Raffael! Proletkultlane Kirillov: „Meie Homse nimel — põletagem Raffael!“ Šeršenevitš: „Raffaeli ja teiste pildid lõkkesse...“ Miskipärast sai erilise vaenu osaliseks just see üks renessansimees. Nii nagu alles äsja sattus Tartu noore ja pisut vanemagi kirjandusseltskonna viha alla Hando Runnel. Õhus kaikus ootamatult: hävitagem Runnel! Seda kollektiivset vihapalangut ei saa seletada üksnes provintsilinna kirjanduselu olmeintriiigidega. Siingi oli tegemist kultuurilise ja moraalse konfliktiga „järjepidevuse“ ja „nullvariandi“ vahel, Runnelit rünnati kui konventsionaalse kõlbluse kipskuju. Ja kui Runnel otsis jõhkreste vastu kaitset kohtust, ei leidnud ta sedapuhku abi sealtki. Õeldi — luuletuses, kunstitöös võib mõnitada, roojata, haavata, tappa keda ja kui palju tahes. Nii kuulutas moodne juristikagi tänase kunsti moraali- ja eetikavabaks.

Ja Poeet tundis taas endal nuga seljas, nüüd võib-olla ehk kahtegi. Üks neist oli Luule, mida ta oli siiani headuse instrumendiks pidanud, „hapraks ainuma maailmaks“, teine aga Kõlblus — seegi pühadus võib olla tapariist.

3

Kogu läänemaise kirjanduslooo saab laias laastus jagada kaheks: klassitsismiks ja romantismiks. Seda on tehtud. Need voolud vahelduvad läbi ajaloo, kord võimendub üks, kord teine. Muidugi jääb siis romantismi hõlma ka hiljutine modernism koos oma oponeeriva järellainetusega. Pole kahtlust, Runneligi luulele tuleb ligineda romantismi parameetritega. Ma ei pea silmas üksnes krestomaatiliste romantikute rahvaloomingu taaselustamist ja selle sihikindlat segamist kunstluulega ega nende iha sünteesida ideaali ja tegelikkust, püüdemist nn. reaالية poole. Runneli luulet kannavad ja pingestavad otustavalt veel kaks romantikute poolt pühaks peetud komponenti, nimelt nostalgia ja iroonia. Ilma nendeta poleks meil Runnelist kui luuletajast aimu.

Jena koolkonna mehele Novalisele oli ka surm nostalgiline akt — koduigatsus. Aastate eest paistis Runnel mulle paisutatult pretensioonikas, kui ta valis oma kolmanda luulevihiku motoks Verhaereni read:

Ma olen ilus nagu surm
ja sama avalik kui tema.

¹³ H. R u n n e l, *Maarahva lauliku mõtted*. Rmt.: H. R u n n e l, *Isamaavajadus*. LR 1991, nr. 33—35, lk. 120.

Mõtlesin, et seda sõnumit ei kanna Runneli tekstid veel välja (ega selle raamatuga päriselt kandnud ka), et ta võinuks võtta midagi surmast kergemat, kuid sama „ilusat“ ja „avalikku“, kas või Mandelštamilt:

Я так же беден как природа
И так же прост, как небеса.¹⁴

Alles hiljem ühines surm Runneli luules nostalgiaga, sai elavaks. Surma ei pea ta siis enam nimetamagi, nostalgias endas on surm peidus. Aga luuletaja nostalgilist tõsimeelt hakkas üha tihedamini intoneerima ka pilge, see romantikute kuulus iroonia, mis nende puhul toetus Fichteleg ja lõi eeldused tõelisele individuaalsusele, luuletaja „mina“ irdumisele „objektiivsest“. Ning kõigi ajede allikaks on tal teadagi armastus. Mihhail Lotman on Pasternaki puhul kirjutanud: „Surm — erootika — looming [...] on ühe ja sama semantilise kompleksi koordinaadid, kusjuures need on sageli nii ühte sulanud, et isegi tinglikku piiri nende vahele on raske tõmmata.“¹⁵

Runnel on anonseerinud kahte lahutamatu stihiat: üks „sunnib inimest produtseerima teisi endasarnaseid olendeid, jätkama sugu, teenima elava looduse käsku, oma liigi bioloogilisi huve“, kuid et inimene sugutungis päriselt ei ammendu, siis haarab teda „teine stihiat — looming“.¹⁶ Runneli luules on armastust avaras lõikes, ka erootikat, aga sagedamini üldist inimarmastust, paljude ridade taga kohub mure ligimese pärast, mis võib hirmunud luuletajas hüpertrofeeruda viirastuslikuks apokalüpsiseks. („Lõpp“, „Valguses“, „Õõ lõhnab, vihma sajab“, „Vähid“, „Kassid“ jt.) Sealsamas kõrval kulgeb ka sentimentini härduv või hümniks paisuv koduarmastus.

Kodu tähendab Runnelile ikka midagi ruraalset, mis on vere ja ajaloo kaudu seotud eelnevate põlvkondadega. Nagu on öelnud R. W. Emerson: „Igaühes meist istub kuus või seitse esivanemat. Nemad valivadki noodid sellele muusikalisele rituaalile, mis on meie elu.“¹⁷

Verre settinud aegade pärandusest lähtub Runneli luule üks põhitunge. Veri kannab meieni ürgseoseid ja sidemeid, pealtpoolt võib inimene muutuda, vere tume alateadvus aga mäletab minevikku. Runneli lemmikmõtteleja Uku Masing kirjutab „Eesti usundis“: „Verel on erilisi liike, nii võib inimesel olla valge veri või must, tõmmu jne. Säärased asjad juba näitavad, et veri pole peaaegu enam mitte vedelik, sest tast on hakatud tuletama inimese muid omadusi. Nii võib koguni öelda „jumala veri on temal südames“, s. t. ta on vaga, jumalakartlik, või „ristiveri“, mis tähendab „kaastunnet ja kristlikku meelsust“. Sääraseil juhtudel veri on saanud kuidagi hüpostaasiks kogu inimese asemel ja enesest kõnelemise asemel inimene võib kõnelda oma verest,

¹⁴ О. М а н д е л ь ш т а м, Собрание сочинений. 1. kd. Moskva, 1993, lk. 51.

¹⁵ М. Л о т м а н, Мандельштам и Пастернак. Tallinn, 1996, lk. 151.

¹⁶ H. R u n n e l, Loomise stihiat ja sihiteadlikkus. Rmt.: Ei hõbedat, kulda, lk. 21.

¹⁷ Э. О с с и н о в а, Философия жизни Ралфа Эмерсона. Rmt.: Американский характер. Moskva, 1995, lk. 13.

öeldes näiteks: „minu veri ei ole temaga rahul, mu veri ei anna seda mitte (ma ei talu seda), veri ei tee (ma ei taha, hooli), meie veri on meid ühte vedanud.“ [---] Sellest kõigest järgneb, et kõnelda verest on sama, mis kõnelda inimesest.¹⁸

Veri on vanasti kõiksugu imesid teinud, näiteks „sündind lapse naba lei-kamise veri peab hoorad sigima ajama, kui seda neile sisse antakse“.¹⁹ Dra-cula-müstikale siiski Eesti aladelt toitu ei saa, Loorits igatahes kinnitab, et „vereimejate“ teod on meie rahvausus „võrdlemisi vähetuttav motiiv, seda populaarsem slaavi rahvail“.²⁰ Tõepoolest, Henryk Baran on leidnud vam-pirismi näiteks Aleksandr Bloki luules.²¹

Runnelil on rusuv luuletus „Perekondlik“, mis algab nii:

Ema minu ema
keegi kas mõtleb su pääle
Mõni ehk tuleb ja tõukab
huupi sind konarale jääle...

Ja tal on teine masendav luuletus, mis lõpeb nõnda:

Ühe kaupluse ukse peale
puruks kukkus üks vigane

Uku Masing: „Maha kukkumine ja enda vastu maad löömine võib vihastada haldjat (maahaldjat — V. V.). Ingeris, kui laps on kukkunud või lõõnud enda ära, minnakse sinna paika kummardama ja palvetama ning pannakse maha raha või riidekalts. Üldse, kui keegi haigestub, uuritakse esmalt, kas ta pole kuskile kukkunud.“²²

Muidugi, Runneli luule tagamaid uurides võib ka liiale minna. Siiski pole kahtlust, et tema tippluule rajanes allusioonidel, mis võisid olla olemuslikud, aga ka olmelised, sest tollal mängis luuletaja lugejaga tihtilugu vandeselts-laslikku mängu. Ühiskondlik taust oli nii totaalselt kõver, et kõik väändus selles kujundiks, iga aktsent sümboliseerus. Ainuüksi nostalgia kui nähtus oli ju ametlikult taunitav.²³

On selge, et suur osa tollasest märksüsteemist nüüdse lugeja tunnetuses enam ei tööta — või ei taha vaatlejad oma teoreetilises trotsis seda töötamas

¹⁸ U. M a s i n g, *Eesti usund*. Tartu, 1995, lk. 73.

¹⁹ O. L o o r i t s, *Eesti rahvausundi maailmavaade*. Stockholm, 1948, lk. 18.

²⁰ S e a l s a m a s, lk. 19.

²¹ X. Б а р а н, *Некоторые реминисценции у Блока: вампиризм и его источники*. Рмт.: X. Б а р а н. *Поэтика русской литературы начала XX века*. Москва, 1993, lk. 264—283.

²² U. M a s i n g, *Eesti usund*, lk. 126.

²³ Runneli kodukülanostalgiale andis printsiipialse hinnangu Ants Saar. Vt.: *Kodukü-la — kodumaa*. „Rahva Hääl“ 13. II 1982.

näha. Runneli ühe rotiluuletuse kohta (TÜHI RUUM JA ROTID VÄLJAS, / rotid alati on näljas, / siis kui läheb pimedaks, / siis on põrand nendest paks — / ooh! Ei taha sisse minna, / uuh! Ei taha olla säääl, / tunda kuidas jälgid loomad / sibavad su jalge pääl!) kirjutab Hasso Krull: „Asjatu oleks küsida, mida sellise luuletusega on mõeldud, mida ta „sümboliseerib“. Sest mõeldud pole midagi, luuletus pole muust kui rottidest. Kuidas ka ei tahetaks, pole selline luuletus kuidagi seotud mingite aadetega ega ole tal ka erilist kirjanduslikku tähtsust (pole uuenduslik, teedrajav jne.).“²⁴

Krull on võtnud siin epateeriva poosi, tal on vaja Runnel kindlasse kontseptsiooni muljuda ja ma mõistan teda. Kuid et käsitletud luuletus pole üksnes olupilt näriliste argielust, osutab Runneli teine, selgelt allegooriline rotiluuletus: KES JUHATAB ROTTIDEKARJU, / kui otsivad häda eest varju, / kes kamandab kuklasteväge, / kui kübemeist kuhjavad mäge, / kes lunastab inimsoopära — / kolm mõistatust; mõistke need ära.

Runnel on valmis oma nostalgilist, veresidemeil ja tundemeel püsivat maailma kõiksugu ilguste eest kaitsma, ent ometi peab ta tunnistama, et harmooniasse on rebenenud auk, maailm kipub järjepidevusele eelistama nullvarianti.

„Järsku nagu lõppes aeg maailmast otsa, tõu-tunnistus ja geeniketike visati käest, igaüks jäi iseenda eest välja, igaüks jäi ise enese alguseks ja otsaks. Suuresti niisugune on see meie moodne maailm. Soo-sidemeist vabanemist tervitati kui ülimat võitu. [...] Sellise elu embleemiks on töö, mida tehakse, asi, mille üle aru peetakse. Selline embleem sisaldab sünni ja ümbersünni ja kestvuse kujutelma, aga mitte enam ihu ja inimese, vaid asjade või ideede kaudu: unusta isa, unusta ema, unusta sugu, kust tuled, õpi asju, õpi ideid, lülitu nende ahelasse ja sa saad uueks!

Ent ikka ilmutab end too — soe, tukslev vereke, inimese laps!“²⁵

Runnelile jäi üks lootus: uskuda visalt veresse.

4

Tegelikult võib ka Runneli puhul kõnelda vampirismist. Oma luuletaja-õil kultuurikosmoses kolades on ta käinud elumahlu imemas kolleegide loomingu. Ta poeedihuultel on verepiisku vanemast rahvaluulest alates.²⁶ Hili-sematest aegadest kõnelemata. „Mõrust ning möödujast“ tabas Karl Muru „sellisel hulgal mitmesuguses laadis ja äratuntavusastmes vihjeid teistele kirjanikele, hoiakutele, stiililaadidele ja motiividele, et mingil juhul pole tegemist sattumusega, vaid kunstiliselt läbimõeldud kasutamisega.“²⁷ Muru

²⁴ H. K r u l l, *Hando Runnel ja postmodernism*, lk. 11.

²⁵ H. R u n n e l, *Elu ja embleemid*. Rmt.: *Mõök ja peegel*, lk. 119–120.

²⁶ R. M i r o v, *Regilauluelementidest nüüdisluules*. „Keel ja Kirjandus“ 1976, nr. 4, lk. 199–209, ja nr. 5, lk. 265–275.

²⁷ K. M u r u, *Tuuleveskitest tügrini ehk Hando Runneli allusioonid ja läkitus*. „Keel ja Kirjandus“ 1976, nr. 9, lk. 558.

loetles korruga veerandsada nime, kellelt Runnel ühesainsas luuleraamatus innustust saanud.

Luuletaja pole ka ise oma doonoreist saladust teinud. Kogumikus „Kii-kajon ja kaalepuu“ (1991) avalikustab ta tublisti üle saja autorinime. Pean seda raamatut ebaõnnestumiseks. Kõik need „Kristjan Jaak Petersoni sä-ratusel“ ja „Ernst Peterson-Särgava paimetel“, „Ilmi Kolla luule sunnil“ ja „Baudelaire'i perra“ nokitsetud tarindid on võrdlemisi puised ja veretud. Raamatuke on kui tuim ja kiretu armukeste nimekiri.

Runneli parimaisse raamatuisse aga süstis „võõras veri“ jõudu ja jõhkrust, reministsentsid olid rammuaallikaks. Joel Sang: „...mitmedki tema laulud on tunduvalt vähem kunstilised ja märksa rahvaehtsamad kui päris külalau-lud.“²⁸ Klassikutega pidas Runnel antiteetilist dialoogi. Merilaas imiteeris rahvaluulet: *Mets oli helde, laas oli lahke. / Mets oli helde andemaie*; Runnel vastas sellele süngelt: *Mets on kõrge, mets on kuri, / metsas palju mehi suri*.

Runnel on nukra vampiirpoeedina vaakunud kahtluste piiril: kas ikka võib võõrast loomest verd imeda, teiste motiive ilma kurja tegemata pruukida, ja on otsusele jõudnud, et „moraalne risk püsib niikaua, kui endise teose, süžee, värsi, fraasi, elemendi tähendus ja väärtus püsib elavana; moraalset probleemi pole, kui endine sisu ja väärtus on kas täielikult või praktiliselt tühjenenud, kadunud“.²⁹

Karl Muru leidis 1976. aastal, et vahel on Runnel klassikute vastu eba-diskreetne — nüüdsel maailma kultuuritajus pole sellisel süüdistusel mingit tähendust, kõik söövad ja mäluvad kõiki ja kestvas kirjanduslikus kanniba-lismis ei nõrgu sageli enam verd, vaid pigem rasva. Ka Runnel lõikas rahvaliku igatsuslaulu „Mets mähiseb ja kägu kukub raal...“ lahti kui jõuluhane ja täitis selle uue, hapuka sisuga: KÕHT KORISEB JA PILVED JOOKSVAD RUTTU, / *kõht koriseb ja kägu kukub raal, / kõht koriseb ja luuletusi leidub, / kui otsid, igal pool ja igal aal*. Tema polnud küll esimene, kes selle vana viisi vastset täidist pungi toppis, metsavennad jorisesid punkris juba aasta-kümneid varem: *Meis mähiseb ja laulab kuulipriis / ja tibia põgeneb kui kaljukits...* Nüüd on ka Runnel ise roaks langenud. Kivisildniku tsüklis „Mehiste õhtute violett“ profaneeritakse kuulsat müütilist „Kaua sa kannatad kurbade naeru...“ värssidega „kaua ma kannatan / jalad ristas“. Taas kord tuleb Runnelil terariista taluda. Sedapuhku ruunavat.

Runnel on ka seitsmekümnendate keskel nimetanud oma luule inspireerijaid ja üles andnud seesuguse rea: Visnapuu, Verlaine, Sööt, Baudelaire, Brjussov,

²⁸ J. S a n g, *Luule vedrud ja polster*. Rmt.: J. S a n g. *Päripidi vastukarva*. Tallinn, 1987, lk. 7.

²⁹ H. R u n n e l, *Jüri Üdi sõnakunst*. Rmt.: *Ei hõbedat, kulda*, lk. 170.

Lorca, Ehin, Lepik, Vihalemm, Prévert ja Kivilombi Ints.³⁰ Teisi mõistan ma Runneliga kuidagiviisi ühendada, ainult Brjussov on üllatav. Esimese hooga ei näe ma Runneli ja Brjussovi vahel muud ühendusjoont, kui et mõlemad on kirjutanud üherealisi luuletusi. Tänapäeval pole see enam miski imetegu, ent Brjussovi kunagine ainsarealine erootiline „O, закрой свои бледные ноги“ löi laineid, hämmastades meie Tuglastki.³¹ Ka Brjussovi elukäik ei lähenda teda Runnelile, sest enne revolutsiooni oli Brjussov sümbolist-šovinist, pärast kommunist-morfinist. Tõsi, ka ülierudeeritud Brjussov haaras teemasid ja tundmusi ühelt ja teiselt, Verlaine'ilt ja Verhaerenilt, Baudelaire'ilt ja Poe'lt. Ent tema loomingut kandsid mäetipuline intellektualism ja literatuursus, mitte matsirahva kõrtsilaulude naturaalsus või hingestatud külaidüll.

Runnel on ka ise tunnistanud oma luule subtiilsuse-võõrust („Imelikud“):

Minu elus nii on olnud:
müüsin soola, suhkrut, silke
enge siis kui ostjaid polnud,
võtsin põuetaskust Rilke,
veerisin. Siis võtsin Goethe.
Võõraks jäi nii üks kui teine.
Tundsin: Heine on mu eine...

Rilke jääb Runnelile võõraks muidugi. Ehkki neid mõlemaid masendab moodne tsivilisatsioon, soovis Rilke linnakeskkonna eksistentsiaalsele mürale vastu seada „vaikuse-printsiibi“, „žesti tumma keele“, aktiivse iseenesse sulgumise. Kui F. Fromm-Reichmann on üksindust nimetanud „hinge Antarktikaks“, resigneerunud tunnetuseks, siis Rilke kõneleb „üksinduse energias“, loovast, kuid ikkagi kontaktivabast seisundist. Runnel aga on kommunikatiivne, ei hermetiseeru, tõmbub endasse mõnel erandlikul hetkel, ja ka siis palub ta selleks luba. Ikka pöördub ta kellegi poole, tänitab ja õpetab, käib kiigel ja kõrtsis, laulab, et terve küla kuuleks, et kogu rahvas teaks, ühesõnaga — on „meie“. Runnel ütleb: „...minu „meie“ mahub tegelikult ikkagi kolme asja sisse: kodu ehk perekond, maa või küla (sest ma olen ise ka maalt tulnud), ja kolmas on rahvus. See on minu maailm.“³²

Ka Goethega peaks suhe klaar olema, Goethe on liialt gigantne, globaalmees, universaal, haaramatu. Heine küll, Heine on eesti rahvale ikka armas olnud, tema tõlkijad esindavad tervet kirjanduslugu (Fr. R. Kreutzwald, L. Koidula, C. R. Jakobson, J. Tamm, E. Aun, E. L. Wöhrmann, G. Wulff-Ois, M. Lipp, J. Normann-Põhjalane, A. Haava, A. Oras, A. Sang, A. Annist, B. Alver, J. Kärner, M. Pukits, J. Kross, E. Niit, A. Kaalep, R. Parve, P. Rummo,

³⁰ J. S a n g, *Luule vedrud ja polster*, lk. 11.

³¹ Fr. T u g l a s, *Valeri Brjussov. Rmt.: Fr. T u g l a s, Kriitika VI. Tartu, 1936, lk. 63.*

³² H. R u n n e l, *Rahvusihalus eesti moodi. Rmt.: Isamaavajadus, lk. 15.*

M. Nurme, D. Vaarandi jt.). Heine on olnud üldine armastus, August Sang on kirjutanud temast raamatu, käsitlusi on Oraselt, Kärnerilt, Altoalt ja teistelt. Heine on erutanud ja rahuldanud nii vasak- kui ka parempoolseid. Ta oli Marxi hea sõber, nimetas end revolutsiooni pojaks ja kuulutas, et kõigil inimestel on õigus süüa. Enne surma tegi ta kommunistide-vastaseid avaldusi, pelgas, et proletariaadi võim raiub maha luule oleandrisalud ja asendab need kartulipõldudega.

Runnelile on küll just kartulid kallid, kuid Heinega ühendavad teda peale rahvalaulu-entusiasmi ka romantikute nostalgia ja iroonia, mis sageli kasvab sotsiaalsatiiriks. Muide, ka Heine kasutas jõuliselt rotisümboolikat, tema surmaeelset kommunismivastast luuletust „Rändrotid“ on kõnekas kõrvutada mõne Runneli omaga:

Heine: Rändrotid, oh kui kole,
meist enam kaugel pole.
Ju nende kriiskamist kuulda on
ja nende arv on leegion.
(A. Sanga tõlge)

Runnel: Neid ligines loodest suur leegion,
nii palju neid vaevalt keegi on
koos korraga kunagi näinud.
Ent tema? — Ta veel ei näinud!

Nende luulet karakteriseerib tegelikkuse ja ideaali ränk lõhe. Mõlema tekstid on sütitanud helimeistreid. August Sang kirjutas 1938 (juhtumisi Runneli sünniaastal): „Sajad heliloojad on tuhandetes töödes oma nime ühendanud Heine omaga. Üksi laulule „Du bist wie eine Blume“ on 160 komponisti viisi loonud, mitmele teisele laulule loodud viiside arv ulatub sajani...“³³

Aga Runnelit on kõrvutatud ka Jesseniniga. Toomas Liiv täheldas „Kodukäija“ puhul: „Esimestes tsüklites on paiguti selgesti tunda sarnasust S. Jessenini (1895—1925) luulega, eelkõige loodustunnetuses ja hellameelses ülistusvarjundis. Seda tunnistavad luuletused „Lähen üle krudiseva lume“, „Kari“, „Koduküla, kodumaa“ jmt. Sisuliselt oligi Runneli premeeritud laulukupõlv teatavas osas varasema jesseninluse eesti variant, mis mängiti välja originaalist 50—60 aastat hiljem. Kuid kahe luuletaja arenguline parallelism läheb veelgi kaugemale. Nagu teada, ei suutnud Jessenin oma konservatiivse hingelaadi tõttu valutult taluda patriarhaalse Venemaa hävingut ajaloo raudsete rusikahoopide all. Paralleel Runneliga on siin käegakatsutav.“³⁴

Igatsuslik külaidealism on vene kirjanduses ikka valulenud, alates Aleksei

³³ A. S a n g, *Heinrich Heine*. Tartu, 1938, lk. 5.

³⁴ T. L i i v, *Hando Runneli luule*. Rmt.: *Kirjandus kriitiku pilguga*. Tallinn, 1982, lk. 87—88.

Koltsovist ja lõpetades Nikolai Rubtsoviga. Soovi korral võib nendelt — nagu ka traagilise homoseksuaali Nikolai Kljujevi loomingust — leida runnellikke motive, ent need rööbitused on siiski rohkem kirjandusanalüütiku teoreetiline pasjanss. Samas pakuvad mitmed ootamatud intuiitiivsed seosed teoretiseerijale avardavalt vaimurõõmu. Olen näiteks Runnelile mõelnud Pimen Karpovit (1884—1963) lugedes. Karpovi 1913. aastal ilmunud romaani „Lõõm“ tulekut on võrreldud „kirjandusliku maavärinaga“ (Sergei Kunjajev).³⁵ Raamatu üks pulbitsev tegelane on veri. Venemaa umbkõla sektandid-saatanlased ihkavad kirgastuda. Nad kavatsevad jõuda Päikeseni veriste bakhanaalide, kuuma inimvere joomise, kuradi-liturgia, piinamiste ja rüvetava seksi kaudu. Nende juht Feofan tapab oma ema, teotab õe ja tütre. Romaani orgialikud ohverdusstseenid, inimrasvast valmistatud küünalde hubinas ja siugude sisinas toimuv on sedavõrd imalalt verehõnguline, et võib lugejas esile kutsuda okserefleksi. Karpov on ühes erakirjas kinnitanud, et kõik kirjeldatav on kusagil Venemaal tõepoolest toimunud ja tema on selle vaid kunstiliselt vormistanud. Ehkki Karpovi meelest olid linnad põrgu ja patu asupaik, osutas ta „Lõõmas“ ka maa kohutavatele salatungidele, mis võivad stiihilise jõuna linnastumisele vastu paiskuda. Runneli luule signaalseerib sageli, et nostalgilise loodusilu, patriarhaalselt korrastatud inimsuhete ja talutööromantika pealispinna all tukslevad maa ürgsed, tumedalt seletamatud vulkaanilised jõud, mis häiritult on ärganud ja külvavad inimestesse õist hirmu:

MAAD NING METSAD MAGAVAD NING MAJAD,
äkki mingeid linde kuskil kiljub,
akna avan, õues öö on umbne,
pimedus on pingul halbu endeid.

Alles äsja ohutum kõik oli,
üle ilma seisis rõõm ning rahu,
miks ja kus küll kiljusid need linnud?
Kelle südameisse enam vaev ei mahu?

Akna taga öö on tihke, tume,
lapsed ärkavad ja käivad mööda tube,
nutavad, ent sõna suust ei tule,
mis on juhtunud, miks magada on jube.

Karpov oli ka raevukas intelligentsi-vaenlane. Vassili Rozanovile läkitatud kirja alustas ta sõnadega: „Teie olete minu vaenlane... ja üldse kõik intelligendid, keda ma tunnen, on minu vaenlased.“ Kirjale kirjutas ta alla — talupoeg Pimen Karpov. Ei uskunud ta „rahvale kaasatundjaid“ Blokki,

³⁵ П. К а р п о в, Племень. Русский ковчег. Из глубины. Москва, 1991.

Merežkovskit, Vjatšeslav Ivanovi, vaid pidas nende talumehe-sõbralikkust intelligentlikuks silmakirjalikkuseks. Ta soovitas astuda „saha taha“, sest ainult nii „sünnivad intelligendid ümber ja hakkavad armastama kõike lähedast: oma maad, oma keelt, oma rahvast“.³⁶

Runnel niisugust avalikku intelligentsivaenu ei pöe. Ometi võib ka temas, maapoisist võrsunud kirjanikus, aistida umbusku ja usaldamatust. Teda teevad tõrksaks „teadurid ning tehnikurid, kellest kõige otsesemalt on sõltunud ja sõltub masina-maailma evolutsioon“, positivismis näeb ta kurjuse võimalust, termineid „teadus“ ja „teaduslik“ nimetab ta „sõnakesteks“ ja rõõmustab, kui avastab mõnes intelligendis maainimese: „Ma tunnen, et Uku Masing on kõigepealt maamees. Ta on talupoeg. Eesti talupoeg. Ja ükskõik, kui kaugel ta oma mõttega on läinud, kui kaugesse aegadesse, kui kaugesse kultuuridesse, kui tarkade märksõnadeni, selle kõige all, kõige põhjaks on see lihtne inimene Eesti maalt.“³⁷ Linn oma „ajaloolises paratamatuses“ on Runneli jaoks „anomaalia“, „haigus“, „küllastumine“.

Runneli antipoodiks eesti luules on Jaak Jõerüüt, kelle jahedais, kibestunud vaimuaristokraadi mõõdetud ridades peegelduvad hingetud interjöörid, garderoobid, poosid, muiged, jääkapid, hügieen, snobism, karjerism, künism. Jõerüüdi linnagraafika vastandub kalgilt Runneli küladele-kõrtsidele, mäepealsetele veskitetele, sõduritäide, põrsastele-lammastele, katkistele hammastele, sõrmeküünthalusele sünnimaa mullale. Kirele ja verele.

6

Kui Paul-Eerik Rummo lõpetas kõrgpoeesia ja asus kirjutama antiluulet, ütles jahmunud Kersti Merilaas: „Ajapinde ajab“ meenutab mulle maavärisemise üleelanud marmorpaleed [---]. Palee üks tiib seisab veel uhkelt püsti, ülejäänud on aga tublisti kannatada saanud või lausa rusudes. Siiski, ka ülejäänud kildude ja fragmentide põhjal kerkib silma ette ehitis kogu tema kunagises hiilguses.“³⁸

Runneli luule ei kannata küll marmorpaleega võrdlemist, kuid ükskõik millist ehituskunstilist kujundit me selle puhul ei pruugiks, olgu külakirik või -kõrts, selge on, et seegi ehitis on lagunemas, varisemas ja pudenes. Runneli viimane kogu „Üle Alpide“ (1997) on küll kõvakaaneline ja paks, aga luule on alandunud äratorkavaks epigrammiks, mis paiguti sobiks Kaitseväe välilaagri välklehte (*Oh, Einseln, söö veel, söö veel, / sind muidu võidab Öövel*. Jms.) Tõsi, siingi võib „kildude ja fragmentide põhjal“ meenutada poeedi endisi sihte ja salapära, ent kas sellest piisab, et säiliks järjepidevus?

³⁶ П. К а р н о в, Племень. Русский ковчег. Из глубины, lk. 7.

³⁷ H. R u n n e l, Kaks kõnet Uku Masingu mälestuseks 1989. Rmt.: *Isamaavajadus*, lk. 97.

³⁸ J. S a n g, Ikka Paul-Eerikust mõteldes. Rmt.: *Päripidi vastukarva*, lk. 137.

Paul-Eeriku antiluule puhul kirjutas Joel Sang: „Enam ei ärata ta vaimustust ega kadedust. Asi pole üksnes vormilises küljes, isegi kujunduslikus mitte — k a d u m a o n l ä i n u d ü l e v u s e m õ õ d e. Aga just see tegi suureks mitmedki ta varasemad luuletused.“³⁹

Ülevuse mõõde pole kadunud mitte üksnes eesti luulest, vaid tervest ühiskonnast. Kunstnik on nihkunud tagaplaanile: „Massikultuur, nii nagu algeline sünkretistlik rituaal, moodustub ümber tarbija, mitte kunstniku.“⁴⁰ Kogu kunst aga on vallatud just hulgakultuuri printsiipidest. Kunst on end kunstniku käest lahti rebinud ja elab iseseisvat müstilist elu. Kunst on nagu kontuuritu hirmukuju, nagu külming liivi rahva usundis:

„Mitte ükski öine pimedus ei sugereeri arusaamatuse kõhedust või õudset hirmujudinat, — näe, muidu niisama mõnikord tundub ü k s i või endamisi olles, nagu hakanuks midagi jalgade manu; lähed aga vaatama ligemalt, — midagi ei ole. Teinekord taas külmal ajal, sügisel või talvel, mõni saab kinni sellise suure jäleda kärbsse, jälgi ja lõmase, aga peenpeenikeste jalgega ja palja päaga; kui saadakse see kätte, siis ta alati libiseb käest jälle välja; lähed uuesti vaatama, — pole kuskilgi enam midagi näha ega võtta. Tjah, sa tunned midagi, kuuled midagi, näed, leiad, kahmad midagi, aga ei ole, ei ole ega ole ometigi mitte kui midagi... — see on k ü l m k i n g!“⁴¹

³⁹ J. S a n g, *Ikka Paul-Eerikust mõteldes*, lk. 139—140.

⁴⁰ А. Г е н и с, *Вавилонская башня*, lk. 135.

⁴¹ O. L o o r i t s, *Liivi rahva usund*. 1. kd. Tartu, 1998, lk. 52—53.

AASTATUHANDELÕPU POEETILISED DISKURSUSED
Vaatlusi Jaan Kaplinski ja Hando Runneli luulest

Mie sajandi lõpuks on „postmodernismist“ saanud entsüklopeediline mõiste.¹ Seda ainekst puudutab hulk uurimusi, mida omakorda üldistavad arvukad metakriitilised tekstid.² Postmodernset kunsti ja kirjandust iseloomustavad kultuuriline pluraalsus, heterogeensus, eklektika, *camp*'ile omased suhtumised ja killunemine (vastandina terviklikkusele, „suurtele narratiividele“, „alustõdedele“, ajaloolisele traditsioonile, kunsti „puhtusele“, akadeemilisele kultuurile jne.); samuti teatud kaldumus seguneda massikultuuriga või vähemalt integreerida massikultuuri ja kitsi elemente, selgete eetiliste taotluste ilmne puudumine, laialdane iroonia, paroodia, pastiši, kollaaži kasutus (mis rõhutatult kaasab intertekstuaalsust), metakirjandus, neobaroki esteetika, avatus seni marginaalseks peetud diskursustele (nagu feminism, postkolonialism, seksuaalvähemused, heterodoksia üldiselt). Kõigele sellele on elektrooniline meedia lisandunud sajandilõpule omase tehnikalistliku varjundi: arvutil loodud imitatsioonid, mis võistlevad algupäraste käsitsi loodud teostega, „virtuaalpublikatsioonid“ nn. kodulehekülgedel, lõpmata võimalused kokku sulatada visuaalkujundeid, kirjandustekste, helisid jm.

Kummatigi, kui üritada eespool mainitud kategooriaid kohaldada postmodernse ajastu tähtsamatele kirjandus- ja kunstiteostele, märkame seda, et vähemalt mingis osas tõgub teoreetiline mudel toimimast. Iseäranis mõne olulisema luuletaja looming ei allu postmodernistliku teooria reeglitele. Ja vastupidi, luuletused, mis teadlikult järgivad postmodernseid definitsioone, ei pruugi meile muljet avaldada. Neis puudub miski olemuslik, mis küüniks meie „ootuste silmapiirile“.

Mida siis peale hakata luuletajatega, kes ei mahu selgejoonelise postmodernistliku kirjelduse alla, ent keda sellegipoolest on tunnustatud 1970.—1980. aastate poeetilise uuenduse võtmekujudena rahvuslikus (ja vahest koguni rahvusvahelises) mõõtkavas? Eesti luuletajatest mõtlen ma eeskätt Han-

¹ Vt.: J. M c G o v a n, *Postmodernism. Rmt.: The John Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism*. Baltimore ja London, 1994, lk. 584—587.

² Vt. näit.: M. A. G r a n d e R o s a l e s, *La postmodernidad como estética de oposición*. Rmt.: M. C á c e r e s (koost.), *En la esfera estética lotmaniana*. Valencia, 1997, lk. 181—193; J. L u n a B o r g e, *La generación poética del 70*. Sevilla, 1991; J. M a y h e w, *The Poetries of Self-Consciousness*. Lewisburg, 1994 (vt. eriti peatükki „Postmodernism, Culturalism, Kitch“).

Paul-Eeriku antiluule puhul kirjutas Joel Sang: „Enam ei ärata ta vaimust ega kadedust. Asi pole üksnes vormilises küljes, isegi kujunduslikus mitte — k a d u m a o n l ä i n u d ü l e v u s e m õ õ d e. Aga just see tegi suureks mitmedki ta varasemad luuletused.“³⁹

Ülevuse mõõde pole kadunud mitte üksnes eesti luulest, vaid terveist ühiskonnast. Kunstnik on nihkunud tagaplaanile: „Massikultuur, nii nagu algeline sünkretistlik rituaal, moodustub ümber tarbija, mitte kunstniku.“⁴⁰ Kogu kunst aga on vallatud just hulgakultuuri printsiipidest. Kunst on end kunstniku käest lahti rebinud ja elab iseseisvat müstilist elu. Kunst on nagu kontuuritu hirmukuju, nagu külming liivi rahva usundis:

„Mitte üksi öine pimedus ei sugereeri arusaamatuse kõhedust või õudset hirmujudinat, — näe, muidu niisama mõnikord tundub ü k s i või endamisi olles, nagu hakanuks midagi jalgade manu; lähed aga vaatama ligemalt, — midagi ei ole. Teinekord taas külmal ajal, sügisel või talvel, mõni saab kinni sellise suure jäleda kärbse, jälgi ja lõmase, aga peenpeenikeste jalgega ja palja pääga; kui saadakse see kätte, siis ta alati libiseb käest jälle välja; lähed uuesti vaatama, — pole kuskilgi enam midagi näha ega võtta. Tjah, sa tunned midagi, kuuled midagi, näed, leiad, kahmad midagi, aga ei ole, ei ole ega ole ometigi mitte kui midagi... — see on k ü l m k i n g!“⁴¹

³⁹ J. S a n g, *Ikka Paul-Eerikust mõteldes*, lk. 139–140.

⁴⁰ A. Г е н и с, *Вавилонская башня*, lk. 135.

⁴¹ O. L ö o r i t s, *Liivi rahva usund*. 1. kd. Tartu, 1998, lk. 52–53.

AASTATUHANDELÕPU POEETILISED DISKURSUSED
Vaatlusi Jaan Kaplinski ja Hando Runneli luulest

Mie sajandi lõpuks on „postmodernismist“ saanud entsüklopeediline mõiste.¹ Seda ainekst puudutab hulk uurimusi, mida omakorda üldistavad arvukad metakriitilised tekstid.² Postmodernset kunsti ja kirjandust iseloomustavad kultuuriline pluraalsus, heterogeensus, eklektika, *camp*-ile omased suhtumised ja killunemine (vastandina terviklikkusele, „suurtele narratiividele“, „alustõdedele“, ajaloolisele traditsioonile, kunsti „puhtusele“, akadeemilisele kultuurile jne.); samuti teatud kalduvus seguneda massikultuuriga või vähemalt integreerida massikultuuri ja kitši elemente, selgete eetiliste taotluste ilmne puudumine, laialdane iroonia, paroodia, pastiši, kollaaži kasutus (mis rõhutatult kaasab intertekstuaalsust), metakirjandus, neobaroki esteetika, avatus seni marginaalseks peetud diskursustele (nagu feminism, postkolonialism, seksuaalvähemused, heterodoksia üldiselt). Kõigele sellele on elektrooniline meedia lisandunud sajandilõpule omase tehnikalistliku varjundi: arvutil loodud imitatsioonid, mis võistlevad algupäraste käsitsi loodud teostega, „virtuaalpublikatsioonid“ nn. kodulehekülgedel, lõpmata võimalused kokku sulatada visuaalkujundeid, kirjandustekste, helisid jm.

Kummatigi, kui üritada eespool mainitud kategooriaid kohaldada postmodernse ajastu tähtsamatele kirjandus- ja kunstiteostele, märkame seda, et vähemalt mingis osas tõgub teoreetiline mudel toimimast. Iseäranis mõne olulisema luuletaja looming ei allu postmodernistliku teooria reeglitele. Ja vastupidi, luuletused, mis teadlikult järgivad postmodernseid definitsioone, ei pruugi meile muljet avaldada. Neis puudub miski olemuslik, mis küüniks meie „ootuste silmapiirile“.

Mida siis peale hakata luuletajatega, kes ei mahu selgejoonelise postmodernistliku kirjelduse alla, ent keda sellegipoolest on tunnustatud 1970.—1980. aastate poeetilise uuenduse võtmekujudena rahvuslikus (ja vahest koguni rahvusvahelises) mõõtkavas? Eesti luuletajatest mõtlen ma eeskätt Han-

¹ Vt.: J. M c G o v a n, *Postmodernism. Rmt.: The John Hopkins Guide to Literary Theory and Criticism*. Baltimore ja London, 1994, lk. 584—587.

² Vt. näit.: M. A. G r a n d e R o s a l e s, *La postmodernidad como estética de oposición*. Rmt.: M. C á c e r e s (koost.), *En la esfera estética lotmaniana*. Valencia, 1997, lk. 181—193; J. L u n a B o r g e, *La generación poética del 70*. Sevilla, 1991; J. M a y h e w, *The Poetries of Self-Consciousness*. Lewisburg, 1994 (vt. eriti peatükki „Postmodernism, Culturalism, Kitch“).

do Runnelit ja Jaan Kaplinski, kes on olnud kirjanduses 60-ndate (pool)-liberaliseerivast läbimurdest peale ja kelle mitugi küpsemat teost on ilmunud 80-ndate esimesel poolel. Ons nad postmodernsed luuletajad postmodernismita?

Hispaania luule puhul on hakatud kahtlema, kas postmodernistliku luule alguseks peetud Castelleti epohhiloov valimik (1970) — selle võtmenimed on Gimferrer, Carnero ja Panero — ülepea vastab postmodernsetele parameetritele.³ Teiselt poolt hõlmavad mõnedki ameerika luuleantoloogiad ja kriitilised uurimused⁴ autoreid, nagu O'Hara, Ashbery, Ginsberg, Creeley, Merrill ja, mis veelgi üllatuslikum, Elizabeth Bishop — hoolimata sellest, et osa nende loomingut langeb 50-ndate lõppu, aega, mida prantsuse filosoof Lyotard on iseloomustanud kui Euroopa sõjajärgse ülesehituse lõppemist ja postmodernistliku dekonstruktsiooni algust.⁵

Kui paradigma konstrueerimine on viljakas üksnes binaarses opositsioonis teise paradigmana — nagu kinnitas Juri Lotman —, siis tekib kiusatus küsida: kas sellist opositsiooni on postmodernisel luulel üldse olemas. Kus on siis (post)realistliku poeesia hiilgavad näited, mida postmodernistlikud luuletajad peaksid oponeerima? Luule on kõigil aegadel eiranud realismi põhimõtteid, või vähemalt ei ole peamiselt XIX sajandi romaanist tuletatud realismiteooria õigupoolest kunagi kokku sobinud poeetilise evolutsiooni juhtivate mudelitega. Kas tuleks siis luule kui miski täiesti üleajaline ja igavikuline postmodernismi esteetikast välja arvata?

Aastatuhandelõpu luule käsitlemisel peaks arvestama veel ühte tegurit. Tegelikult on kõik postmodernismi definitsioonid loodud ajastu „seest“, nad on autodefinitsioonid. Kuni postmodernne ajastu kestab, pole võimalik luua mingit lõplikku teooriat. Puuduvad ajaline distants ja nägemus „väljastpoolt“. Või ehk kestab postmodernne ajastu nüüdsest peale igavesti?

Mulle on näiteks jäänud mulje, et oluline osa hispaania „kulturalistlikku“ ja personalistlikku luulet on eostatud postmodernismi teoreetilisest „keskusest“, mida, nagu öeldud, ei ole tegelikult olemas. Postmodernism ise ei ole veel „valmis“. Angloameerika poeetiliste mudelite matkimine, mis esialgu elavdas luuletraditsiooni, on kiiresti klišeestunud. Sedasama on täheldanud mõnigi kriitik, näiteks Alfredo Saldaña, kes eristab passiivset ja ebakriitilist ning uuenduslikku ja kriitilist postmodernismi.⁶

Postmodernism nagu ka varasemad kultuuritüübid ei avaldu kõikjal üheaegselt. Mõnes kultuuriruumis on selle funktsiooni täitnud nähtused, mis ei

³ Vt.: A. S a l d a ñ a, *El poder de la mirada. Acerca de la poesía española postmoderna*. Valencia, 1997, lk. 14.

⁴ Vt.: *Postmodern American Poetry*. A Norton Anthology. New York ja London, 1994; D. B r o w n (toim.), *The Poetry of Postmodernity*. Anglo-American Encodings. New York, 1994; J. M a z z a r o, *Postmodern American Poetry*. Urbana ja Chicago, 1980.

⁵ D. B r o w n, *The Poetry of Postmodernity*, lk. 1.

⁶ A. S a l d a ñ a, *El poder de la mirada*, lk. 5.

lange kokku postmodernse paradigmaga. Saldaña osutab õigesti, et suur osa Castelleti antoloogiasse koondatud väidetavalt postmodernistlikku luulet esindab üksnes angloameerikalikku Elioti—Poundi suunda hispaaniakeelses luules.⁷

Ligilähedaselt samal ajal — 1960. aastatel — hakkas ameerika luule väsimata luuletajatest professorite kulturalistlikust väljendusest (Roethke, Lowell). Vastukaaluks püüeldi isiklik-primitiivsema loomelaadi poole (Ginsberg, Bly, Snyder, Wright, Ashbery). Poundi—Elioti liini autoriteedi tõttu kujunes vastukaal liiga nõrgaks, et ära hoida kulturalistliku luule uut lainet 1970.—1980. aastatel. Antoloogia „American Poetry since 1970: Up Late“ koostaja Andrei Codrescu väitel mässab luuletajate noorem põlvkond, iseäranis selle neoromantiline tiib (kuhu ta arvab Gray, Clark ja iseenda), akadeemiliste mallide vastu; teine, nn. keelepoeetide (Silliman, Bernstein) tiib aga näib seda mässu õonestavat, sest kulturalistlik-intellektualistlik vormimäng on jälle ausse tõstetud.⁸

Eesti 1960. aastate luuleuuendus (Becheri ja Brechti laadis) algas ekspressionistlik-modernistliku mudeli matkimisest. Üritati vihjata „inimnäolisele sotsialismile“ ja eitada ettevaatlikult stalinlikku terrorit ja totalitarismi — ajal, mil avatum kriitika oli endiselt tabu. See uuenduslaine tõi kaasa vabavärsi (Kross, Kaalep, Alliksaar, Kaplinski, Rummo jt.), kuid tugeva sümbolistlik-romantilise traditsiooni tõttu jäid püsima ka korrapärane meetrum ja stroofika. Niisiis arenes luules rööbitine liin, kus analoogseid vaimseid suhtumisi väljendati nii vabas kui ka traditsioonilisemas vormis (Runnel, Luik ja 70-ndatel Üdi/Viiding). Pärast ameerika postmodernse luulega tutvumist võib tõeliselt üllatuda, leides 80-ndate ja koguni veel 90-ndate briti luules külluslikult traditsioonilisi väljendusvorme.⁹ Õeldu peaks taas kord tõestama, et (näiteks formaalstrukturealistliku teaduse) katsed tuletada tähendusi pelgalt vormitunnustest ei saa kunagi olla täiesti edukad. Samas tuleb mõnda, et isegi puhtformaalne tunnus võib tihti sisaldada vihjet luulediskursuse filosoofilisele või ideoloogilisele suunitlusele.

Nagu olen püüdnud näidata mõnes varasemas kirjutises,¹⁰ on kirjanduslik diskursus alati ühtaegu nii filosoofiline kui ka ideoloogiline. Mida rohkem luuletaja rõhutab oma filosoofiliste ja poliitiliste kavatsuste puudumist, seda väiksema tõenäosusega läheb tal korda filosoofilist ja ideoloogilist sisu vältida. Tähtsaimatel luuletajatel on filosoofilis-esteetiline diskursus koherentne. Mis tahes kultuuritüübis, ja postmodernism pole erand, võib kohata selliste diskursuste paljust. On loomulik, et kriitika on üritanud meie postmodernse

⁷ A. S a l d a ñ a, *El poder de la mirada*, lk. 7.

⁸ Vt. A. C o d r e s c u, *Up Late: An Introduction*. Rmt.: *American Poetry since 1970: Up Late*. New York, 1987.

⁹ Vt.: *The Penguin Book of Contemporary British Poetry* (toim. B. Morrison, A. Motion). Harmondsworth, 1985.

¹⁰ J. T a l v e t, *Más allá de los Pirineos: sobre la dinámica de las literaturas española y catalana*. „Interlitteraria“ (Tartu) 1996, nr. 1, lk. 98—114.

ajastu luuletüpoloogiat kirjeldada. Nii kasutavad Altaió ja Sala-Valldura postmodernse katalaani luule iseloomustamisel järgmisi kategooriaid: A — realism (kodanikurealism, eksistentsiaalrealism, narratiivrealism, intensiivrealism, hüperrealism), B — retoritsism (klassikaline retoritsism, neopopularistlik retoritsism, maagiline retoritsism), C — märklule (transformatism, tekstualism).¹¹ Kui 70-ndate „uusimate“ (*novísimos*) luulet on Hispaanias käsitletud kulturalismina (uusmanerismina), *camp*’i-tundlikkusena, uussürrealismi ja metapoesiana, siis 80-ndatel alustanud „järeluusimate“ (*post-novísimos*) loomingut määratletakse kui „neoromantilis-sentimentalistlikku intimismi“, „eepilist sümbolismi“, „metafüüsilist kontseptualismi“ ja „barokset hedonismi“.¹² J. M. Conte on püüdnud üht ameerika postmodernse luule suundumust mahutada järgmistesse kategooriatesse: 1) infiniitne seriaalvorm (Duncan, Creeley), 2) finiiitne seriaalvorm (Spicer, Zuckovsky, 3) predetermineeritud vorm (Ashbery, Zuckovsky) ja 4) generatiivne moodus (Mathews, Bronk, Creeley).¹³

Arusaadavalt tõendab enamik neid definitsioone vaid seda, kui keeruline on luulet määratleda. Ohtrasti ülekasutatud termin „realism“ nagu ka muud XIX sajandi sõnavarast pärit mõisted ei suuda ammendada postmodernismiga luulesse tulnud ajaloolisi muutusi. Eranditult formaalsete kategooriate nagu „vormi infiniitsus“ rakendamine aga viib ainult lõputute dispuutideni väljaspool postmodernismi ajaloolist mõõdet.

Analüüs tüsistub seda enam, et objekt ise on „hämar“. Kui Boileau kirjutas oma „Luulekunsti“, olid prantsuse akadeemikud juba ligi neli aastakümnet puhastanud neoklassikalist kunsti ja kirjandust mitmemõttelisustest. Seevastu Baltasar Graciáni ülesanne barokk-kirjanduse hämaruste ees meenutab kriitilise mõtte dilemmasid postmodernisel ajastul. Gracián (keda modernistlikult meeletatud Borges või Paz kunagi täielikult ei mõistnud) võttis oma raamatus „Agudeza y arte de ingenio“ (Loovuse vaimuteravus ja kunst, 1642–1648) ette tõeliselt kangelasliku ülesande kirjeldada kontseptuaalse ja barokse kirjanduse olemust. Tema peasaavutus on katse valgustada oma kuulsa *agudeza* (vaimuteravuse) printsiibi abil poeetilist loomingut üldiselt. Külluslikes näitetekstides eritles ta nii antiikset kui ka oma kaasaegset luulet. *Agudeza* olemust nägi Gracián vastavuste loomises filosoofiliselt vaimukate äärmuste vahel — s. o. objektide ja mõistete vahel, millel näilikult puuduvad ühisjooned.

Graciáni esteetikast inspireerituna tahaksin alljärgnevalt rakendada mõisteid „transmodernne“ ja „poeetiline nihe“. Transmodernne haarab postmo-

¹¹ V. A l t a i ó, J. M. S a l a - V a l l d u r a, *Les darreres tendències de la poesia catalana* (1968–1979). Barcelona, 1979, lk. 57–82.

¹² A. G a r c í a O r t e g a, *Poesía española actual*. “El País / Libros” 12. III 1987, lk. 5–7.

¹³ J. M. C o n t e, *Unending Design. The Forms of Postmodern Poetry*. Ithaca ja London, 1991.

dernse ajastu (laias laastus viimase 30—40 aasta) luulet, mille tundemärgid on avatus ja dünaamika. See vastandub kindla esteetilis-tunnetusliku keskmega postmodernismi kontseptsioonile ja sellega seotud luulele. Transmodernne on nii luule, mis on viinud postmodernistliku väljenduseni, kui ka luule, mis tähistab väljumist postmodernismist uude, seni veel tundmata kultuuritüüpi.

Poeetiline nihe on transmodernse luuletuse dünaamiline printsiip. Selle korduvused ja kokkulangevused võimaldavad näha neid tunnuseid, mis iseloomustavad postmodernse luuletaja loomingut; nende abil peaks olema võimalik üles ehitada postmodernse ajastu peamisi poeetilisi diskursusi hõlmav tüpoloogia. Üks seesuguse võrdlev-ajaloolise analüüsi eeltingimus on tekstilähedus. Tekstile ei tohi peale suruda mingit kindlat (post)modernset filosoofilis-teoreetilist nägemust, mis muudaks luuletuse lihtsalt teooria näiteks. Luulele (nagu mis tahes kirjanduslikule loomingule) tuleb tagada suurem autonoomia.

Selle lähenemisviisi katseliseks (ja kaugeltki mitte ammendavaks) esituseks olen valinud Jaan Kaplinski ja Hando Runneli luule. Kaplinski ja Runnel on 1960. aastatel alanud luuleuuenduse tunnustatud juhtkujud. Universalisti ja internatsionalisti Kaplinski on tavatsetud näha rahvuslik-patriootilise Runneli antipoodina. Sõltumatute ja isepäiste isiksustena on nad mõlemad tunda saanud nõukogude tsensuuri pitsitusi. Kaplinski tugeva taoistliku ja orientalse värvinguga filosoofilised esseed ilmusid kõigepealt Rootsis ja Soomes ning alles seejärel Eestis („See ja teine“, 1996). Olgugi et Runnelil läks korda avaldada mõnes luuleraamatus peaaegu avalikult irvitavat satiiri Nõukogude režiimi üle, maksid tsensurid kätte ja keelustasid tema luulekogude käsitlemise trükisõnas.

Kui Kaplinski valdab hästi nii Lääne kui ka Ida keeli ning on viimasel ajal rännanud kogu maailmas, siis Runneli keelteoskus piirdub emakeele, vene keele ja mõningal määral saksa keelega. Eestist välja pole ta peaaegu jõudnud. Osalt seletab seegi, miks Kaplinskilt on inglise keeles ilmunud neli luuleraamatut, aga Runnel on väljaspool Eestit sama hästi kui tundmatu. Mõned Runneli luuletused on Eestis olnud erakordselt populaarsed. Neid on lauldud üldlaulupidudel, luuletus „Maa tuleb täita lastega“ aga oli 80-ndate lõpu rahvuslik-patriootilise eufooria koostisosa.

Varem olen Kaplinski ja Runneli luule poeetilisi nihkeid ja sisemist dünaamikat käsitlenud nende luule väikese ingliskeelse tõlkevalimiku saateesseedes.¹⁴ Määratleksin Jaan Kaplinski luule diskursust biotsentrilise individualismina, Runneli oma aga kui etnotsentrilist kollektivismi. Minu arvates ilmnevad need nähtused küpseimal kujul Kaplinski kogus „Õhtu toob tagasi kõik“ (1985) ja Runneli luuleraamatus „Punaste õhtute purpur“

¹⁴ *The Transcendence of Jaan Kaplinski's Poetry*. „Estonian Literary Magazine“ (Tallinn) 1998, nr. 6, lk. 7—6; *Hando Runnel or Grin and Grief*. „Estonian Literary Magazine“ (Tallinn) 1998, nr. 7, lk. 6—7. Mõlemad valikud on H. L. Hixi ja minu ühistõlkes.

(1982). Endastmõistetavalt aga ei ole biotsentrilisus ja etnotsentrilisus teineteist täiesti välistavad mõisted, nii nagu ka individualism võib mõnel puhul olla kollektivismi liitlane. Nii et siin on jutt üksnes dominantidest.

Juba sõnal „õhtu“ mõlema raamatu pealkirjas on põgus tähenduserinevus. Üldiselt vihjab see küpse ea mõtisklusele, elu kulgemisele ja lähenevale lõpule. „Õhtu“ Jaan Kaplinski raamatu tiitlis on ainsuses (viidates niisiis individuaalsele saatusele); Runnel seevastu kasutab sama sõna mitmuses, osutades kollektiivsele reaalsusele. Kui Kaplinski teose pealkiri kätkeb lüürilis-eleegilist tonaalsust ja on samas prohvetlikult deklaratiivne, siis Runneli „punane“ oma tugevas ülerõhutatuses (seoses „purpuriga“) kaasab sedamaid tubli anuse mitmetähenduslikkust. Kui lugeja näiteks mõtleb pühast pühamale nõukogude värvile, siis võib ta kahtlustada, et tiitel varjab selle poliitilisel ajaloolisel süsteemi vastu suunatud irooniat.

Kaplinski on kirjutanud ka riimluulet, kuid enamasti kasutab ta vaba-värssi. Kaplinski uusim luule kaldub segunema proosaga — liikumine luuleliselt vertikaalsuselt proosalisele horisontaalsusele on vastavuses Kaplinski filosoofiaga, mis võrdsustab luuletamise mis tahes elusmaailma protsessiga või bioloogilise funktsiooniga. (Viimane mõte kordub kõnealus kogus läbi mitme luuletuse, iseäranis selgelt aga luuletuses „*Sain kord Fidži saartelt piltpostkaardi“.)

Mõlema luuletaja loomingus võiks esimene võti poeetilise nihke juurde leiduda „teise“ käsitluses. Luuletuses „*Saatsin Yunichiro Tallinnasse“ kirjeldab Kaplinski, kuidas ta sõidab koos jaapanlasest külalisega oma kodulinna Tartust Tallinna ja kuidas „Viru“ hotelli venelasest uksehoidja (kes nagu kõik temataolised oli kahtlemata KGB teenistuses) käsib tal näidata oma passi. Luuletuse lõpus kirjeldatakse tagasisõitu Tartusse ja bussis magamajäämist. Yunichiro on nõukogude võimude silmis täiuslik „teine“. Nagu kõiki N. Liidu väliskülastajaid kahtlustas ja jälgis tedagi KGB. (Tallinna-sõit oli küllap seotud sellega, et välismaalastel polnud 80-ndate alguseni luba Tartus ööbida.)

Eesti luuletajale aga ei ole Yunichiro üldse mitte „teine“, vaid pigem keegi, kellega jõutakse sügava teineteisemõistmiseni, kuigi ei räägita üksteise keelt. (Nad vestlevad inglise keeles.)

Vahel olime vait, mõtlen, et tegelikult
saime üksteisest nii hästi aru,
et rääkimine sai peaaegu ülearuseks.

Neid ühendab ühise elutunde ja filosoofia sisemine keel. Kui luuletaja küsib, kas jaapanikeelne sõna „satori“ tähendab „arusaamist“, ja Yunichiro vastab: „Ei, [...] selle sõna / tähenduses on pidulikkust“, sisaldub selles kõnekas viide Lääne tsivilisatsiooni puudulikkusele ja orientaalsetele mõtteviisile. Kaplinski on Lääne kristliku tsivilisatsiooni järjekindel kriitik, süüdistades seda nii ülemäärases ratsionalismis kui ka antropotsentristlikus võõrandumises loodusest.

Bussiaknast jälgib luuletaja Eesti maastikke. Vahetult pärast „kaugeid“ („teistsuguseid“, „võõraid“) sõnu (nagu „satori“) loetleb luuletaja väikeste maakohtade nimesid (Pedja, Kärevere) — midagi, mis on täiesti „oma“, eestlasele intiimselt lähim. Loodus rajab arusaamise „kauge“ ja „lähedase“ vahele, „teist“ pole õigupoolest olemaski, vaid see on niisama „omane“ kui väike Pedja jõgi või tilluke Kärevere. Otsekohe pärast seda võib jälgida nihet teistsugusesse „teise“, mida kehastavad KGB käsilased hotellis. Ametlikult peaksid nad olema Eesti „oma“ inimesed, aga tegelikult on nad võõrandunud „teised“, keda eestlased põlgavad. Luuletaja vastus uksehoidjale, kui too käsib tal passi näidata („Ütlesin, et teine kord näitan“) peidab endas peent irooniat. Hotelli vestibüül muutub võõrandumisele vihjavaks piirialaks, mis eraldab inimesi inimestest ja võimustruktuuridest.

Luuletuse lõpposas asendab poliitilise interluudiumi lüüriline meeleolupilt. Taas jälgib luuletaja bussiaknast Eesti loodust („Vasakul paistis täiskuu/ pilvede vahel ja kuused tema kumas/ seisis nii, nagu oleksid nad rõõmsad-rõõmsad“). Luuletuse lõpp („Seda, kuidas nägi välja kuupaistes/ Emajõe luht, ma ei tea, siis ma magasin“) ei välista seevastu huumorivarjundit. Luuletaja hoidub üleliigsest pateetikast.

Kaplinski viimaste luulekogude tüüpiline luuletus on „*Hommiikul paistis päike — viisime pörandariided“. Luuletaja kirjeldab midagi äärmiselt proosalist — koos naisega aiamaal töötamist, umbrohu kitkumist, kaevamist ja istutamist. Vastandina Runneli allegoorilisele kujundlikkusele on Kaplinski äärmuseni konkreetne, kõigil taimedel on luuletuses nimed; tal on oivalised teadmised puudest ja taimedest. Seda mõjusam on luuletuse lõpu sümbolniihe — bioloogilis-füüsiliselt juurtelt eksistentsiaalsete juurteni. Sümbol moodustub kolmekordsetest „juurtest“. Need tungivad teadvusest alateadvusse, olles miski, mida Kaplinski on lakkamatult taga igatsenud oma luules ja filosoofias.

Taasiseseisvunud Eestis osales Kaplinski mõni aasta poliitikas, ta valiti koguni Riigikogu liikmeks. Ta on esinenud agaralt ajalehtedes, kritiseerides pahempoolse radikaali vaatepunktist uusi, kapitalistlikke arenguid, parempoolset rahvuslust ja Lääne pimesi kummardamist. Luuletus „*Jälle räägib keegi kuskil“ pole otseselt poliitiline — kogu illumise aegu olnukski see võimatu —, ent selle kujund peegeldab hästi Kaplinski trotsivat individualismi. Luuletaja eitab järsult kriitika katseid paigutada teda mingisse „põlvkonda“. Tegelikult taunib ta igasugust skemaatilist defineerimist, püüdlust lahutada, eristada-eraldada, abstrahheerida:

Aga mulle ei meeldi sadism ega masohhism;
ma ei usu, et vanad olukorrad noortest
või noored vanadest targemad

Jälle tuleb mängu tähendusrikas nihe „lähedaselt“ „kaugele“: luuletaja annab teada, et „minugi esivanem on Utnapištīm, / kes elab Dilmuni saarel“, ja et

„minu vend on loodetuul hõbepaju okstes; / minu õde on päikesevalgus valge pilve äärel“. Taas hoidub luuletaja pateetikast: ta möönab humoorika sõnamängu abil, et ta ise ei ole midagi enam kui „pime kivist k o n n tühjas ruumis“. Luuletaja on nõnda siis tabamatu, ta ei kuulu ühtegi kindlasse mudelisse. Ta lükkab tagasi kõik sotsiaalsed eelarvamused ja traditsioonilised lahterdused. Või nagu on näidanud Thomas Salumets: Kaplinski läheneb „priiuserlastele“, kes trotsivad loodusest võõrandavaid ühiskondlikke struktuure ja suhtumisi.¹⁵ Luuletuse lõppvärssides, mis elustavad poeedi lapsepõlve, laskutakse uuesti lüürilisse meeleolusse.

Hando Runneli poeetiliste nihete kirjeldamiseks tuleb naasta 70-ndate keskpaika, kui tema varajast, eksistentsiaalselt varjundatud luulet (kaastunne kurbade ja kannatavate vastu) hakkas maskeerima mitmemõtteline iroonia. Sestsaadik sügenes Runneli luuletustesse ikka rohkem intertekstuaalselt ja idiomaatilist mänglevust. Nii meelestab lühiluuletuse „Isamaa, isamaa“ (kogust „Mõru ning mööduja“, 1976) esimene, pealkirja matkiv värss lugeja patriootilisele lainele. (Eestlase „isamaa“ vastandus ju nõukogulikule „kodu-maale“.) Teine värss („kui ma peaksin surema“) inspireerib jätku ülev-patriootilisele tonaalsusele — „isamaa“ ja „surma“ seostamine on varasema pateetilise rahvuslüürika tüüpvõte.

Kuid Runneli luuletuse riimipaar ja rütm meenutavad pigem rahvalikku lorilaulu. Siit saab alguse mitmetähenduslik nihe, mis jätkub järgmistes värssides („siis üks vald jääb vaesemaks, / jääb üks talu tühjemaks“) — lugeja ei ole arvatavasti eriti kindel, kas võtta neid värsiridu tõsiselt (ehtsa tundmuse vaimus) või teatud liiki (enese)paroodiana, mis matkib võlts-patrioodi silmakirjalikku, enesehaletsusest tulvil (võõrast) kõnet. Järgmine värsipaar („Isamaa, isamaa, / ilus on siin elada“) on tsitaat tuntud rahvalikust laulust, mis viib lugeja veel kord segadusse. Lõppvärsid („kõik siin kõiki tunnevad, / vastamisi vannuvad“) lahendavad mõistatuse: ilmneb luuletaja sarkasm nõukogudeaegse „isamaalise“ tegelikkuse üle.

Samas kogus on luuletus „Tüdinud kõigest“, kus „tüdimus“ läbib värsi alguskordusena kahte esimest stroofi. See väljendab kõigepealt rahulolematust olmega („tüdinud tänavaaukudest“) ja seejärel, peaaegu humoorikalt, iseendaga („juustest enese pääs“). Teises stroofis nihkub rahulolematust ühiskondlik-poliitilisele alale („Tüdinud tööstusest, tüdinud paadist ja parvest, / tüdinud autodest, tüdinud aatomijõust, / tüdinud rahust ja sõprusest undavast sarvest, / tüdinud kohtlusest, tüdinud nõukate nõust“). Värsid pilkavad mõningaid nõukogude korra pealoosungeid ja rebivad pühaduselt välise hiilguse.

Kolmandas stroofis avab luuletaja end põgusalt lüüriliseks pihtimuseks („võbelus veel, lillede lõhn, — neid ehk veel hindad“) — põigates Kaplinski diskursusesse —, ent ironiseerib sealsamas iseendagi üle („enesest öelda ei tea, milleks muigutad siin“). Luuletuse lõppstroofis toimub nihe üldisele eksistentsiaalsele mõtisklusele, kus pessimism seguneb reaalsuse stoilise omaksvõtuga:

¹⁵ T. S. Salumets, *Escape Artists and Freedom's Children*. „Interlitteraria“ 1998, nr. 3, lk. 165–186.

Elu sind üllatas kord, otsisid elule mõtet,
nõnda kuis elu sul kaob, nõnda mõtegi kaob,
kerkib ja kaob, pole jäädavat mõtet,
see, mille avastab üks, teise jaoks ikkagi kaob.

„Punaste õhtute purpuris“ leidub mitu luuletust, mis seletavad tsensuuri raevu raamatu ilmumise järel. Runnel irvitab peaaegu avalikult tsensuuri üle luuletuses „Jumalaga“ („Proopusk ja Bumaaga“). Need eesti häälduse järgi kirjutatud venekeelsed sõnad on nõukogudeaegse bürokraatia võtmemärgid, mis seostusid eestlastele okupeeriva riigi võimustruktuuridega. Tugeva koomilise efekti saavutab Runnel siin „võõra kõne“ meisterliku edasiandmisega, võimaldades fookusel nihkuda okupandi hingeellu: ta laseb Proopuskil (s. o. tsensoril) kaevelda oma riskantse ja tänamatu ameti pärast. Meestevaheline musitamine — eestlastele võõras vene komme (*gay*-elu polnud veel kultuuri vaatevälja tõusnud) — teeb luuletuse iseäranis koomiliseks.

PROOPUSK JA BUMAAGA
jätsid jumalaga,

sääl nad kaisutasid,
mokki maigutasid,

sääl nad musutasid,
nutsid, sosistasid:

Ela hästi, vader,
paberite paber,

vaatan veel su lõusta,
sa võid tähtsaks tõusta,

võim ja vägi sulle,
mure-aga-häbi mulle!

Teine allegooriline tegelane, Bumaaga, võib kehastada ametlikku parteiideoloogiat („paberite paber“), ent kujundis võib peituda ka irooniline vihje teisitimõtlevale läkitusele nagu tema endagi raamat.

Runnellik iroonia aga ei välista nihkeid ülevasse tonaalsusse, nagu näiteks tsükliis „Ilus maa“. Tuntuim üksikluuletus, „Maa tuleb täita lastega“, näib esmapilgul Piibli prohvetliku kuulutusena. Olgugi et Runnel ise sellele avalikult ei vihja, seostub „maa“ (vanatestamentlikult „maailma“ tähenduses) eesti lugejal otsekohe Eestiga, kus rahvuse ellujäämine on tänaseni üks peamisi muresid. Runneli järgi on kultuur lahutamatu oma füüsilis-bioloogilisest alusest. Siingi on teatav kokkupuude Kaplinski filosoofiaga. Ent oma luule-

tuses kutsub Runnel üles täitma maad nii „lastega“ kui ka „lauludega“. Kultuuri ülesandeks on, kui kasutada Juri Lotmani terminit, luua „totaalne“ semiosfäär, kus biosfäär ja antroposfäär asuvad lakkamatus vastastikku viljastavas dialoogis. Kui Kaplinskil on pearõhk ökoloogial ja looduse terviklikkusel, siis Runnel, kelle vaimne taust (erinevalt Kaplinskist) seostub kristliku humanismiga, rõhutab oma patriootilise etnotsentrismi kaudu inimöko-loogiat — inimliigi kaitset ja maailma etnokultuurilist mitmekesisust. See peaks pakkuma vastukaalu tasandavatele protsessidele, nagu majanduslik ja kultuuriline globaliseerumine. Runneli diskursuse juured on eksistentsialismis. Kuigi erinevalt individualistlikust Lääne filosoofiast huvitab Runnelit rohkem kollektiivi saatus.

Luuletuse lõpposa on taas tähendusrikas. Tsükli üheksat luuletust lõpetav kordus „Ilus, ilus, ilus on maa, / ilus on maa mida / armastan“ tähistab nihet prohvetlikult kõikeadmiselt intiimsele pihtimusele. Lõppkokkuvõttes muudab maa ilusaks inimlik armastus.

Püüdsin eespool visandada kahe poeetilise diskursuse piirjooni. Mõlema sisemises avatuses ja dünaamikas avaldub tunnetuslik-filosoofiline kallak. Kahtlemata kulgevad postmodernsuses nendega rööbiti veel teised, paljuski erinevad luulediskursused. Oluline on, et kriitika ei jääks suletuks nende seesmisele (kuigi sageli vastuolulisele) avatusele. Siis võime loota, et hoolimata postmodernistlikust skepsisest suudab meie aastatuhandelõpp parandada ka järgmistele modernsustele avatud läkituse.

Kirjutis on Eesti Võrdleva Kirjandusteaduse Assotsiatsiooni II rahvusvahelisel konverentsil "Maailmaluule postmodernisel ajastul" esitatud ingliskeelse ettekande lühendatud variant.

Olen omal ajal kirjutanud kogunisti kaks juttu pealkirjaga „Tartu vaim“. Miks? Uskusin vist, et minulgi on selles asjas midagi öelda. Võibolla pidasin ennast nende juttude kirjutamise aegu kõnealuses küsimuses salakesi isegi uueks teerajajaks. Loodan andeks saada — Tartu vaimu on ju ikka aeg-ajalt taga otsitud ja selle ümber tüütuseni jahmerdatud. Küllap ajendas mindki toona sõna võtma vastav aja vaim või trend, et lootsin selles vallas uusi avastusi pakkuda või mingiks Tartu vaimu asjatundjaks tõusta. Tegelikult pole see üldse mitte-tartlase asi. Tartu vaim on tartlaste asi, nemad teavad täpselt, mis või kes see parasjagu on, kui üldse on. Meile muile võib ta hoopis isemoodi kätte paista...

Kui vaimuga ei õnnestu, katsutakse Tartut määratleda Tallinna kaudu. Sellega tegelevad peamiselt tallinlased, kelle seas on mitmeidki endisi tartlasi. Nad usuvad end tegutsevat põhimõttel — kirjeldada tundmatut tuntu kaudu. Mida Tallinnas on ja mida vist Tartus ei ole, mis Tallinnas toimub ja mis Tartus teadupärast jääb toimumata. Kui nad on Tartus õppinud, seega veetnud seal mingi osa oma elu nn. parimatest aastatest, siis võib juhtuda, et Tartu võrdlemine Tallinnaga lõpeb pealtnäha Tartu kasuks, kusjuures võrdleja oma sisemuses kindlasti teab, et ta enam iial Tallinnast Tartusse elama ei lähe.

Aga miks ikkagi kauge Kagu-Eesti linn Tartu? Paljudes paikades ei tegele pealinnad provintsiga üldse. Saksamaa on täiesti keskendunud Berliinile, olukord, kus suured ja iseteadvad linnad, nagu München, Frankfurt ja Köln, senist pealinna Bonni lihtsalt ignoreerida võisid, on saanud minevikuks. Berliin laiutab, ta ei taha saada mitte ainult Saksamaa, vaid ka Ida- ja Kesk-Euroopa pealinnaks, nõnda et kõik need, kes varem rahulikult Varssavis, Prahas, Budapestis, Düsseldorfis või Nürnbergis konutasid ja ennast isegi hästi tundsid, erutuvad Berliinile mõeldes ja nende kuklas taob üksainus kinnismõte: Berliini! Berliini!

Pariisi totaalset domineerimisest kogu Prantsusmaa üle ei tasu rääkidagi. Olgu Bordeaux või Orléans, Marseille või Reims — Pariisi kõrval on need lootusetud kolkad, kus koguni mood vähemasti kaks aastat pealinna omast maas.

Isegi siinsamas Soomes ei võistle Turu või Tampere enam ammu Helsingiga, kembeldakse veel vaid omavahel — nii teatasid Turu lehed hiljaaegu uhkelt, et nende linnas elab tervelt 53 inimest rohkem kui Tampere.

Euroopa ei pea meile igas asjas eeskujuks olema. Me võime rahulikult Tartut vaadelda kui omaette nähtust, sõltumata näiteks mingist alandavast

võrdlusest Tallinnaga. Võib ju läheneda Tartule kui linnale ühe keskajal levinud mõtteviisi järgi, mille kohaselt linn olevat kosmiliste struktuuride mikrokosmiline koopia. Nii on Tartu keskpunkt kuskil üleval täpselt ja poole suuremalt paika pandnud ning Tartu tegelik keskus on tolle taevavõlvi-keskuse maine vaste.

Keskuses suudlevad tudengid. Kui needsamad tegelased suudleksid Tallinnas, oleksid nad beib ja ärikas, aga Tartus on nad muidugi üliõpilased. Keskuses voolab ka Emajõgi, mis, tõsi küll, viimaste ajakirjanduslike uurin-gute valgusel tartlastele endile kuigivõrd kätte ei paista, pigem on ta näha kosmiliste struktuuride perspektiivist. Aga ta on Tartus, ja seal on veel ülikoole, pilvelõhkuja(id), kaubamaju, kirjastusi, kirikuvaremeid, raamatupoode ja „Wilde“.

Väljastpoolt vaadates paistab, et Tartu vaim ongi just viimastesse pai-kadesse pugenud — hiljaaegu nägin koguni üht Tallinna tuntud ärimeest Ülikooli raamatupoes raamatute vahelt Tartu vaimu otsimas ja pärast tuhnis ta Mattiesenis veel üle. Rahuloleva ilme järgi otsustades ta midagi ikka leidis. Tallinnas ei leia raamatupoodidest isegi teada raamatut kätte.

Keskajal oli igal korralikul linnal oma kaitsepühak, tavaliselt märter-neitsi, aga tuli ette ka ontlikke abielunaistest märtreid, kes ühel või teisel viisil oma linnale teeneid osutasid.

Kaitsepühaku ideel on jumet. Võiks kaaluda Tartu vaimu kas või ajutist väljavahetamist linna naiskaitsepühaku või märtressiga. Ent kas praegustel tartlannadel on märterluseks potentsi? Kas lõikaks mõni Tartu daam näiteks püha Agatha kannatusi meenutades ja protestiks Emajõe-äärse võsa, ääre-linna auklike tänavate või linnapeade nobeda vahetamise vastu maha oma rinnad ja viiks need Tartu linnavalitsuse koosolekulauale? Teeks seda kas või sellepärast, et niisuguse teoga iseendale ja sedakaudu ka oma kodulinna-le kuulsust pälvida? Pelk mõtegi võib tunduda jube, aga veel 1920. aastatel lasi prantsuse ajakirjanik ja kirjanik Maryse Choisy oma rindu lõigata ja hankis endale kummist kunstfallose, et pääseda Athose mäe munkade hulka, kuhu teatavasti ei lastud ühtki naissoost olendit, isegi kana mitte. Ta pääseski sinna, käis julgesti koos munkadega saunas ja kirjutas oma mungakogemuse põhjal raamatu, tuues kuulsust endale ja lisades makaabrivõitu fluidumit 20. aastate lõpu Pariisile.

Kui Tartus ringi vaadata ja daamide ümberkehatumisvõime üle järele mõelda, siis tundub, et tänase Taaralinna naiselanikkonnas peaks ligilähe-daselt sama krapsakaid naisterahvaid leiduma. Ühest niisugusest võiks linna sümboli teha, see oleks pealegi palju konkreetsem kui üldistatud „tuden-gid“ — peaasi, et tolle daami Tartu-päritolu võitluslipuna alati tema ees lehviks. Et lisaks Tartu vaimule või sellele vahelduseks ja aseaineks oleks Tartul oma kaitsepühak/naismärter.

Kui nüüd keegi küsib (ja muidugi küsib), miks selline jutt üldse kirja on pandud, siis Tartu, nagu muu Eesti, kaugeneb Tallinnast (et mitte öelda vastupidi) nii kiiresti ja nii pöördumatult, et millekski konkreetsemaks enam

suurt ei inspireeri, kui ei taha just kirja panna üksikmuljet mõnelt seminarilt, raamatuesitlusest või konverentsilt, või siis juhukülalise-muljeid kohvikutest ja kõrtsidest, linna jalakäijate tsoonist, uuest pilvelõhkujast, teatris või galeriides nähtust. Tartu elab ikka rohkem omaette, oma elu, keegi seal Tallinnaga enam ei kemple, omavahel ikka vist nagelevad, ja isegi „Postimees“ (ilma Tartu lisata) ei too sealt enam uudiseid. Tartu lisa aga mõjub sellisena provintslikust provintslikumalt. Ehk see peabki nõnda olema?

SYDAME KLASSIKALINE KÕLA

Indrek Hirv: „Fuugamust“.
„Perioodika“, Tallinn, 1998. 48 lk.
(„Loomingu Raamatukogu“ nr. 20.)

Asi kaldub sinnapoole, et kohtame uut klassikut — ja värsket symfoonikut. Pisikese arvustuse asemel läheks vaja hoopis monograafiat ning valitud luuletusi. Kyll kord tulevad needki, seniks pilk viimasele helitööle. Muusik kunstis, sõnas — seda on Hirv algusest päälle olnud. Meenu-tagem viisikesi tinavilele ja Loll-Peetri viiulikeele disharmooniaid. Ega meenuki raamatut, kust heli motiivistik, selle kõiklaadne tekkimine ja tabamine puudunud oleks. Ajapikku kõrgenes tekstist kostev kõla, tõustes „Põuasises“ juba kõrgemale ning muutudes nõrgemaks, kui inimkõrv kuulda võib. Yle 40 000 Hz seega. See on laste kuulmiskiir ja mitte asjata ei moodusta nad „Võhumõõgas“ esitatud päevapikkuse helitöö publikut. Tervemõistuslik täiskasvanu oma aheneva kuulmis- ja tundediapasooniga kaldub jämedamaid struktuure eelistama.

Kuid käes on fuuga aeg — liit-sõnaalt Hirve moel trykimustaga „Fuugamustaks“ paberile saanud. (Muuseas — ka adressaat Age tegeleb heliloominguga.) Iga luuletust võib võtta katsena kõrvaga kuuldamatut reaalseks teha. „On vaiki — ja siis tuleb jälle hooti“ (lk. 8). Võiks öelda, et pärast „Võhumõõka“ tuleb ju lausa ludinal. Autori peaaegu *poeta laureatus*’ele lähenev staatus meie luulepildis võib kyll vaid kurdil teadmata olla. Tõsi, kahes viimases kogus nägi teistsuguseidki noote — oma

kirjandusliku sugupuu tihendamist subjektiivselt lennukate tõlgete kaudu ja laulutekstidesse serveritud (ent raamatus paratamatult luulena võetavaid), pisut Ringo Ringveele sarnaseid vabavärsse. Uus raamat on selge tõestus, et rida „ka seda pilti juba mäletas“ ei kehti enam. Algupärandi tulv on ta kustutand. Muidugi, lehitsedes märkame korduvat seitset luuletust eelmisest kogust — osati kokku/lahkukirjutamise parandustega, osalt samadena, kõlades vastses tervikus teisiti nagunii. Suurim muudatus on tehtud trioletis (lk. 29), kus redigeerit kujund saab valusalt isiklik. Algse „ning see kes pilvi“ asemel „mu elupäevad räbalateks kak-kund“. Ka üks hajali rida „Kiviinglist“ kasvab õrnaks rännukoraaliks (lk. 23). Võiks veelgi...

Pausitehnika suurdub juba yheks tekstitegemise algelemendiks. Võimsad, yrsged symbolid — tuul, vesi, pilved, kuu ja hetkel kuidagi kummaliselt eenduv muld vajavadki enese ymber vabamat ruumi. Haruldaste sõnade hulk kahaneb selles kogus peaaegu olematuks. Kuue aasta tagust „Võhumõõka“ kandis olulisena ka Wiedemannist ammutatud keeleline kõrgpilootaaž. Nyidne tase põhineb pigem ootamatuil sõnaliiteil, mikroskoopseil suurendusil reaalsust ja sugesttiivseil kordusil *piano*’st („me unistustest täitund linnupesi / päev lõhub pika päevavarjuga — lk. 32) *crescendo*’ni („saan hommikuti päevalt mööda lõugu — lk. 10). Poeeti stampides syydistada pole siiski põhjust — ta rõhutab, varieerib symboleid rohkem teadlikult, poeetilise omamyydi laiendamiseks. Mis seda veel juurde loob? Kassett kas

või, ehkki esituste valiku sõel võinuks tolle koostamisel tihedam olla. Siis kõiksugu identiteedipikendused proosas — reisijutud, portreed ja kommentaarid teiste luule juurde. TV-saadet. Kunsti ja elu segunemised: käigud yle Toomemäe ja veel kymneid asju, mida „ilumeelne“ Tartu elanik niigi teab või kuulnud on. Omamyyt valgub, kuid kõige keskmeks jääb siiski tekst. Tänu taevale pole kollane ajakirjandus Hirve kõrgkultuurilt veel usurpeerinud. Erinevalt „Kiviinglist“ tunneb kogu komponeerimises jälle kindlat kätt, igas tsykli leiab staatilisi/liikuvaid passaaže päris hääs tasakaalus. Seekordne ulma—reaalsuse sulam suundub aina nende kahe eristamatuse poole. Konkreetsest sai asjasse segatud varasest enam ning nyd näib balanss kohe saabuvat. Päris raamatut täitvalt ja liitvalt retsept siiski ei tööta. Viimane tsykkel kordab nii mõndagi eespool leitud ehk pisut suureliselt ja lõpuluuletuse kokkuvõtlikust kahandab äratundmine (juba ilmunud „Kiviinglis“). Igatseks alguse võimsale teemale tugevamat repriisi. Valdab ju muusiker nii arendusi kui kõrvalhelistikke meisterlikult. Napi vihiku sees leiab tõhusaid viipeid minevikku, ajatusse, kuid sygavaimalt inimesse. Need võivad hajameelselegi lugejale teadvuse taha mantrana korduma jääda. Vahel ka terve tekst, sagedamini üks-kaks eredaimat rida. Valgustatud lyhidus. Vormi kahane-mises leeb peituda üks uus võimalik luuleala: näiteks nelikvärss, milleks vajalik intensiivne kujund ja kontsentreeritud keel on autoril parimal kujul olemas. Meenutagem „Tähekerjuse“ kuueteistkymnendat lehe-

kylge! Või yletasid „yksikvärssid“ ja mastaapne vaikuse transport teksti selle rajajoone juba ammu?

Kas järgneb „Põuasiniisele“ ning „Fuugamustale“ triloogiliselt veel *valge*-osiski? Kui jah, siis tuleb seda tegu kõiksugu lipuskandaalide ja korrumpeerumise taustal mõista ajatu, kõrgkultuurilise eestilisuse laiema renoveerimisena. (Nagu selgus, ei lähe autor siiski nii otsesele vihjele — „Pärllhall“ võiks märkida mineviku naasmist kuhtumise ja tolmukorra märkidega, ent seda väarikamalt. Päälegi, „Hõbevalge“ kindlustab kolmkõla kirjandusruumis nagunii.) Oleks aeg unustada yldsõnalised ja ekslikud kattesõnad „peenendatud estetismist“. Vahel näib, et filoloogilisi norimisi armastavale publikule ei jõua kohalegi, kui sihikindel, nyansseeritud ja e l u s Hirv tõepoolest on. Jäikade ootushorizontidega pole lugejal tsensuuri kadumise järel enam midagi päälle hakata. Ka mõistmise avardamist treenima sobib raamat suurepäraselt.

P. S. Et analüüs pisut poeetilisem saaks, lisan siia „Väikese öölaulu“, kus „Fuugamusta“ looja ja saaja kaksiti koos on. Kirjutatud juunis, mõned nädalad enne raamatu ilmumist.

•

Jalgrattaga kui sõitsid yle silla,
Su kallid järgnes öises lõhnas jõelt.
Hetkseisus äkki haljalt sinililla —
pää hallav, kuju tume — laenat tõelt.

Rõõm avastada Sinus mängulusti
veel keti lõpul tydrukuist ja kuist —

irdpilk kesk eluruute valgeid/musti
ja riim jääb puhas, ilu verrepuist

on kriitiku mistraalist segamatu.
Vaid pause kuulen Sinust. Uusi pau...
Lööb tornikell ja kirik annab au:

„Näe meest, kuldloikesõitjat
lummasattu!
Näe naist muldhõikevõitjat!“
Mattumatu
kiir sulab alla täheootel lau.

Lauri Sommer

KANGRO TÄHENDUSE JÄLIL

Bernard Kangro: „Üks sündmusteta suvi“.

EÜS „Veljesto“, Tartu, 1998. 142 lk.

Kangro „Üks sündmusteta suvi“ on raamat, kui soovite, siis romaan, mille tähendus asub temast väljaspool. Meieni on jõudnud surnud klassiku seni avaldamata romaan. Klassik on oma eluajal avaldanud üle 40 luule-, proosa- ja esseeraamatu, ühe olulise lülina selles teosteahelas kirjutanud kuus köidet Tartu-romane, mille teine raamat on „Emajõgi“. „Üks sündmusteta suvi“ asetub selle tekstilaudungi taustale; kogu Kangro looming, Tartu-romaanide tsükli, veelgi täpsemalt „Emajõe“ kohale: autori väite järgi kirjutas ta „Sündmusteta suve“ paralleelselt „Emajõega“, et salvestada romaani sündi.

„Emajõgi“, aga samuti Kangro ülejäänud looming on põhjus, miks

ka tema päevik-üleskirjutusi oli vaja välja anda. See pole ise-tekst — asjatu oleks püüa sellest tähendust välja pigistada; ilma Kangro ülejäänud loominguta oleks see tekst nähtamatu, kirjapandud sõnad, neist moodustunud fraasid, lõigud, peatükid paistaksid läbi, valgetel paberilehtedel oleks juures nõrk mere lõhn ja unetuse vaev.

„Üks sündmusteta suvi“ on lisanud, mis kannab kogu lisandatu problemaatilisust. Et see tekst oli olemas, polnud Kangro looming ilma selleta täielik, sealt oli midagi puudu: kui oli avaldatud juba selline hulk Kangro kirjatöid, siis oli kahtlemata vaja avaldada ka veel see. Ent kas selle teksti lisamine muutis Kangro poolt avaldatud tööde hulga kuidagi täielikumaks?

Teatud mõttes kindlasti. „Sündmusteta suvi“ aitab Kangro loominguga välja äärest ääreni asustada, täidab need piirialad, mis varem võibolla küllalt selgesti nimetatud sfääri ei kuulunud. Selliseks äärealaks on kirjutamine kui masin ja täide, kui paratamatus, kui kätte sissejäänud kramp, midagi niisugust nagu nina nokkimine või küünte närimine. Mida teha, kui und ei tule. Tuleb süüdata tuli ja kirjutada: *und ei tule*. Pöörten ärkvel. Mida teha siis, kui uni ikkagi tuleb? Tuleb kirjutada: *uni tuleb*. Hommikul ärgates tuleb unenäod kirja panna. Väljas kõndides tuleb kirjutada merest ja mägedest ja oma mõtetest. See kõik on veel hõlmatav, aga see pole kõik: kirjutades romaani tuleb samal ajal ka kirjutada, mida parajasti kirjutad. *Justus Pernambuk tuleb „Ko-Ko-Ko-sse“, istub Naatani vastu, jutuaajamine*

algab, ma ei tea veel, kuhu ta välja viib, isegi mitte seda, mis neist saab, aga situatsioon on käes ja kirjutatan. Kangro on rabav. Kusagilt võiks välja tulla veel üks käsikiri, kus Kangro kirjeldab vähemalt sadakonnal leheküljel, kuidas ta samal ajal kirjutab nii romaani kui ka romaani selle romaani kirjutamisest. See oleks siis romaani kirjutamine romaanikirjutamisest romaanikirjutamisest. See läheneks juba täiusele, aga ärgem unustagem, et küllap Kangro seda ka tegi: teades tema kirjavahetuse mahukust, võib uskuda, et ta kirjutas samal ajal ka hulganisti kirju, mis sellise metatatasandi löid.

„Sündmusteta suvi“ loob olematust. Ühelt poolt püüab ta otsekohe- selt peegeldada reaalsust: teha seda, mida romaanid ialgi ei tee. Kangro nagu kardaks, et maailm ei püsi, kui teda üles ei kirjutata. Samasugune tunne jäi ka „Jäälätteid“ lugedes, kus Kangro tegeles sageli ühe tegelasega teatud aja, näiteks ühe päeva jooksul, pöördus siis päeva algusse tagasi ja vaatas, kuidas teine tegelane sama päeva veetis: nagu kartes (ja täiesti õigustatult), et ilma paberile fikseerimata kaoks läbitud aeg, teine oluline tegelane, vahepeal ära. „Jäälätetest“ kirjutades olen seda võtet nimetanud aja paljundamiseks, nii saab ühest ajast mitu erinevat, kui- võrd iga tegelane sisustab (sõna otse- seses mõttes) oma aja isemoodi. „Sündmusteta suves“ toimib pealt- näha sama fenomen otse vastupidisel kujul: aeg on vaja kinni naelutada, mitte paljundada, aeg tuleb nii tuge- valt kõita, et ta sugugi enam liigutada ei saaks. Otse välja öeldes, selline te- gelikkuse peegeldus tuleb kirvesil-

malt, mis pakule pandud pea kohal helgib. Samas püüab „Sündmusteta suvi“ peegeldada ka fiktsiooni, loo- davat romaani, „Emajõe“. Ta ise kaob nende kahe, reaalsuse kirvetera ja fiktsionaalsuse fatamorgaana va- hele ära.

„Sündmusteta suvi“ tuletab lugejale meelde fiktsioonimaailma selle tahu, mille peale lugeja ei mõtle, ei tohigi mõelda: maailma juhuslikkuse. Loo- dud, omaks võetud maailma suhtes tundub ausale lugejale lausa solvav kuulda, et seda plaanitseti alguses hoopis teistsuguseks. Ning veelgi võõrastavam on lugeda autori kom- mentaare omaloodud tegelaste koh- ta. „Sündmusteta suvi“ on hävitav, õõnestav tekst, Tartu-romaanidele („Jäälätteid“ ja „Emajõe“) vastu as- tuv antitekst. Kui igale heale teosele peab vastama antiteos, siis Kangro kandis selle olemasolu eest hoolt. Tartu-romaanide mõju seisnes suu- resti nende seletamatuses, autori- poolsete hinnangute, must-valge joo- nise puudumises. „Sündmusteta su- vi“ lisab need hinnangud, muudab selle positiivse puudumise Tartu-ro- maanides illusoorseks. *Asse sai oma tasu*, leiab Kangro. Benno — *see on erakordselt tundetud, peaaegu kivine- nud nägu!* Naatanile on määratud kindel, paratamatu allakäik, autor pole veel siiski päris kindel, kuidas see toimub. Inimsuhetele on antud ühesed, tasalülitavad hinnangud: Meedi on Naatanile vaid asenaine, Asse on hukkaläinud korporant, Benno — raisatud elu. Samas on hämmastav, et autori karm hinnan- gulisus romaanide tekstis nii vähe ka- jastust leidis, et romaani siiski ambi-

valentseks lubas jätta. Kas seisavad need kaks teksti, romaan ja antiromaan, tegelikult teineteisest lahus, välistavad üksteist? Võibolla võimaldas kahe romaani samaaegne kirjutamine sisse seada tööjaotuse: kõik segav ja häiriv, nagu unetus, üksindus, väline 'tegelik maailm', häirima kippuvad karmid otsustused, mingi ühtede kaante vahele ära, et nad enam teise teksti ligi ei kipuks. Sellisel juhul koondaks „Üks sündmusteta suvi“ kõike seda, mida „Emajões“ pole.

„Üks sündmusteta suvi“ tõi välja ühe Kangro loomingulise aspekti: selle lõppematu, kindlameelse võidujooksu tähendusega. Tartu-tsükli tähendus ei peitu kusagil mujal, mitte mingil juhul „Sündmusteta suves“; tähendust asendab pidev ja viljatu pürgimine selle poole. Kangro peab täitma üha uusi ja uusi lehekülgi, pingutama suvepäeva jooksul paberile võimalikult palju teksti, ent taas ühe järjekordse romaaniköitega valmis saades on sunnitud tõdema: *On tunne, nagu poleks saanud veel peaasja juurde asudagi*. Sestap peab köitele järgnema veel üks ja siis veel üks ja taas üks ja siis uus romaanitsükkel ja siis jälle üks, vahele puistates luulekogusid... Ja ikkagi jääb tunne, nagu poleks veel asja juurde jõudnud, nagu oleks kirjutanud vaid lõputult pikka sissejuhatust. Peaks tulema veel midagi, mis kõigele siiski mõtte, põhjenduse, eesmärgi lisaks. Veel üks lisandus. Kangro looming on pidev tähenduse suunas liikumine, iga valmiskirjutatud tekstiga selgub, et tähendus on siiski jäänud tekstist ettepoole, haardeulatusest välja. Võib-

olla õnnestub seda tabada järgmise tekstiga. Tähendust vangistada Kangro ei suuda — võibolla on see ta loomingu tugevus.

Õigupoolest on mul kahju, et enam pole Kangro kirjutatud, aeg-ajalt mainitavat, käsikirja jäänud Võtmeromaani. Teadmine selle käsikirja olemasolust oli nagu lootus, et kõigel on siiski mingi tähendus, mis on kusagil kirjas; tarvitseb vaid lugeda õiget teksti ja saabub selgus.

Epp Annus

ÜLEKOHTUSELT BROŠEERITUD KÕIV

Madis Kõiv: „Kalad ja raamatud. *Studia Memoriae* IV“. „Õllu“, Tallinn, 1998. 232 lk.

Hea küll, on täiesti mõistetav, et Kõiv kirjutab oma mälestusi järjest juurde, ja seetõttu ongi nad ilmunud kolme eraldi raamatuna (*Studia Memoriae* I, III, IV — olen vist mingist vihjest õigesti aru saanud, et II osa on võru keeles ja ilmub kuskil mujal).

See järjest valmiva teose etapivisiline kirjastamine ei õigusta muidugi vähimalgi määral raamatute inetut välimust. Geomeetriline kujundus (kolmnurgad, rombid) ei sobi minu arust Kõivuga ja peletab lugeja teenimatult eemale. Ja S/M-ile viitamine esimese osa kaanel on enam kui kummaline. Raamatute väga odav välimus räägib vastu asjaolule, et Kõivu mälumaht on meil üks rikkamaid.

Tegemist on sisult väga noobli ja ülimalt kapitaalsete teosega, mis ei tohiks välja näha nagu mõni omaaegne „Pikri“ raamatukogu! Juba „Studia“ ise pole mingi brošüüri pealkiri. Raamatud ei ole üldse ühtmoodi ka! Esimese osa kaanel on üldpealkiri, osa pealkiri „Rännuaastad“ peitub ainult sees. Kolmandal ja neljandal osal on eri jagude pealkirjad küll kaanel välja toodud, kuid miskipärast eri šriftis. Ühel juhul on „Studia Memoriae“ viltu ja „Kolm tamme“ rõhtne, teisel juhul on „Kalad ja raamatud“ viltu, „Studia Memoriae“ aga rõhtne. Neljanda osa kaanel on lilla raam, kahel esimesel aga rohekad või oranžid plärakad. Kahel osal on selg valge ja mingi õiekesega, üks on lilla ja ilma õiekeseta. Autori nimi on iga kord ise šriftis.

Kujutame korra ette, et raamatul oleks juba kaanel foto vanast Valgast või mainitud järvedest! Ja ka raamatu sees oleksid fotod! Näiteks kaladest. Autori detailne anamnees saaks mingisuguse ootamatu, justkui tolksti taevast kukkunud, isegi kohatuvõitu kinnituse, et see *eigentlich* võis nii olla. Ega me praegugi kahtle, kuid tulemus oleks lumavamgi. Realistlikud pildid suurendaksid unenäolisust. Võib-olla oleks veel vägevam pildistada neid kohti praegusel ajal. Kõik oleks küll täiesti teisiti, aga midagi langeks siiski kokku ka. Võiks oletada, et kui seda maja poleks... Võiksime näha astraalkehasid, kujutleda pilvi nägudeks... Ja plaanid, skeemid... nooled, mis näitavad poisikesee teekondi, peatumisi, kõhkluksi, tammumisi... Rist seal, kus lasti rakitsat, ja rist seal, kus elas Utt. See ju sobiks *studia* vaimuga.

Aga parem kujutleme juba kõiki mälestusi ühes köites, umbes niisuguses, nagu on Remsu-solvaja-mehe priiskavalt väljaantud intervjuuraamatud. Arvan, et varem või hiljem niisugune Kõivu-kõide ka sünnib. Kuid see vajab õilsamat kirjastamist. Ja kui ei kirjastata, siis ollakse lollid. Igaks juhuks tuletan seda praegu meelde. Oletan, et Kõivul on lisaks seni ilmunutele valminud veel vähemalt kaks või kolm osa, ja need on vaja samuti lisada. Mida varem see teos tuleb, seda parem.

On raamatuid, mille juures loeb massiivsus (näiteks Oskar Lutsu mälestused, mille puhul on kahju, et nad nii äkki pooleli jäid). Sa heidad näiteks selili diivanile, nurka lambikesse alla, ja võtad kätte suure, telliskivistiki paksema raamatu. (Pilk langeb näidet otsides Felipe Fernández-Armesto raamatule „Millennium“, 830 lk., kaas must, kuldne, sinine, sees palju pilte.) Suur kiri... iga lause tõuseb esile... iga lõik on vahega... mitte kribukirjas tekst nagu odavas krimikas... Sirvid siit ja sirvid seal, natuke iga päev. Ununeb vihm väljas, kaabakate hüüded... Täna lõik tikkudest, homme juustukeradest, ülehommeme heeringatünnist...

Sest ega Lutsugi järjest loeta. Mis puutub Kõivusse, siis mina loen teda tihti, aga mitte üle paari lehekülje korraga. Mitte sellepärast, et ta on nii filigraanne või elegantne, vaid pigem sellepärast, et see on Kõivu elu, ja palju sa teise elu ikka korraga vastu suudad võtta. Ja kelle elu ja kelle mälu see siis veel on, ega ometi mitte minu! Ikka Kõivu. (Siin tuleb eriti ära märkida intrigeerivat autopoortreed lk. 25, kus Kõiv rafineeritult maskee-

rub „Koiva-kalameheks“.) Õnneks on vahepeal ka sümboolikat ja freudismigi — see leevendab, laseb hinge tõmmata, sest pidurdamatult algupärane ja tihe intiimsus võib mõjuda peletavalt. Mõned üldtuntud asjad sekka toimivad aga õhuakendena. (Mind puudutas isiklikult kokrede ja Iwona motiiv. — Mäletatavasti lämbub Gombrowiczi kangelanna kokri süües.)

Mina ei mäleta küll midagi, pole kunagi midagi mäletanud. Ei tea, kas Kõiv minu eas mäletas? Võib-olla ergastub mälu vanemas eas tõesti, nagu räägitakse? Soovitus Kõivule: tuleb kirja panna nii palju, kui vähegi pähe tuleb, vahetpidamata kirjutada; kui käsi järele ei jõua, siis dikteerida! *Studia* olgu ammendav, on minu hüüe antud *casus*'e puhul, esimest korda ajaloos mälukaev tühjaks! See ei tohiks ju hea tahtmise juures võimatu olla.

P. S. Mõnikord esineb minu arust ka ülearust snobismi. Olen väga halb ladinlane, ja kui Kõiv ütleb, et „isa seletusi ei andnud, väga lühidalt viskas ta mõne, ja — nagu hiljem selgus — ikka *cum grano salis*“, siis ma ei saanud kaua aega aru, mis isa tegi. Noh, soolateraga/graanuliga, hea küll. Tegevus on paadis, püütakse kala. Kas isa viskas vette soola, või jutu sisse, või püütud kaladele? Painajalik küsimus lahenes leksikoni kasutades: „soolaterakesega“ tähendab „enam-vähem tõsioludele vastavalt“, „mitte just sõna-sõnalt võetuna“. Justkui vastukäivad asjad. Kas isa seletused olid siis tõsioludele vastavad või polnud nad hoopis sõna-sõnalt võetavad? Aga võib-olla

viskas isa napi seletuse sekka näiteks mõne soolase sõnakese? Või ei mäleta Kõiv täpselt, kuidas see oli.

Mati Unt

ERAPOOLETUSE POOLT

Jaan Kaplinski: „Usk on uskmatust“. „Vagabund“, Tallinn, 1998. 300 lk.

Paljusid paneb kõnelema positsioon. Mõttekäikudest, stiilist ja teemadest saab aru, kes on kirjanik, kes riigiametnik, kes omal alal tunnustatud või tunnustamata, akadeemilisel või poliitilisel ametikohal, isegi kui ei kirjutata oma valdkonnast. Positsioon kallutab tähelepanu pöörama ühe-taolistele probleemidele, vältima või tühiseks pidama teisi. See on positsioon intellektuaalsel kaardil, ent ühtlasi valikute tulemus. Kindlalt paigalt kõneleja ei pea kartma, et teda ei kuulata, tema hääl kõlab autoriteetselt, laiema võimuhierarhiate võrgu poolt autoriseerituna.

See on küllaltki mõistlik hind, et lasta enda ideedel või mõtlemisel paikseks muutuda. Ühtlasi on kõneleja sel juhul vabatahtlikult sulustatud, tarastatud, mõttevabadus tema enda jaoks illusioon. Tegemist on ühehäälse instrumendiga, mis toob kuuldavale õigeid seisukohti. Enda veendumustes pole vajadust kahelda, kui ka ümbritsev vaimne kliima nende levikut soosib. Ent märksa huvitavamaid ideid sünnitab mõtteline dispositsioon, paiknematus.

„Usk on uskmatust“ tegeleb usu...

tahaks öelda, fenomeniga, ent just niisuguste määratluste vältimisega tuumsem osa esseedest nende kaante vahel tegelebki. Lihtsalt kirja pandud, mõtteloolisest kinnisvarast kammitsemata kirjatööd kõnelevad peamiselt dogmaatilise ja teoretiseeritud usu vastu. Religioon või milline tahes usuliste vaadete järjekindlalt väljaehitatud tervik oleks justkui usu püüdmine valedesse raamidesse, nagu kas või needsamad esseed on püüdnud kaante vahele.

Ka selle teo õigsuses võib kahelda. Vaba kõne ja raamatu ristkülikujulise formaadi vahel on minu arust ebakõla. Mitte et jutt oleks ümmargune; raamat kuulub kirjakultuuri, samas kui Kaplinski mõtted liiguvad kultuuridest läbi, üle ja ümber ning kuuluvad pigem sellisesse aega, kus mõtlemine ja tegu said olla üks. Esseed ei sõandaks isegi tekstiks nimetada. Samuti on ta vahetevahel kuulutanud väsimust kultuurist, usutavasti just sellisest kõnepruugist ja arvustusformalismist nagu siin.

Usu uskmatuse pealkirjas tähendab, et tõeline uskuja ootab oma küsimustele vastuseid ka teiselt poolt pärandatud tõekspidamiste ja sõnastuste piire, arvestades iga religiooni paratamatut ühehäälsusega. Igale usundile on kõrvale seada teine, mis näeb asju teisiti, kuigi samal viisil uskudes. Pole tarvidust viia erinevusi ühtsele pinnale, sest nii saaksime pigem teooria, ja sellise võimaliku metakeele paratamatuks puuduseks jääb tema piiratus. Igasugune keel on Kaplinski jaoks piire, sulg. Keele ülesehitus sunnib meid tähtsustama asju, mis tegelikult nii olulised ei ole. Keele tõttu pole meil ka võimalust

neist mööda pääseda. „Mina“ ja keelde kodeeritud välise tegevuse eelistamine seesmisele olekule on ehk peamised viirastused, mida Lääne kultuur on harjunud omaks pidama.

Keele kriitikaks võib pidada ka essee stiili; vabadust, millega öeldakse lahti keeruliselt stantsitud lausetest. Akadeemiline kirjutamisviis rõhutab erudeeritust sellega, et otsib kasutada olevast erialaterminoloogist võimalikult õige sõnastuse. Kui pole usku õigsusse, kui pole vaja paista erudeeritud, selgub, et väljenduda võib ka terminiteta. Väljendatu jääb küll avatuks ja seetõttu hõlpsalt rünnatavaks, kui soovi peaks olema, ent kirja/kultuuri raskust on teadmises vähem. Tavalised mõtlemise raskuspunktid, öelda, mis on mis, muutuvad omaette tingimuslikeks sõnaparvedeks. See tekitab lugedes ka *mis* seal ikka, me oleme teel ümber maailma ja patt oleks nuriseda, kui tuttavaid paiku ei näe.

Usunditeemadel jõutakse tõepoolest tiir maailmale peale teha. Kuni lõpuni paistis, et Kagu-Aasia kohale jääb valge laik, kuid raamatu lõpetab kirjutis „Maausku Sumatra saarelt“. Geograafia polekski ehk tähtis. Eesoleva raamatu arvustamise muudab peaaegu võimatuks muljetavaldav haare. Jaan Kaplinski liigub ümber maakera.

Pühkides kõrvale keelebarjäärid, vähemalt muutes need tajutavaks, eiravad esseed ühtlasi aksioomi, et üks isik ei saa samaaegselt viibida erinevates ruumipunktides. Samas tähendab seegi muutunud arusaama minasusest. Toimija on piiratud tahetega, olemise vooluks laiali mõteldud

mina aga tõenäoliselt mitte. Ta võib samaaegselt sattuda kuhu tahes. Ka tekstidest ja teadmistest, mida esseedes kasutatud, koorub välja kogemus, mitte fakt. Tegelikkus on paindlik, tahaks loetust järeltada, aga päriselt ei oska seda veel uskuda.

Enamik teemasid mahub kristluse ja budismi vahelisele teljele. Sõnad on omased, mõtted nõuavad harjumist. Lühiduse huvides olgu toodud tsitaat hajamärkmetest, mida mujal piisavalt on avatud. „Tõde on vabadus, kes leiab tõe, leiab vabaduse, on vaba“ (lk. 225). Kuidas siiski mõista vabadust, kui see pole tahtva inimese vabadus ühel või teisel viisil toimida? Seesmise vabaduse, tõe otsimise ja sellega enese keelelistest või kitsalt kultuurilistest painajatest vabastamise idee tundub olevat liialt substantiaalne. Osalt saab sellise vabaduse tagi vaba olla. Teine tee viit maailma mõistmisel juhib samuti mitmesse suunda. Milline on tõe otsimise tulemus, kui ühtegi kõikehõlmavat tõe ei saa rangelt mõistes olla? Keelele tõuseb küsimine metodoloogia järele. Sinna see ka jääb, sest erinevate kultuuride kujutelmade difusioon ei luba päris ratsionaalselt küsida. Meil tuleb Kaplinski usku usaldada, teisi teid ei jää.

Usk on unustus, nagu ka meelelahutus. Mõtteseosed, mis riivavad Lääne ühiskonda, on nagu lemmikmeeskonna mäng koduväljakul. Oriendi mõttesuundi tundmata ei oska osale esseedest päriselt kaasa mõelda. Kergekäelist põlastust kaasaegse popkultuuri vastu, nagu siinsete rahvuslike intellektuaalide usk kaldu olema, Kaplinski ei kohta. Unustus on euroopalikule elulaadile

praegu olemuslik, võib välja lugeda. Ei tahagi vastu vaielda, aga vahest on see sageli paljalt ideede nimel sõtta kippunud ja kippuvate suurrahvaste kultuuride vaibumisel oluline. Mäletada on enamasti põikpäisust, lühinägelikkust, traumaatilist suurus-kogemust. Minasuse kujutelmadele on kasulik oma tavalised orientiirid silmist kaotada, et märgata näiteks seda, millest räägib Kaplinski.

Need esseed on üks käsitlus tõelusega leppimise, mitte-unustamise teemast. Ja samuti, selle mõtteviisi vaimust lähtudes, võib küsida, kas tõeotsimine pigem Oriendi poolt pole unustus. Veendumus, et mujal mõistetakse enese paiknemist maailmas teisiti, oleks justkui poolik lahendus paradoksile. Ei oska taas hinnata, millist rolli mängivad usukujutelmad Oriendi argipäevas ja kas need mõtted elavad jõuliselt ühiskonna toimimises tervikuna.

Kui ükski ainitine vaatepunkt nähtustele ei pea paika, on võimalik, et ka mitmekülgne vaatlemisviis ühe vaatepunktina ei ole tingimata õige. Mis sünnib sealt edasi? On võimalik tagasi pöörduda veendumuste juurde, et objektiivset (maailma) ja subjektiivset (ennast) saab selgitada kõikehõlmava, üheselt põhjendatud süsteemi vahendusel. Ilmselt pole see enam reaalselt võimalik; olgu teaduslikku või kultuurilist ühehäälsust ei võeta enam ühelgi juhul omaks. Teine mõtlemismudel oleks ühildada usku ainsusesse erinevate vaatepunktidega vaheldumisi, sõltuvalt vaatlusalusest valdkonnast. See oleks relativism, mis nii postuleerib kui tühistab, ehk süstemaatilise ühte viimise ja ühildamatute vaatenurkade topeltlii-

kumine. Jäetagu postmodernism konverentsidele. Lähtekohaks oleks aukartus melu ees.

Kuigi Kaplinskiil on autoriteeti, ei kaitse tema mõtteviis positsioone, pigem seab need kahtluse alla. See, kui mitte muu, on imetlusväärne vabadus.

Karlo Funk

OLLA NAGU KAFKA? EI TASU PROOVIDAGI!

Gilles Deleuze, Félix Guattari: „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Prantsuse keelest tõlkinud ja eessõna kirjutanud Hasso Krull. Kafka tekstid tõlkinud Mati Sirkel.

„Vagabund“, Tallinn, 1998. 251 lk.

Selle aasta kaheksandas „Akadeemias“ ütleb Jaak Rähesoo järelsõnas uuele Faulkneri-tõlkele („Mississipi“, tlk. Lauri Pilter): „Uskugem, et sellel [teadvusvoolul] ja teistel Faulkneri uudsustel on olnud oma osa eesti proosa teisenemisel. Raske on küll osutada otseseid mõjusid: faulknerlikuks on kriitika mõnd oma autorit nimetanud vahel siis, kui too on kasutanud kas keerulisemat süntaksit või romaanist romaani korduvaid tegelasi ja miljööd; kuid kummalegi ei ole Faulkneril ainupatenti. Erinevalt Hemingwayst, kelle stiilimõju on 1960. aastate noores eesti proosas vahel selgesti eristatav, näib Faulkneri toime olnuvat varjatum. Ent nõnda paistab olevat kõikjal maailmas: Hemingway stiil näib olemuslikult kergemini jälgendatav või vä-

hemalt kergemini äratuntav.“ (Lk. 1718.)

Täpselt sama lugu on ka Kafkaga, tema jälgendamiseks piisab kirjanikul paari koridori ja mõne bürokraadi kirjeldamisest. Seda on eesti kriitikas tunda olnud: autorid, kes ise polnud Kafkat lugenud (või olid, aga pealispindsel, n.-ö. koridori-tasandil), tihtuleeriti kohe kafkalikuks.

Peaaegu kõigis olulisemates Kafka-käsitlustes on mõistele „kafkalik“ pühendatud omaette peatükk. Enamasti on see kriitiline: Heinz Politzer („Franz Kafka. Parable and Paradox“, lk. vii) toob ära ühe 1961. aasta „Time“is ilmunud tõsiloo sellest, kuidas keegi ameerika kodanik jäi pilvelõhkujate liftis 25. korruse kohal kinni. Vajutanud mees nupule, kummardanud pea võretatud rääkimisauku kohale ning informeerinud juhtunust „instantse“. Kuid abi ei tulnud, august kostev häääl vastas, et 25. korrust pole üldse olemas. Siis haaras kodanikku hirm, kosmilise maha-jäetuse tunne, mida loo kirja pannud ajakirjanik nimetas kafkalikuks.

Ühest küljest on ju tõesti nii: hemingwaylikuks seda situatsiooni ühelgi juhul ei nimeta (või siis pidanuks liftis olema ka naissoost tegelane). Teisest küljest pole midagi tõest (tõelisest Kafkast) kaugemat. „Kas või juba sel põhjusel, et Kafka ajal ei tõusnud majad kahekümne viie korruse kõrgusele ega polnud neis ka valjuhäälditega varustatud lifte.“ (Politzer, lk. vii) Kolmandast (neljandast, viiendastki) küljest aga on Kafka nimest saanud ühiskondlik omand, mida kasutatakse suvaliselt nii kommunismi, kapitalismi kui fašismi, aga ka kõige masinliku, halas-

tamatult pöörleva, kõike elavat kaaskiskuva, ohvrile sageli ootamatult algava, mitte kunagi lõppeda tahtva kohta.

Nagu kõigest „suurest“, on ka Kafkast võimatu midagi ühest kirjutada, ikka võib selguda, et oled millestki mööda vaadanud; kirjutamise asemel on sind ennast kirjutatud, võid saada osakeseks Kafkast, saada temast osa(kese), kuid hõlmata teravikut, öelda „täit õigust“ on võimatu. (Kafka võidutsemist oma tõlgendajate üle on Jan Kaus 28. augusti „Sirbis“ kenasti kirjeldanud.) Kafka rikkaliku epistolaarse pärandi juures võib see tunduda imelik, on aga üsna loomulik, sest kirjadeski tegeles Kafka rohkem kirjandusega kui eluga, elu oli talle vaid kirjanduse erijuhutum.

Kirjanduseuurijaid on põhiliselt kahte liiki. Ühed kirjutavad biograafiaid, esitavad ja mõtestavad lahti kirjaniku elu, toetudes loomingule, teised käsitlevad tekste. Kuid nemadki ei saa teisiti kui peavad appi võtma elu, selle konkreetse elu, mida elas kirjanik, või tema enda ütlused.

Selline on ka Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Kuidas seal ka Kafka masinaks (või siis liftiks) olekut „objektiivselt“ ei püüta näidata, sõlmkohtadel tuuakse ikka kas viiteaparatuuris või tekstis eneses mõni tsiitaat Kafkalt, mis uurijate väitele viimseinstantsilise tõena valgust heidab. Stiilis „nii arvas ta ise, ka tema pidas ennast masinaks, tühjaks leheks, millele sulg tähti kriibib“. Jne.

Kõik see on õige, Kafka ja masina lähedus on pikemagi seletuseta selge tollest erilisest kõledast toonist, mis

lugemisel kohe tunda. Ning tõsi on seegi, et pikemates teostes valitseb distantseeritus eriti. (Mis jällegi ei pruugi tähendada, et see oleks norm isegi „külma“ Kafka puhul.) Kaasa arvatud fakt, et romaanid jäid Kafkal lõpetamata. (Kuigi näiteks „Lossis“ oli tal oma lemmiktegelase K jaoks vaevatasuna läbielatud katsumuste eest mäe jalamil elamisplats varutud. Et Kafka seda võimalust ära ei kasutanud, viitab minu arvates millelegi hoopis sügavamale, kui üks tühipaljas masin olla saab.) Pole siis ime, kui kirjutajapaarile D&G on just romaanid meele järgi. Romaanid on tõeline Kafka, novellid vähem, terve Kafka looming on kõikjal süsteemi haistvate uurijate jaoks evolutsiooniline protsess, kus inimene muutub masinaks. (Iha lisamine masinale muudab masina veelgi antipaatsmaks, võiks öelda, isegi vastikuks, mis jällegi, ei saa salata, on kõrvuti väike-olemisega üks Kafka kinnisideid, mida ta oma kirjades sageli mainib: Kallis Milena/Felice/Dora! Kirjutasin ühe jutu, oo, kui vastik see on, loe ta läbi ja viska prügikasti!) Ometi sisaldavad kõik Kafka romaanid ka sooje, n.-ö. mittemasinlikke kohti, kus lugejat läbib nukrus ning ta küsib (minu arvates) endalt: kas pole see raamat kirjutatud just selle heleda laigu, imeliku ja õrna äratundmise pärast? (Olgu siinkohal — sügaval sulgudes — ka üks näide toodud: „Tema pilk rändas kivimurru ääres asuva maja ülemisele korrusele. Nii nagu sähvataks äkki valgus, paiskusid seal ühe akna mõlemad pooled lahti ja üks inimene, suures kauguses ja kõrguses habras ja kleenuke, küünitus kaugele aknast välja ja sirutas käed veel

kaugemale ette. Kes see oli? Mõni sõber? Mõni hea inimene? Keegi, kes kaasa tundis? Keegi, kes aidata tah-tis? Kas tema ükski? Või ehk kõik?“ „Protsess“, lk. 360.)

Ning kui sääraseid kohti „Lossis“ on vähem kui „Protsessis“, kas pole siis mõtet mõelda, et just „Loss“ on kunstiliselt ebaküps teos, kus autor ei suuda oma kavatsusi ellu viia?

Sellist küsimust D&G mõistagi ei küsi, neid huvitab pelgalt metall, mida Kafka veri tõesti hämmastavalt palju sisaldas. Kuid ka imelikku õr-nust, kaastunnetki. Kafkast rääkides ei tohiks seda kunagi unustada. Või muidu on meie ees pelgalt monst-rum, väike, kuid terav nuga, mis teistele haiget teha armastas, ning seegi on kahjuks tõsi: vaevast leidub teist sel-list kirjanikku, kes oma lähedastele nii palju kannatusi valmistas — eel-kõige emale ja isale, kes Kafka eest tema eluajal hoolt kandsid, millele poeg aga vihkamisega vastas. Neile, kes on lugenud Kafka kirju (piisab „Kirjast isalegi“, „Loomingu Raamatukogu“ 1997, nr. 11) ning võt-nud sügavamale minemata, kuid sõ-na-sõnalt seda, mis seal (ilusasti, kau-nisti) öeldud, võib tulla üllatusena, et Kafkade perekond oli täiesti taval-ine tšehhi-juudi pere ning et vana Hermann polnud pooltki selline, na-gu Franz teda kujutas. Miks oli Kaf-ka selline, jääb igavesti saladuseks. (Mida ja mitu korda ka ei küsi, ikka jääb üks „miks“ üle!) Küsimusele, milline siis, võiks aga vastata — Julm Lavastaja, kes oma loomeihade ra-huldamisel ei pörkunud tagasi millegi ees. Dracula, nagu D&G ütlevad. Kafka ei vajanud kirjutamiseks mitte ainult vaikust ja rahu, korktuba nagu

Proust, ta üritas endast võõrandada — deterritorialiseerida — kõik inim-likud tunded ja olukorrad, kannus-tades sel viisil iseennast ning veri-stades teisi, kes teda armastasid või mõista tahtsid. Kuid ainuski positiiv-ne žest, anuvast väljasirutatud käed (Kafka enda lemmikkujund!), lahke sõna või soovitus isalt, muutus taga-mõtteid nautiva Kafka käes iseenda vastandiks, kallistusest sai kägistus, armastusest lihunikunuga, vabadu-sest vangla.

Kafka tahtis pigistada, mitte em-mata. (Kuigi kohe võib ka vastu kü-sida, kas ta mitte just neil surumise, surve ja surma kohtadel tegelikult elada ja armastada ei soovinud.) Ka see on sulatõde, tsitaate, mis seda tõestavad, leidub Kafkal tuhandeid, osa neist on massikasutussegi imbunud. („Aga me vajame raamatuid, mis mõjuksid meile nagu õnnetus...“ Jne.) Mul on siiski tunne, et Kafka õnnetuseunelmast ja valuihast saab nii mõnigi kord nii mõneski „käsit-luses“ omamoodi religioon, kus ei tehta vahet altaril ja inimesel.

D&G-d kütkestab Kafka poiss-mehe-staatus, nad ütlevad selle kohta „poissmeesmasin“. Ja mida muud nad öelda saaksid, sõnavara, mida nad kasutavad, on masina-teooriaga juba ette antud. (Tegelikult võiks iga sõna ette kirjutada masin, midagi ei juhtuks, vähemalt D&G tekstis mit-te.) Nad piiluvad ka teisi poissmehest kirjamehi. Näiteks Prousti, kelles näevad „üllatavaid“ sarnasusi Kaf-kaga. (Flaubert’i pikemalt ei peatuta, kuigi võiks, oma kurtmistes ja enese-taandamisvaludes oli tal Kafkaga märksa rohkem ühist.) Minu mäle-tamist mööda on Proust siiski „na-

gu“–kirjanik, metafoori tapmisega ei tohiks tal mingit pistmist olla. Nagu ka inimlikkuse suretamisega.

Kafka lõppeesmärk, paraku, oli kirjutada kirjandust, mis midagi ei tähendaks, oleks ainult stiil (Flaubert!), ning *olla surnud*. Usun, et siin, selles viimases, juba lapseas tekkinud siiras surmasoovis peitub osaline vastus sellele, miks D&G raamat („Kafka“; khm) tegelikult nii väga vale ja võlts ei olegi ja miks seda lõplikult maha materdada ei saa, kui ka tahaks (tahan, tahan!).

Kui inimene tahab surra rohkem kui elada ning tal jätkub tahtejõudu oma plaan pikkamööda ka ellu viia (Kafkal see õnnestus: haigused, mida ta reaalsetl pödes, olid tal juba varem „peas“ olemas; samas, n.-ö. „ülakorrusel“ elasid ka ideaalsed vanemad, õed ja vennad, sõbrad, tuttavad ning, mis kõige tähtsam — luust, lihast ja verest Kirjandus, Kafka tõeline teisik, pärismina), kui ta seda tõesti soovib, siis hakkab ta pelgama punkti. Kõik punktid, mis ta paneb (kas ellu või paberile, vahet siin pole), tunduvad talle lõppudena, mis kirjutamispoole poolt labased (Dickensi-eitus Kafkal, kuid ka kiindumus, sedagi ei tohi unustada!), liigkasutamisest lihvitud, elupoole poolt valed. Elueitaja ei saa punkti panna, punkti panemine tähendab mõne eluvormi omaksvõtmist, päikesetõusu, kohiseva metsa või mõne muu kena, kuid paljunähtud/kirjutatud tinglikkuse reaalseks tunnistamist, mida aga tema, karm kirjanik (kuigi võiks ka lihtsamalt öelda — snoob!), ühelgi juhul teha ei saa! Ja siis jätkab see inimene, too kirjanik nagu masin — elamist, mis muutub kirjanduseks; kirjandust, mis

muutub masinaks, toodab iseennast, mõtleb ainult endale. Kuid isegi oma halvimas osas on Kafka sellest kaugel. Võib öelda, et terve Kafka looming on surma metafoor, kuid ühelgi juhul mitte surm ise; surm on alati Teine. Rääkides Kafkast, peab rääkima surmast, ükski raamat või uurimus, mis sellest mööda hiilib, pole rääkinud Kafkast. D&G on sooritanud surma rauaproovi, mitte enam.

Pole raske olla nagu Proust või nagu Joyce. Tänapäeval on see rohkem randmeosavuse kui hinge küsimus — moeasi, lühidalt. Ainult siis pead leppima sellega, et oled veidi väiksem. Kuid olla nagu Kafka on võimatu. Pole mõtet püüdagi. Sest olla tema tähendab mitte olla. Sellega aga ei tulnud ta isegi toime, vaevalt siis teisedki — sina ja mina, meie.

Toomas Raudam

RINGVAADE

KROONIKAT

4.—7. oktoobrini toimus Tartus Ülikooli ajaloomuuseumi konverentsisaalis Eesti Väliskirjanduse Assotsiatsiooni 2. rahvusvaheline konverents „Maailmaluule postmodernsel ajastul“. Konverentsi esimesel päeval avati TÜ filosoofiateaduskonna raamatukogus prof. Villem Altkoa mälestusnäitus.

6. oktoobril tähistati Kirjanike Majas Helvi Jürissoni 70. sünnipäeva ja esitleti juubilari luulekogu „Sinine kivi“.

7.—8. oktoobrini külastas Tallinna Soome Kirjanike Liidu juhatus eesotsas esimehe Jarkko Lainega. Soome kirjanduse õhtul Kirjanike Maja saalis lugesid külalised oma loomingut ja järgmisel päeval külastati Käsmu loomemaja.

See oli sissejuhatav üritus kirjandusõhtute sarjale, milles kultuuriinstitutidele pakutakse võimalust oma maa kirjanduse tutvustamiseks Tallinna Kirjanike Majas. Novembris on plaanis vene, detsembris taani kirjandusõhtu.

14. oktoobril esinesid Kirjanike Majas kirjanduslikul kolmapäeval Põhja-Eesti Noored Autorid (tuntud ka Tallinna Noorte Tegijate nime all).

15. oktoobril toimus Tartus Kirjanduse Majas kohtumine Valdemar Vilderiga „Eesti kirjasõnast Austraalias“.

16. oktoobril oli Tartu Kirjanduse Majas Karl Ristikivi päev. Esitleti „Inimese teekonna“ soomekeelset tõlget, esinesid Ain Kaalep, Juhani Salokannel ja Tõnu Tepandi.

16. oktoobril valisid Kirjanike Liidu juhatus ja Rein Veidemann Kultuuriministeeriumi esindajana ajakirjale „Akadeemia“ järgneviks kolmeks aastaks peatoimetaja. Kandideerisid Ain Kaalep ja Mart Orav, häältevahekorraga 10:3 osutus valituks Ain Kaalep.

19. oktoobril tähistas Kirjanike Liit koos Akadeemilise Hõimuklubiga Tartus Valev Uibopuu 85. sünniaastapäeva. Sõna võtsid Tõnu Seilenthal, Janika Kronberg jt.

21. oktoobril vestlesid Tallinna Kirjanike Majas „Kolleeži või konkurendi“ sarjas Juhan Habicht ja Rein Saluri.

23. oktoobril peeti Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse korraldusel Tallinnas Eesti Keele Instituudi ruumes ettekandeseminari „Stalinismi semiootika“.

27. oktoobril esitles kirjastus „Varrak“ Kirjanike Majas Peep Ilmeti luulekogu „Tuuldunud luule“, ühtlasi tähistati autori 50. sünnipäeva.

30. oktoobril avati Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis näitus „Lehte Hainsalu 60“. Avamisele järgnesid ettekandekoosolek Kirjandusmuuseumi saalis ja seltskondlik koosviibimine Kirjanduse Majas.

ÕNNITLEME

8. november — Arvi Siig 60

8. november — Hardi Tiidus 80

24. november — Hando Runnel 60

26. november — Svetlan Semenenko 60

LUULE- JA VEINIARUANNE EDENKOBENIST

Alguses oli idee: las luule tõlgib luulet. Siis tuli plaan või kava, et mitte öelda projekt: raamatusari „Naabrite luule“. Ja 1988. aastast alates on kirjastuselt „Edition Die Horen“ ilmunud kümme kaunist illustreeritud kakskeelset antoloogiat — taani, ungari, hispaania, islandi, hollandi, bulgaaria, itaalia, prantsuse, norra ja iiri luulest. Järgmisel aastal lisandub neile eesti luulevalimik, millest suurem jagu tõlkeid valmis 23.—29. septembrini Saksamaal, täpsemalt Reinimaal Edenkobeni küla *Künstlerhaus*'is. Eesti luulet esindasid Paul-Eerik Rummo, Viivi Luik, Jaan Kaplinski, Ene Mihkelson, Doris Kareva ja Hasso Krull. Tõlkisid kuus saksa luuletajate paremiku kuuluvat poeeti allakirjutanu reaaluuste põhjal. Kogu ettevõtmist rahastavad Rheinland-Pfalzi liidumaa fond *Bahnhof Rolandseck, Künstlerhaus Edenkoben* ja Lääne-Saksa Raadio. Valminud tõlkeid kanti ette ka kahel avalikul *Lesung*'il Edenkobenis ja Kölnis Lääne-Saksa Raadio stuudios. Luulet palistasid ja võrtsitasid türgi muusiku Burhan Öcali virtuoosset keel- ja löökpillid. Kummalgi korral — esimene oli Saksa valimistepäeval — oli kohal ca 120 kuulajat — *sic!* (Sikhidest juttu olles tõsilugu Berliinist: *skinhead*'id ründavad punkareid, kakluses saab üks *skinhead* peast nii palju viga, et peab minema haiglasse sidumisele. Väljudes ründavad teda mõttekaaslased: kuradi sikh!)

Suur, kolmehooneline kunstide maja, igast küljest ümbritsetud veinimägedest, nii kaugele, kui pilk ulatub. Taamal terendamas Pfalzi mäestik, kust algab Elsass ehk Prantsus-

maa ja asub inimliku lolluse mälestusmärk Maginot' liin. Lähimad linnad Mainz, Koblenz, Heidelberg, Neustadt, Wissembourg. Ilm on vananaistesuvine, üle 20 kraadi. Kohe kõrval asub X sajandist pärit tsistertslaste klooster Heilsbruck, mis viimased sajandid on toiminud veinitootjana. Küla keskuses on käimas rahva- ja lärmirohke *Weinfest*, aga maja aias ja maja sees on kuus tõlkijat leidnud igaüks endale rahulise paiga, et teha oma üksildast imetööd, et luua saksa keeles uuesti näiteks „Olla maastik, olla maastik suurejooneline“. Ja see saabki teoks. Tõhusa tõlkimise tulemiks on 72 teksti, mitmedki mitmes variandis. Kui mõnes seoses võib saksa süvenemismeebus tunduda võõrastav, siis luule tõlkimisel on ta oivaliselt omal kohal ja imed sünnivad. Ühe keele kõrghetked kanduvad üle teise, õhk suriseb keelepõlkest. Filoloogiline gurmaanlus oma parimal kujul. Kohalolevad autorid saavad anda vastust viimaste finesside ja nüansside kohta. Pealiskaudsuse ajastul üks tõeline hingekosutus. Ja tõlkijad jätkavad tööd ka pärast Edenkobeni.

Saksapoolsed ürituse organiseerijad on kõigele mõelnud ja ümbritsenud külalised hoolitsuse võrguga, mille sisse jäävad pfalzi ja elsassi köök ja vein, buss Heidelbergi ja Elsassi sõitmiseks, Reinimaa riigisekretäri ja kultuuriministri kaasamine üritusse, iga päev üks liidumaa lehes ilmuv eesti luuletus koos tõlkega, noore ja kena eesti tudengipreili Liina Sumbergi abi tõlgina, Eesti ja Islandi saadiku osalemine lugemisel Kölnis. Esinemisi saatnud ja sissejuhatanud ülevaade Eesti ajaloost ja tänapäevast kinnistas meie maad vähemalt kahe ja poolesaja sakslase mälusse

ning 5. jaanuaril eetrisse minev pooltunnine raadioprogramm teeb seda märksa laiemaltki. Neid keeletiineid päevi taamastasid Saksa valimiste maavärina kõmin, meie bussi sattumine ummikusse ehk *Stau*'sse Nürnbergi lähistel, kus Häkkinen oli just võitnud Schumacherit, see, et Kölni „Chelsea“-hotell osutus mittevälilijate partei peakorteriks, teadmine, et maailmas on 15 000 viinamarjasorti, millest Saksamaal kasvavad 600, et Saksa viinamäed moodustavad 10% kogu maailma veinimaadest, et Rooma sõdurid, kes viinapuu Austriast Pfalzi töid, pidid haiguste peletamiseks päevas jooma kolm liitrit veini.

Tänu teile, Ingo Wilhelm, Ulrike Thelen, Gregor Laschen, Katja Lange-Müller, Johann P. Tammen, Christian Delius, Ralf Thenior, Marcel Bayer, Liina Sumberg, Wolfgang Schiffer!

Mati Sirkel

KOOLIKIRJANDUSE COMEBACK

Eelmise numbri ringvaates tegime juttu Tallinna koolinoorte almanahhist „Kruogan“, nüüd on „Loomingu“ toimetusse jõudnud uus verinoores kirjamehe debüütteos, S. K. Richardsoni „Ühe nohiku seiklusi“. Kui nii edasi läheb, tuleb varsti sisse seada uus rubriik, „Noored autorid“, „Värsked tuuled“ vms.

Päris romaani mõõtu „Nohik“ välja ei anna, ent tegemist on vägagi ladusa ja vaimuka jutukaga. Tegevus toimub üheksakümnendate teise poole Tartus, valdavalt koolimiljöös. Peategelane, nohik Juss, käib koolis, kannatab jõhkarditest kaasõpilaste ja

ükskõiksete pedagoogide ränga (aga koomilise) terrori käes, on salaja armunud imeilusasse Marliini, lävib allilmategelaste ja politseinikega, teeb koos sõbraga pauku ja põgeneb joodikust isa eest. Kõigi oma usumatute juhtumuste juures aga säilitab ta stoilise, kohati imestava ja kohati varatargalt kibestunud eluvaate.

Stiililt on „Nohik“ noore autori kohta märkimisväärselt konsistentne ja latus, paiguti lausa virtuooslik kirjatöö, mis võiks huvi pakkuda nii gümnaasiumiõpilasele kui ka tema vanaemale. Lisaks veel suurepärased illustratsioonid.

Mihkel Nummert

„WORLD LITERATURE TODAY“ ERINUMBER BALTI KIRJANDUSEST

Maailma ühe mõjukaima kirjandusajakirja „World Literature Today“ käesoleva aasta kevadnumber on pühendatud Baltimaade kirjandusele 1990-ndatel aastatel. Ajakiri (varasema nimega „Books Abroad“), mida toimetas aastatel 1967–1991 Ivar Ivask, on erinumbreid ilmutanud ka varem, kolme Balti riigi kirjandusele saab see au osaks juba kolmandat korda: sügisel 1973 ilmus number pealkirjaga „A Look at Baltic Letters Today“ ja 1991. aasta kevadel „Literature and Revolution in Eastern Europe“.

Vormiliselt ülesehituselt on WLT sarnane oma Eesti sugulaste „Loomingu“ ja „Vikerkaariga“: väljaande esimene pool sisaldab ilukirjandust ja teoreetilisi artikleid, teise osa täidavad arvustused. Et aga WLT pidevalt kogu maailma kirjandusel pil-

ku peal hoiab, võtab arvustuste-osa enda alla tihtipeale rohkem kui pool kogu väljaande ca 250 leheküljest.

Kõnealuse Balti-numbri esimene pool on jagatud kolmeks. Esimene osa, mis on pühendatud Leedu kirjandusele, algab Rimvydas Šilbajorise põhjaliku ülevaatega Leedu nõukogudejärgsest kirjandusest. Edasi tuleb juttu „Druskininkai poeetidest“, „Enda ja Teise motiividest Leedu postkoloniaalses kirjanduses“ ning leedu luuletajatest Nijolė Miliuskaitėst ja Tomas Venclovast.

Numbri Läti-osa juhatab sisse Karl E. Jirgensi analüüsiv artikkel „Surmakarneval: iseseisvusaegne kirjutamine Lätis“. Järgnevad Vizma Belševica luuletused ja artiklid Belševicast ja Imants Ziedonisest ning Zigmunds Skujipši novell.

Eesti kirjanduse lehekülgedel teeb Jüri Talvet juttu Eesti kirjanduse olukorrast pärast taasiseseisvumist ja Tiina Kirss analüüsib kodu- ja välis-Eesti kirjandussuhteid. Paul-Eerik Rummo kirjutab Ivar Ivaskist oma „Väljajuhatuses Balti eleegias“ ning ilukirjandusega on esindatud Jaan Kaplinski ja P.-E. Rummo.

M. N.

NIKE 1998

Jaauarikuu „Loomingus“ kirjutasin Poola suurima kirjandusauhinna Nike asutamisest ning ka esimesest preemiaajamisest. Nüüd, kui teine Nike on just omaniku leidnud, on selge, et auhinna asutajad ei ole teinud tühja tööd — Nike suudab kõita nii lugejate kui ka kriitikute tähelepanu, meediakäragi on omajagu. Tagatipuks tõusis võidujumalanna kujuke-sega kaasnev preemiasumma möödu-

nud aasta viiekümnele tuhandele zlotile kuuekümmene tuhande zlotini. Samas kadus Poola kirjandusmaastikult Jurzykowski-nimeline preemia — seda väljaandev fond otsustas suunata kogu raha poola keele ja kirjanduse õppetooli loomisele ühes USA ülikoolis.

Nike asutamisel oli eeskujuks *Booker Prize*, ent kui viimasega auhinnatakse vaid romaane, siis Nike hõlmab kõike, millel on kirjandusega vähegi pistmist. Niisuguse otsuse tingis asjaolu, et Kesk-Euroopas tähendab romaan midagi kitsamat ja piiritlemat kui ingliskeelses maailmas. On kuidas on, kuid sel aastal tuli tõdeda, et lõppvooru seitsme teose hulgas pole ühtki romaani.

Preemiakarussell käivitus juba kevadel, kui kuulutati välja 1997. aasta parima kirjandusteose 20 kandidaati. Eelvoorus oli ainus kahe teosega esindatud kirjanik Nobeli laureaat Czesław Miłosz. Põgusalt olen tema mõlemat raamatut, esseekogu „Elu saatel“ (*Życie na wyspach*) ning proosa- ja luulelaastude kogumikku „Teeäärne koerake“ (*Piesek przydrożny*), juba tutvustanud (Lmg. 1997, nr. 12, lk. 1724—1725). Viimati nimetatuga lausa nõuab lisakommentaari — „Koerake“ pääses lõppvooru ning žürii eelistus langeski just sellele teosele.

„Teeäärne koerake“ on poesia ja proosa intiimne kooslus, selles on luuletusi, laulukatkeid, tsitaate kirjadest ja päevikutest, proosalaaste. Et raamatu žanri määratlemine on raske, siis on naljatamisi öeldud, et tegemist on uue žanriga — teeäärse koerakesega. Selles on juttu kõikvõimalikest dualismidest: küpsusest ja ebaküpsusest, elust ja kunstist, kõrgusest ja madalusest, pühadusest ja patust. Miłosz on püüelnud lihtsuse poole, „Teeäärse koerakeses“ pole intellektuaalset keerutamist, eruditsiooniga

eputamist, keelelist ekvilibristikat. Ning teemad on nagu Miłoszil ikka: kirjandus ja religioon, Darwin, teadus ja fantaasia, reetmine, noorelt loetud raamatute vägi, usu ja uskmatuse ühiseksistents jms. Tuntud filosoof Leszek Kofakowski ütles Nikega pärjatud raamatu kohta: „Kui Miłosz kirjeldaks oma metafüüsikat, oleks see just „Teeäärne koerake“. Too metafüüsika ei ole eriti lõbus, aga minu mäletamist mööda pole seda ükski metafüüsika.“

Üheks peapretendendiks preemia-le oli Zygmunt Kubiaki „Kreelaste ja roomlaste mütoloogia“ (*Mitologia Greków i Rzymian*), mis ei lähene antiikmaailmale *ad usum delphini*, vaid vastupidi, rõhutab muistse maailma pimedat poolt ja dramaatilisust. Kõik antiikkirjanduse tsitaadid raamatus on Kubiaki enda tõlgitud. Klassikaline filoloog Kubiak (s. 1929) ongi tuntud eelkõige särava tõlkijana, lisaks igiammustele autoritele on ta poola lugejatele vahendanud Konstantinos Kavafise, Alfred Tennysoni, Samuel Taylor Coleridge'i jt. luulet. „Kreelaste ja roomlaste mütoloogia“ sai kindlalt „publikupreemia“, seda on müüdnud juba 150 000 eksemplari.

Kõrgelt hinnati ka Itaalias elava Gustaw Herling-Grudziński (s. 1919) jutustustekogu „Kõrbe kuum hingus“ (*Gorący oddech pustyni*) šansse. 1993–1995 kirjutatud jutustused püüavad ületada teksti piire, tõmmata lugejat diskussiooni maailma olemuse üle. Kirjaniku maailmakäsitlus on pessimistlik, maailm on kui kogum mõistatusi, psühholoogilisi ja metafüüsilisi küsimusi, millele ei leidu vastust. Lohutust ei too ka religioon, Jumal varjab end, ei vasta. Inimene on üksik, eksinud ja kaitsetu hing, meeleheitel ning kannatav. Kirjaniku tegelaskujud ekslevad kõrbes,

kus nad on kerge saak saatnale. „Kõrbe kuum hingus“ on mõneti religioosne, kuid seda religioossust ei iseloomusta mitte alandlik koogutamine, vaid traagilised ja valulikud küsimused.

Teist aastat järjest jõudis lõppvooru Tadeusz Rózewicz, seekord näidendiraamatuga „Kartoteek. Laialilootitud kartoteek“. Võitjasoosikute hulka see raamat ei kuulunud, tegemist oli justkui kordustrükiga. Poola XX sajandi näitekirjanduse üks tippteoseid „Kartoteek“ on kirjutatud 1958–1959 ja ilmus 1960 (e. k. Aleksander Kurtina tõlkes 1973 „Loomingu Raamatukogus“). „Laialilootitud kartoteek“ on sama näidendi tänapäevastatud variant (Lollobrigida asemel Madonna jms.). Ehkki „Laialilootitud kartoteek“ ei ole poola kirjandusele kaugeltki samasuguse tähendusega kui kunagi „Kartoteek“, ei kahanda see Rózewicz'i teeneid. Selle kinnituseks on ka talle hiljuti määratud Poola PEN-klubi aastapreemia.

Jutustustekoguga „Drohobycz, Drohobycz“ jõudis seitsme finalisti hulka poola keeles kirjutav juudi kirjanik Henryk Grynberg (s. 1936). Grynbergi loomingu peateema leiab juba tema esikromaani pealkirjast — „Juudi soda“ (*Żydowska wojna*, 1965). 1967. aastal USA-sse emigreerinud kirjanik tegeleb järjekindlalt *holocaust*'i põhjustatud traumaga. „Drohobycz“ pooldokumentaalsete jutustuste näol oleks ju tegemist väga hea kirjandusega, kui poleks seda juudi autorile vahel iseloomulikku rõhuasetust — juudi erakordne saatus on erakordne just sellepärast, et see on juudi saatus.

Üks suuremaid üllatusi oli Irena Jurgielewiczowa mälestusteraamatu „Olin, olime“ (*Byłam, byliśmy*) jõudmine lõppvooru. Pedagoogihariduse-

ga Irena Jurgielewiczowa (s. 1903) on kirjutanud palju laste- ja noorsooraamatuid, 1982. aastal ilmusid tema mälestused „Ootamise strateegia“ (*Strategia czekania*), mis käsitleb aega, mil autor viibis pärast Varssavi ülestõusu mahasurumist sõjavangis. „Olin, olime“ läheb ajas veel kaugeemale tagasi, kahekümnendatesse aastatesse, gümnaasiumi lõpetamise päevadesse. „Olin, olime“ on raamat minevikust, meie oleviku ustavast kaaslasest, see on raamat poola intelligentsi ühest arenguetapist.

Ning viimane finalist oli Krakówi kirjanik Jerzy Pilch (s. 1952) följetonikoguga „Teesid rumalusest, joomisest ja surmast“ (*Tezy o glupocie, picciu i umieraniu*). Kolme menuka romaani autori Pilchi terav ja teravmeelne sulg toob tihti muige lugeja palgele. Katoliiklikus nädalalehes „Tygodnik Powszechny“ ilmunud vested on kui elu ise — naljakad, vahel julmad, aga vastupidiselt elule — mitte kunagi igavad.

Hendrik Lindepuu

Raamatututvustus

PASOLINI POSTUUMNE SUURROMAAN „PETROLIO“

Ajalehes „Stampa Sera“ 10. jaanuaril 1975 avaldatud intervjuus rääkis Pier Paolo Pasolini suurprojektist, millele kavatses pühendada mitu aastat: see pidi sisaldama kõiki tema mälestusi ja kogemusi. Hiljem selgitab ta oma plaane täpsemalt ühes saatmata kirjas Alberto Moraviale, öeldes, et tegemist on uuelaadse romaaniga: „Romaanis jutustaja tavaliselt kaob ja tema asemele astub traditsiooniline kuju, kes ise lugejaga suhestub...

Aga nendel lehekülgedel pöördun mina lugeja poole otse, mitte nii nagu kombeks... Ma kõnelen lugejaga isendana, luust ja lihast inimesena, nii nagu praegu seda kirja kirjutades.“

1975. aasta sügisel Pasolini mõrvati ja temast jäi maha arvukatest märkmetest koosnev lõpetamata käsikiri. Algselt kavandatud 2000 leheküljest on säilinud 500. Need on omavahel hapralt seotud fragmendid, millest mõned on põhjalikult viimistletud, teised visandlikumad, kolmandad kõigest pealkirjad. 1992. aastal avaldati need Aurelio Rongaglia kommenteeritud väljaandes ja on nüüd Ann Goldsteini jõupingutuste tulemusel ka inglise keelde tõlgitud.

Iroonilisel kombel vastab nende märkmete seosetus ja fragmentaarsus täpselt Pasolini enese plaanidele: ta kavatses romaani avaldada kommenteeritud väljaandena, mis sisaldanuks ühe avaldamata teksti viit versiooni, raamatust pidi saama „monumentaalne teos, kaasaegne „Satyricon““. Kavandatud kujul pidi selles väljenduma Pasolini nägemus vulkaanilisest, tuld purskavast ajastust, milles ta elas. Ja tõepoolest, autori enneaegne surm justkui kinnitaks elu ülimalikkust kirjanduse ees.

Kogu Pasolini loomingut iseloomustab süstemaatiline ärapöördumine kodanlikust tarbijaühiskonnast. Ta idealiseeris seda ühiskonna osa, mis hakkas kaduma, „tooruse ja instinktiivse headuse maailma, teravlikku keelist konteksti, mida täidab tööliste ja talupoegadele omane vitaalsus“. Ühiskond oli unustanud loodusliku aastaegade ringkäigu ja omaks võtnud industriaalse, tootmise-tarbimise tsükli: „Seda, mida Hitler tegi nii brutaalselt, nimelt tappis ja hävitas, on tarbijaühiskond teinud kultuurilisel tasandil“, tuues kaasa tööliklassi omalaadse genot-

siidi kodanlikku ühiskonda integreerimise teel. Töölisklassi ja selle väärtuste langus on taustaks ka „Petrolio“ sündmustikule.

Teine läbiv teema on seks. Sellest räägitakse kui millestki rõõmsast, ilusast ja loomulikust; aga kodanlik ühiskond üritab seda ürgset jõudu oma sotsiaalsete konventsioonidega ohjata. Nii saab seksist midagi hirmsat ja kardetut, mis omakorda viib perverssuste ja alandusteni.

„Petrolio“ tiirleb nende kahe peateema ümber. Lõpptulemuseks on röntgenipilt tarbijäühiskonna korruptsioonist ja võõrandumisest. Ühiskonnas, mis hävitab parima osa nii iseendast kui ka ümbritsevast, muutuvad normaalseks ebardlikkus ja perverssus, müstika ja visioonid. Ühes nägemuslikus lõigus joonistab Pasolini välja Dante põrgut meenutava kapitalistliku põrgu, milles on katalogiseeritud kõik kaasaegse kodanliku ühiskonna pahed.

Autori poolt põgusalt visandatud süžee (millesse kõik säilinud fragmendid ei sobitu) peategelane on lõhestunud isiksus: võimueliiti kuuluv naftakompanii direktor ja tema musta töö tegijast teisik. See skisoidne kuju ihaleb poliitilist võimu, mis toetub korruptsioonile ja intriigidele. Vastukaaluks oma rangelt reglementeeritud sotsiaalsele käitumisele leiab ta vabanemise küllastumatus seksuaalses ihas. Tema traditsioonidest kammitsemata teisik aga ihaldab seksuaalsuhteid noorte meestega. Arhetüüpiliselt Kaug-Ida reisilt naastes leiab edukas direktor end olukorras, kus peab hakkama tegema töid, mis kuulusid varemalt tema teisikule. Tülgastunult otsustab ta ühineda parempoolsete poliitiliste jõududega ja, nagu ta teisik, astub peagi seksuaalsuhetesse kahekümne noormehega. Tagasitõmbumise ja meditatsiooni

järel ta kastreerib enese, et täielikult pühenduda võimu tagaajamisele, ning proovib tiiba ripsutada fašistidega, ent need ei võta kastreeritud meest enam tõsiselt.

See siinkohal pealiskaudselt edasiantud süžee sisaldab terve müriaadi episoodide ja sündmusi, mis leiavad aset maailma kõige erinevama paigutusega ja mida on võimatu ümber jutustada.

Haare, originaalsus ja nägemuslikkus teevad „Petroliost“ kibeda, unustamatu ning olulise teose, mis kirjeldab meie ühiskonda ühel pöördelisel etapil. Ka vormiline ebatäiuslikkus ja visandlikkus ei vähenda tema väärtust. Ja asjaolu, et Pasolini ise segastel asjaoludel tapeti, võimendab romaani sünget sõnumit veelgi.

Rosario Ferreri

HANNA, HANNA ÜBER ALLES

Asjatundjad teavad kõnelda, et saksa keelses kirjanduses ei juhtu viimasel ajal midagi eriti põnevat, aga paistab, et päris nii see siiski ei ole. „Loomingu“ viimases numbris tutvustati W. G. Sebaldi romaani „Emigrandid“, mis kogub praegu tõlgete kaudu jõudsasti kuulsust; nüüdissaksa kirjanduse edukaks ekspordiartiklikliks on saanud ka Bernhard Schlinki lühiromaan „Ettelugeja“ (*Der Vorleser*, 1995), mille tõlkeõigused on lühikese ajaga müüdnud viieteistkümmesse riiki.

Teos algab 15-aastase koolipoisi ja temast paarkümmend aastat vanema naise armastuslooga väikeses Saksa ülikoolilinnas 1950-ndate lõpul. Filosoofiaprofessori poeg Michael kohtab üsnagi kummalistel asjaoludel trammikonduktorit Hannat ja ar-

mub temasse täie nooruskirega. Nad veedavad koos aega ja jagavad armastust, Michael loeb Hanna soovil talle ette saksa klassikute teoseid. Aga ühtäkki idüll lõpeb ja Hanna kaob.

Taaskohtumine leiab aset 1968. aastal, üliõpilasrahutuste ajal, mil noor põlvkond mõistab kohut oma vanemate üle. Michaelist on saanud õigusteaduse tudeng, kes käib koos teiste üliõpilastega natslike surmalaagrite valvurite kohtuprotsessil. Ta mõistab oma jahmatuseks, et tegemist pole õigusemõistmisega, sest kõik on kohtualuste süüs veendunud juba enne protsessi algust, vaid kollektiivse häbitunde sublimeerimisega, mis eeldab vähemalt mõne kohtualuse näitlikku ristilöömist. Vana ülekohtus nõuab kompensatsiooni uue ülekohtu näol ja kõige rohkem jääb süüdi see, kes jätab endast inimlikult kõige halvema mulje. Ning kõige halvema mulje jätab lihtsameelne ja sirgjooneline Hanna, kes tõmbab endale nii kaaskohtualuste kui ka kohtuniku viha. Ta käitub vastuoluliselt ja veidralt, vastab täiesti ausalt ühtele küsimustele ja keeldub kangekaelselt vastamast teistele, mässides ennast seetõttu järjest rohkem sisse. Teda on raske mõista.

Aga Michael, keda tiivustab noorusarmastus, lõpuks siiski mõistab. Miks nõudis Hanna temalt omal ajal raamatute ettelugemist? Miks keeldus ta ametikõrgendusest „Siemensi“ tehases, eelistades sootuks madalamapalgalist teenistust SS-i juures? Miks päästis ta laagris nõrgemaid tütarlapsi ränkraskest tööst, pannes neid endale raamatuid ette lugema (kuid lastes nad hiljem ikkagi edasi Auschwitzis saata)? Miks kinnitas ta eeluurimisprotokolli lugemata oma allkirjaga süüd kuritegudes, mida ta kohtuprotsessil eitas? Kõigi nende küsimuste vastus on üks: Hanna on

kirjaoskamatu, analfabeet, aga see on tema lihtsameelse ettekujutuse järgi hoopis häbiväärsem kui töö natsirežiimi käsilasena. Hanna on valmis milleks tahes, et tema kirjaoskamatus avalikuks ei tuleks.

Michael on kohtuprotsessil ainus, kes saab aru, milles on asi, aga oma tundeid analüüsides mõistab ta sedagi, et soovib Hanna süüdimõistmist. Ta on armastanud kurjategijat, ja seda on raske andestada — niihästi iseendale kui ka oma armastatule. Tema esimene armastus, tema puhas tunne on rüvetatud. Michael võiks Hanna karistust kergendada, aga ta ei tee seda.

Juristiharidusega Bernhard Schlink (s. 1944) on varem kirjutanud kolm kriminaalromaan. „Ettelugeja“ on tema esimene katse kirjanduses midagi tõsisemat korda saata, aga millegi tõsisema asemel on välja tulnud meistriteos, mida võib lugeda niihästi psühholoogiliselt nüansirikka armastusromaanina, sümboolse käsitlusena haritlaskonna narodniklikest tunnetest kõlbeliselt kirjaoskamatu lihtrahva vastu kui ka õigusfilosofiilise arutlusena kuriteost ja karistusest, häbit, süüst ja õiglusest. Ja eelkõige on muidugi tegemist vaatega saksa rahva selle sajandi põhiküsimusele — vaatega uue nurga alt.

U. U.

Postkast 66

„LITTERARIAST“, FAEHLMANNIST
JA KIRJANDUSMUUSEUMIST

Pean kõigepealt tunnistama: ma ei saa aru härra Oskar Kruusi kirjutiste („Looming“ 1998, nr. 2 ja 9) ebasõbralikust toonist ja laadist, kirju-

tistes antud hinnangutest Kirjandusmuuseumile ega mõista põhjusi, millest need on inspireeritud. Sõnu on palju, nende värving raskesti määratletav, üldmulje arusaamatu.

Igäühel on oma õigus ja oma arvamus. Õlgu võib kehitada hinnangu puhul, kuid leppida ei saa Kirjandusmuuseumi töö meelevaldse tõlgendamise ja valega.

O. Kruus kirjutab: „...kirjastuse „Virgela“ entusiastliku tegevuse tõttu muutus tosin aastat kiratsenud allikmaterjalide seeria 1996. aastast alates avalikkust köitvaks väljaandeks“ (nr. 9, lk. 1452).

Ma ei tea, mis suhted on härra Kruusil ja „Virgela“ kirjastusel, ja see mind ei huvitagi, kuid lause ise pole muud kui häbitu vassimine. „Litteraria“ sari ilmus aastatel 1984—1989 (nr. 1—6) ja taastati Kirjandusmuuseumi poolt 1996. aastal (Oskar Lutsu päevikud). „Virgela“ osa seisnes vaid Kirjandusmuuseumis koostatud ja toimetatud raamatute kirjas-tamises (alates kaheksandast numbrist), mille eest Kirjandusmuuseum on tasunud kirjastuse esitatud arvete alusel nii kirjastamis- kui ka trükkikulud. Kirjastuse raha pole nende alla pandud ühtegi senti ja heategevusest pole „Litteraria“ taasilmumise juures lõhnagi. Asjalood on suisa vastupidid. Viimase „Litteraria“ — Elsbet Pareki mälestused Tartust kui ülikoolilinnast — andis Kirjandusmuuseum kirjastusele „Virgela“ üle maikuus, kuid see pole oktoobri alguseks ikka veel ilmunud. Vaatamata lubadustele ja tasutud arvetele. Nii pole härra Kruusil ka põhjust muretseda, et „Virgela“ kui äriettevõtte kannatab Kirjandusmuuseumi ebaolulise ja kultuuriavalikkust mittehuvitava „Litteraria“ sarja pärast. Kui keegi on „Litteraria“ taasilmumise all kannatanud, siis on need Kirjandusmuu-

seumis Pareki käsikirjaga töötanud teadurid ja proua Lagle Parek, kes kirjutas oma ema mälestustele eessõna. Ja muidugi kõik lugejad, kes on pool aastat pikisilmi raamatu il-mumist oodanud.

Mis puutub „Virgela“ laoseisu seoses Faehlmanni käsikirju tutvustava „Litterariaga“, siis võiks kirjas-tus need seisvad raamatud rahulikult Kirjandusmuuseumile tagasi anda. Koolid ja tõsised kultuurihuvilised on raamatukest Kirjandusmuuseumis korduvalt küsimas käinud. Olen sunnitud tunnistama, et Fr. R. Faehlmanni uurijaid ja hindajaid on lisaks Ea Jansenile, Heli Laanekasele ja Eva Aaverile teisigi.

Võin ka täie vastutustundega härra Kruusile kinnitada, et Kirjandusmuuseumil ei ole raskusi oma aasta-raamatute seeriaga („Paar sammukest...“), sest need ilmuvad 1996. aastast alates taas igal aastal. Ega ole saanud takistuseks O. W. Masingu ja J. H. Rosenplänteri kirjavahetuse, S. H. Vestringu sõnaraamatu, Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetuse ega paljude teiste raamatute ilmumisele.

Kui ei esitata tõsiasju, pole millegi üle vaielda.

Kui on jaksu, teadmisi ja oskusi, võib igaüks uurimisteema endale ise valida. Kirjandusmuuseum tegeleb edasi Faehlmanniga, nagu ka Koidula, Jannseni, Gustav Suitsu, Arvo Mägi, Arno Vihalemma, Paul Ariste ja paljude teiste eesti kultuuri suur-kujudega.

Tõsi see ju on, et tööd on rohkem, kui teha jõuame, aga me suudame oma tegemised loogilisse järjekorda panna ja tuleme toime. Ja meie arvates kuulub Fr. R. Faehlmann nende eesti rahva suurmeeste hulka, kelle pärandit tuleb uurida ja see kättesaadavaks teha veel täna.

Krista Aru

„Kutsumuselt on H. Peep pedagoog,“ kirjutas Harald Peebu kohta tema lähim akadeemiline kolleeg ja „puhta kirjandusteaduse apologet“ — professori kriitikauurijast õpilane.

IV—V kursuse (1953—1955) Harald Peep, tark ja sihiteadlik, tooniandev isik ÜTÜ kirjandusringis, oli oma kursuse väga tugevas kirjanduse eriala grupis vaidlematult esimene aspirandikandidaat. (Muide, perfektse kõnekultuuriga Peebul oli siiski ka mõni parasiitsõna ja üks neist — *vaidlematult*.)

Tartu ülikooli õppejõuna asus H. Peep tööle 1957, s. o. ajal, mil eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris olevat süvenenud väsimus. Aga mitte see polnud peamine, miks Peebu tulek tundus ilmutus. Ka mitte tema tavatu noorus: temas mitte ainult ei puudunud tavaline algajalik ebakindlus, vaid vastupidi — just professionaalsus oli see, mille üliõpilased Harald Peebu pedagoogi-isikut konstitueerivana kohe ära tundsid. Mida see tähendab (toonah tähendas)? Peep pani üliõpilased iseseisvalt teooriaraamatuid lugema — NB! originaale, mitte vahendusi — seminarittekannete tarvis, mis korralikult ära kuulati ja üheskoos läbi arutati. Peep oskas juhendada, selgeks teha, misasi on teaduslik töö, selle kultuur ja tehnika (aparatuur, täpsus, ülesehitus jms.). Peebu loengud kasvatasid mõistevara. Ta kasutas erialakeelt — termineid, spetsiifilisi väljendeid ja plokkke, ei rutanud iga oma sõna ära seletama, enamasti andis kontekst tähenduse kätte, aga mõnda tuli ka üliõpilasel endal järele vaadata. Peep esitas oma loengu heas keeles, selgete lõpetatud lausetega, peast, ei lugenud maha. Eksamil oli nõudlik, ei lasknud läbi teose mitte-lugemisega vahelejäajaid, ei pannud „viit“ kui tahes täielike ainult-faktiteadmiste eest. Luges Vilde ja „Noor-Eesti“ järgset, s. o. Eesti Vabariigi ja nõukogude aega, lisaks hiljemalt 1962. aastast väliseesti kirjandust Visnapuust alates! Teooriat andis niivõrd, kuivõrd konkreetne eesti kirjanduse aine nõudis, ja mõistagi toonasel parimal tasemel. Kõik nagu endastmõistetav, ei midagi erilist. Aga ju siis just sellisena erakordne, kui üks normaalselt professionaalne noor õppejõud püsib oma 40 aasta taguste üliõpilaste mälus ideaalilähedasena. Ideaalilähedasena sellele vaatamata (või ehk ka selle tõttu), et ta hoidis distantsti, ei otsinud endale jüngreid ega trotsinud akadeemilise hierarhia sisekorrareegleid.

H. Peep kirjutas esimese ja eelviimase lühimonograafia sarjas „Eesti kirjamehi“, vastavalt J. Vares-Barbarusest (1959) ja H. Visnapuust (1989). Doktoritöö tegi 1917.—1929. aastate eesti lüürikast. Peebu teoreetiline baas tugines eelkõige XX sajandi saksa kirjandusteadusele. Sealt tõi ja kodustas ta mitmeidki eesti luulele sobivaid analüüsisaspekte, mis läksid käibesse ja ri-

kastasid nii meie luuleteadust kui ka -kriitikat (näit. kolmikjaotus lüüriline pöördumine, lüüriline kirjeldus ja lüüriline eneseväljendus). Peep ise hämmastas Tallinna kolleege 1920-ndate eesti luule realismi kontseptsiooniga. Kahtlused, kas see ikka tõesti nii oli ja kas realismikategooria on luule puhul üldse tähtiski, lükkas ta punkt-punktilt ümber põhjaliku ja veenva argumentatsiooniga. Peep ei mõistnud nalja, kui keegi käis välja pooliku isemõtleamise saaduse, läks praginal põlema, kui keegi julges tema kohta midagi sellelaadset viiksatada. Sõdis aastaid, kogu akadeemilise kirjandusloo tegemise aja, kolleegide lodeva terminikasutuse vastu. Kuigi Peep peaaegu ei kirjutanud kriitikat, oli ta Kirjanike Liidus väga respektseeritud isik ja tema siinseid harvu esinemisi kuulati aupakliku tähelepanuga. Tema kaks artiklivalimikku, „Pilk peegli taha“ (1967) ja „Tähtraamat“ (1978), said kriitikalt kvaliteedimärgi.

H. Peebu kolleeg, keda juba eespool tsiteerisime, tõganud kord, vist artikli „Kilde kirjanduse interpreteerimisest“ puhul (1969), et miks sa oma artiklid enne kildudeks taod, kui avaldad. Peep olla pahaseks saanud, aga see ongi, *vaidlematult*, tema kõige produktiivsem pealkirja mall — vrd. „Kilde lüürikast ja tema mõtestamisest“, „Mõni sõna kirjanduse funktsioonidest“, „Žanriteoreetilisi ääremärkusi kuuldule ja loetule“, „Metodoloogilisi marginaale“, „Sirvides Hugo Raudsepa pärandit“, „Uitmõtteid kujundliku sõna teemadel“, „Jooni kirjanduslikest võitlustest...“ jne. Kõik need on soliidsed teemaarendused, nõnda et tekib küsimus: kust niisugune enesepisendus isikul, kes ikka olnud ennemini võimukas kui võltstagasihoidlik? Kas mitte ei teata nende litooteslike pealkirjade kaudu endast kogenud uurija, *puhta (kirjandus)teaduse apologet* — endast ja oma tõdemusest, et uuri palju jaksad ja otsi tõde kuidas oskad, ikka jääb näppude vahele ainult mõni *kild* ja saad ehk sabast kinni mõnel *joonel*? Ent ikkagi, ses mõttes on lausa desorienteeriv H. Peebu eelviimase raamatu pealkiri „Hajamõtteid huumorist“ (1992, 300 lk.). Meil kõlavad juba mõnda aastat üleskutsed: aitab ponnistustest koostada kõikehõlmav suur kirjanduslugu, kirjutagem osislugusid kirjanduse liikidest, žanridest jne. Tegudeni jõudis seni ainsana H. Peep oma kahe viimase raamatuga. Seesama „Hajamõtteid huumorist“ kujutab endast ju populaarteaduslikku aspekti- ja näideteküllast teoreetilisi-ajaloolist huumori vormide tüpoloogiat ühes eesti huumorikirjanduse süstemaatilise ülevaatega. Analoogiline teos krimikirjandusest maailmas ja meil on H. Peebu viimane raamat, mehise musta huumori võtmes pealkirja kandev „Kolm laipa, kõik surnud ehk Kriminaalne kirjandusmaastik“ (1996). Siin valitseb varasema Peebuga võrreldes lähedam terminoloogia, osalt omaloodud, osalt mõistagi angloameerika taustaga. Siin lubab autor endale peenikest naerugi „auväärse kõrgkirjanduse“ kulul, mis võiks ühtlasi tähendada sundimatut väljaastumist väärtkirjanduse kõrgeaulise mentori rollist. Samale vihjab Peebu äsjane osavõtt eesti 50 parima romaani pingerea koostamisest.

Maie Kalda

- 1619 *Hando Runnel* • Läänud
- 1620 *Jüri Talvet* • Keeleluuletus@luulekeeletus / Atlantic Bell jt. luuletusi
- 1625 *Toomas Raudam* • Miks Kafka nuttis?
- 1638 *Kauksi Ülle* • Visbyvärsiq
- 1643 *Peeter Ilus* • *öösi vargsi hiilis valge / *ikka veel hüvasti jätta / Uppuvad mered
- 1645 *Mihkei Samaruütel* • Protees
- 1667 *Guntars Godiņš* • *Selgus tuleb hiljem / *Jõuan koju jt. luuletusi
- 1675 *Contra* • Läti tüdruk
- 1676 *Svetlan Semenenko* • *Toomingaist sireliteni nagu / *Catullus Lesbiale / *Kui hea on hoida varju...
- 1678 *Einar Maasik* • Maailma ilusaim peldik
- 1686 *Aarne Puu* • *Üha / *Mu jt. luuletusi
- 1688 *Vladimir Bibihhin* • Maailm
- 1700 *Hando Runnel* • Mõisteline sõnastik elu- ja loominguloo juurde.
Koostatud omal jõul Jumala ja tema ustava sulase Toomas Havi abiga
- 1715 *Arthur Herman* • Arthur de Gobineau ja tõupessimism
- 1724 *Vaapo Vaher* • Hando Runnel ja külmking
- 1738 *Jüri Talvet* • Aastatuhandelõpu poeetilised diskursused. *Vaatlusi Jaan Kaplinski ja Hando Runneli luulest*
- 1748 *Maimu Berg* • Kaugeim linn on Eestis Tartu
- 1751 *Lauri Sommer* • Sydame klassikaline kõla
- 1753 *Epp Annus* • Kangro tähenduse jälil
- 1755 *Mati Unt* • Ülekohtuselt brošeeritud Kõiv
- 1757 *Karlo Funk* • Erapooletuse poolt
- 1760 *Toomas Raudam* • Olla nagu Kafka? Ei tasu proovidagi!
- 1764 Kroonikat
- 1765 *Mati Sirkel* • Luule- ja veiniaruanne Edenkobenist
- 1766 *Mihkel Nummert* • Koolikirjanduse comeback
- 1766 M. N. • „World Literature Today“ erinumber balti kirjandusest
- 1767 *Hendrik Lindepuu* • Nike 1998
- 1769 *Rosario Ferreri* • Pasolini postuumne suurromaan „Petrolio“
- 1770 U. U. • Hanna, Hanna über alles
- 1771 *Krista Aru* • „Litterariast“, Faehlmannist ja Kirjandusmuuseumist
- 1773 *Maie Kalda* • Harald Peep 26. III 1931—8. X 1998

Peatoimetaja
UDO UIBO
tel. 443 262

Peatoimetaja asetäitja
TOOMAS HAUG
tel. 441 365

Vastutav sekretär
LINDA UUSTALU
tel. 440 780

Ilukirjandus
ASTA PÖLDMÄE
tel. 440 781

Kriitika ja ringvaade
MIHKEL NUMMERT
tel. 440 781

Keeletoimetaja
AIME RAMMUS
tel. 440 780

Tehniline toimetaja
INNA LUSTI
tel. 441 365

Sekretär
BRITT PERENS
tel. 441 365

Toimetus:
Tallinn, Harju t. 1
Postiaadress:
pk. 66, 10502 Tallinn
Perioodika AS, Tallinn,
Pärnu mnt. 8
Trükikoda „Akadeemia Trükk“,
Tallinn, Niine 11

Kaas ja kujundus
AAVO ERMEL

Praaeksemplari korral pöörduda
trükikotta „Akadeemia Trükk“,
tel. 6413 696.

„Looming“ on müügil järgmistes
kohtades:

Tallinnas

1. AS PLUSSPUNKTI kioskites
Tõnismäel ja Vabaduse väljakul.
2. AS RINDERI kioskis Suur-Karja
t. 18.
3. Vabariikliku Ajakirjanduslevi
kioskites Postimaja juures.
4. LEHTI-MAJA EESTI AS
R-kioskites.
5. AS SÕNUMILEHT kioskis
Pärnu mnt. 67-a.
6. AS KUPAR kaupluses
Harju t. 1.
7. Kaupluses „Rahva Raamat“
Pärnu mnt. 10.

Tartus

Ülikooli raamatuäris, Ülikooli t. 11,
ja „Postimehe“ äris, Raekoja plats
16.

Üksikud numbrid on müügil
toimetuses
Tallinn, Harju t. 1.

Honorari makstakse Perioodika
AS-i kassast, Tallinn,
Pärnu mnt. 8, tel. 6440 381.

LOOMINGU tellimishind 1999. aastaks
on 156 kr.,
poolaastaks 78 kr.
ja veerandaastaks 45 kr.;

LOOMINGU RAAMATUKOGUL
vastavalt 180,
90
ja 45 kr.

Soodne on tellida kimbuna:

LOOMINGU ja LOOMINGU RAAMATUKOGU
aastakäik koos maksavad 264 kr. (sääst 72.-)

KEEL JA KIRJANDUS, LOOMING ja VIKERKAAR
— 300 kr. (sääst 120.-)

KEEL JA KIRJANDUS, LOOMING ja AKADEEMIA
— 384 kr. (sääst 132.-)

LOOMING ja TEATER. MUUSIKA. KINO
— 216 kr. (sääst 40.-)

LOOMINGU RAAMATUKOGU ja TEATER. MUUSIKA. KINO
— 240 kr. (sääst 60.-)

Tellimine sidekontorites, leviasutustes.

JÄRGMISES NUMBRIS IN SPE:

- ✕ *Juban Jaigi avaldamata jutte*
- ✕ *Valik flaami kirjandust*
- ✕ *Roland Barthes autori surmast ja
Andres Herkel autoriõigustest*
- ✕ *Ain Kalmuse prohvēt ja Karl Rumori valeprohvēt*
- ✕ *Paul-Eerik Rummo väljajubatus Balti eelegiast*

LOOMINGU RAAMATUKOGUS

ILMUMAS:

- ✕ *Adelaida García Morales „Lõunas. Bene“*
- ✕ *Per Olov Enquist „Hamsun“*

ISSN 0134-4536

9 770134 453003

15 KR.